

Den som vinner barnen, honom tillhör framtiden

Valfrid Palmgren och Stockholms
barn- och ungdomsbibliotek 1911-1927

MALIN JÖNSSON
LILL SAMUELSSON

HÖGSKOLAN
I BORÅS

Svensk titel	Den som vinner barnen, honom tillhör framtiden – Valfrid Palmgren och Stockholms barn- och ungdomsbibliotek 1911-1927
Engelsk titel	The future belongs to him, who wins the children – Valfrid Palmgren and the Children's Library of Stockholm 1911-1927
Författare	Malin Jönsson, Lill Samuelsson
Färdigställt	1996
Handledare	Magnus Torstensson, Kollegium 1

Abstract In 1911 Valfrid Palmgren founded the Children's Library of Stockholm, the very first in Sweden. She was a well-educated woman, who believed in social and educational equality for all. During a journey to the USA in 1907, she was deeply impressed by the public libraries, and she put many of the public library ideas to use in the Children's Library of Stockholm. Palmgren strongly opposed to the Swedish libraries not allowing admission to children, since she firmly believed that educating the people had to start with the children.

Other reasons for opening a children's library were to give children an alternative to roaming the streets, to give children a quiet place to read, to give an alternative to the cheap trash literature that flooded the market and to teach the young ones how to extract information from books. Of great importance was that the library should be equal to all classes in society. In 1927 the children's library was taken over by the new public library of Stockholm.

Nyckelord Stockholms barn- och ungdomsbibliotek, Valfrid Palmgren, barnbibliotek, Stockholm, svenskt biblioteksväsen, amerikanskt biblioteksväsen

© Författaren/Författarna

Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats – helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande av författaren/författarna.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING s. 1

BAKGRUND s. 1

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR s. 2

METOD s. 3

MATERIAL s. 3

KÄLLKRITIK s. 4

1. VALFRID PALMGREN s. 5

2. AMERIKANSKT BIBLIOTEKSVÄSEN s. 8

2.1. Bibliotek före public library s. 8

2.1.1. Social libraries s. 8

2.1.2. School district libraries s. 9

2.2. Public libraryhistorik s. 9

2.2.1. Orsaksfaktorer till public librarys framväxt s. 10

2.3. Public libraryidéer s. 12

2.4. Framväxten av barnbibliotek s. 13

2.4.1. Söndagsskolebibliotek och hembibliotek s. 13

2.5. Public library - barnavdelningar s. 14

2.5.1. Ledande personer inom barnbiblioteksverksamheten s. 15

2.5.2. Public library och samarbetet med skolan s. 17

2.6. Bibliotekarieutbildning s. 18

2.6.1. Barnbibliotekarieutbildning s. 19

2.7. Valfrid Palmgren om amerikanskt biblioteksväsen s. 21

2.7.1. Valfrid Palmgren om barnverksamheten vid amerikanska bibliotek s. 22

3. SVERIGE VID SEKELSKIFTET s. 24

3.1. Ekonomi s. 24

3.2. Socialt och kulturellt liv s. 25

3.2.1. Vålgörenhet och donationer s. 26

3.2.2. Kvinnans situation s. 28

3.2.3. Barn och ungdom s. 30

3.2.3.1. Ungdomens nöjesliv s. 32

3.2.3.2. Böcker och läsning s. 34

3.2.3.2.1. Debatt om barnlitteratur och barns läsning s. 35

3.2.3.2.2. Kampen mot smutslitteraturen s. 39

3.2.3.2.3. Sagabiblioteket s. 42

4. SVENSKT BIBLIOTEKSVÄSEN s. 44

4.1. Bibliotekstyper s. 44

4.1.1. Sockenbibliotek s. 45

4.1.2. Kommersiella lånebibliotek s. 46

4.1.3. Läsestugor s. 46

4.1.4. Folkrörelsebibliotek s. 47

4.1.5. Föreningsbibliotek s. 47

4.1.6. Stadsbibliotek s. 48

4.2. Folkbildning s. 48

4.3. Biblioteket och skolan s. 49

4.4. Nordiska anhängare till public libraryidéerna innan Valfrid Palmgren s. 49

4.5. Public libraryidéer i Sverige s. 51

4.5.1. Bibliotekariutbildning s. 51

4.5.2. Öppna hyllor s. 53

4.5.3. Barnbibliotek s. 56

4.5.3.1. Göteborgs barn- och ungdomsbibliotek s. 56

4.5.3.2. Malmö barnbibliotek s. 57

4.6. Statsbidragen 1905 och 1912 s. 59

4.7. Valfrid Palmgren om svenskt biblioteksväsen s. 59

4.7.1. Valfrid Palmgrens idealbibliotek s. 61

4.7.2. Valfrid Palmgren om folkbildning s. 62

4.7.3. Valfrid Palmgren om bibliotekariutbildning s. 63

4.7.4. Valfrid Palmgren om biblioteksverksamhet för barn s. 64

5. STOCKHOLM VID SEKELSKIFTET s. 66

5.1. Ekonomi s. 66

5.2. Socialt och kulturellt liv s. 66

5.2.1. Barn och ungdom s. 67

5.2.1.1. Ungdomens nöjesliv s. 67

6. BIBLIOTEK I STOCKHOLM s. 69

6.1. Bibliotekstyper s. 69

6.2. Gustav Vasa - ett församlingsbibliotek s. 71

6.3. Tillkomsten av Stockholms stadsbibliotek s. 73

6.3.1. Stockholms stadsbiblioteks barnavdelning s. 76

6.4. Valfrid Palmgren om bibliotek i Stockholm s. 77

6.4.1. Valfrid Palmgren om Stockholms stadsbibliotek s. 79

7. STOCKHOLMS BARN- OCH UNGDOMSBIBLIOTEK 1911-1927 s. 80

7.1. Barnbibliotekets målsättning s. 81

7.2. Ekonomi s. 82

7.3. Lokal s. 92

7.4. Personal s. 93

7.5. Öppettider s. 96

7.6. Biblioteksteknik s. 97

7.7. Accession s. 99

7.7.1. Fack- och skönlitteratur s. 101

7.7.2. Tidskrifter på SBUB s. 102

7.7.3. Övrigt material i SBUBs bestånd s. 105

7.8. Besök och hemlån s. 105

7.8.1. Orsaker till upp- och nedgångar i besöks- och hemlåningsstatistiken s. 109

7.9. Låntagarna s. 109

7.10. Library extension work s. 112

7.11. Överlåtelsen av SBUB till Stockholms stadsbibliotek s. 113

DISKUSSION s. 114

SAMMANFATTNING s. 122

NOTER s. 125

Noter till kapitel 1. Valfrid Palmgren s. 125

Noter till kapitel 2. Amerikanskt biblioteksväsen s. 126

Noter till kapitel 3. Sverige vid sekelskiftet s. 130

Noter till kapitel 4. Svenskt biblioteksväsen s. 134

Noter till kapitel 5. Stockholm vid sekelskiftet s. 140

Noter till kapitel 6. Bibliotek i Stockholm s. 141

Noter till kapitel 7. Stockholms barn- och ungdomsbibliotek 1911-1927 s. 144

REFERENSER s. 150

Arkivmaterial s. 155

Vidare läsning s. 156

BILAGA 1: Personförteckning s. 160

Noter till personförteckning s. 169

TACK TILL:

*Susanne Giger, Magnus Torstensson, Harriette Söderblom, Dagmar Thullberg
(Stockholms stadsarkiv), Else Söderberg (Stockholm stadsbiblioteks arkiv) och
Svenska barnboksinstitutet*

INLEDNING

Föreliggande uppsats behandlar Stockholms barn- och ungdomsbibliotek (SBUB), grundat av Valfrid Palmgren, och dess verksamhet mellan åren 1911 och 1927, bakomliggande faktorer till att det var möjligt att öppna det och varför ett barn- och ungdomsbibliotek ansågs behövas.

Uppsatsen består av sju kapitel, vilka är:

1. Valfrid Palmgren - utbildning, arbete, biblioteksintresset
2. Amerikanskt biblioteksväsen - historia, public libraries, bibliotekarieutbildning, barnverksamhet
3. Sverige vid sekelskiftet - samhällets struktur, välgörenhet, barn och ungdom och deras nöjesliv och läsning, kampen mot smutslitteraturen
4. Svenskt biblioteksväsen - bibliotekstyper, folkbildning, bibliotekarieutbildning, barnbibliotek
5. Stockholm vid sekelskiftet - stadens struktur, barn och ungdom och deras nöjesliv
6. Bibliotek i Stockholm - bibliotekstyper, Gustav Vasa församlingsbibliotek, Stockholms stadsbibliotek
7. Stockholms barn- och ungdomsbibliotek - ekonomi, personal, accession, låntagare

Varje kapitel inleds med en liten innehållsgenomgång och en förklaring till varför vi valt att titta just på detta. Valfrid Palmgrens åsikter om olika företeelser finns med i alla kapitel.

Vi har valt att lägga kapitlen om de bakomliggande faktorerna före kapitlet om SBUB för att ge en bild av den tid och det samhälle biblioteket grundades och verkade i. Dock blir kronologien inte helt korrekt då vi valt att berätta om Malmö barnbibliotek och Göteborgs barn- och ungdomsbibliotek före Stockholms barnbibliotek, eftersom dessa bibliotek kom till efter det stockholmska (1914 respektive 1913). Detta har vi gjort då vi efter kapitlet om SBUB inte ville gå tillbaka tidsmässigt. Grundandet av Stockholms stadsbibliotek 1928 har vi också före SBUB. Orsaken till detta är att mycket av det som nämns i SBUB-kapitlet är svårförståeligt om man inte har de utdragna turerna kring stadsbibliotekets grundande som bakgrund.

Uppsatsen avslutas med en diskussion i vilken vi väver samman kapitel 1-6 med kapitlet om SBUB i avsikt att besvara våra frågeställningar.

BAKGRUND

Valet av Valfrid Palmgren och Stockholms barn- och ungdomsbibliotek var inte självklart från början, utan vi var endast överrens om att skriva något med historisk inriktning. Vår handledare, Magnus Torstensson, framkastade då förslaget att vi skulle titta på SBUB; särskilt som det är ett ganska utforskat ämne.

Valfrid Palmgren var en intressant personlighet, som var rolig att forska om och tiden runt sekelskiftet tilltalade oss också.

Först skisserade vi en disposition, som i stort sett fortfarande gäller. Den gick ut på att beskriva Valfrid Palmgren, det amerikanska biblioteksväsendet vid sekelskiftet, det svenska samhället och Stockholm vid samma tid och det svenska respektive det stockholmska biblioteksväsendet.

Tanken bakom den första delen av uppsatsen är att ge ett slags infattning till kapitlet om SBUB, men den är inte menad att vara heltäckande historisk bakgrund. Då våra kunskaper om denna tid är ytliga, var det svårt att ge en sammanhängande bild av tiden ifråga; det har bitvis tenderat bli fragmentariskt. Vi har utgått från våra frågeställningar och tagit fasta på det i materialet vi ansett vara relevant för uppsatsen. Urvalet har, som alltid, varit subjektivt och intresset från vår

sida har varit större eller mindre för olika uppsatspartier.

Tyvärr blev kapitlet om SBUB kortare än väntat. Detta beror inte på brist på material, utan är en följd av att vi inte velat köra fast i det handskrivna materialet från SBUB, utan mer velat ge en helhetsbild av verksamheten vid biblioteket. En del av de bakomliggande faktorerna har vi valt att gå djupare in på, en del lite ytligare. Detta beror dels på att våra kunskaper varit bristfälliga inom vissa områden, dels på att vi ansett vissa faktorer intressantare för förståelsen av bibliotekets grundande. Bristande kunskaper har gjort att mycket varit nytt för oss; vi har inte vetat vad vi skulle leta efter. Egentligen är det först nu, när uppsatsen är färdig, som vi är redo att börja skriva...

Vi har oftast gått till primärkällor från början av seklet. Via referenslistorna har vi letat oss fram till en mängd artiklar (och nya referenslistor...) och vår handledare har också försett oss med rikligt med material. Materialet har tenderat att bli överskådligt då materialmängden varit så stor; vi har saknat sammanfattande verk.

Höjdpunkten i arbetet med uppsatsen var när vi besökte Stockholms stadsarkiv och av en ren slump gick rätt på två hyllmeter med handskrivna dokument från SBUB. Allt detta var okatalogiserat och ingen visste att det fanns där, verkade det som. Man talar om historiens vingslag och dem kände vi verkligen när vi med andakt öppnade det ena dokumentet efter det andra, allt upptecknat med minutiös noggrannhet och vackra handstilar. Extra mycket kändes det när vi fann protokoll som Valfrid Palmgren själv hade undertecknat för 80 år sedan.

Vad gäller Palmgren har vi varit ambivalenta i vår inställning till henne. I början var vi fulla av beundran över hennes intelligens och framåtanda, men sedan tyckte vi hon var lite väl naiv, t. ex. när hon trodde att ungdomskriminalitet kunde bekämpas med bibliotek. Efterhand som vi fick en fylligare bild av tiden hon levde och verkade i, växte respekten för henne igen när man insåg hur radikal och framsynt hon egentligen var. Men i uppsatsen har vi försökt förhålla oss neutrala till Palmgren och både ta upp hennes och hennes motståndares tankar.

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med denna uppsats har varit att inom ramen för vårt magisterarbete se på vilka krafter som verkade för att ett barnbibliotek i Stockholm kunde grundas i början av 1900-talet och att beskriva bibliotekets verksamhet.

Våra ursprungliga frågeställningar var:

Hur fungerade Stockholms barn- och ungdomsbibliotek?

Vilka bakomliggande faktorer möjliggjorde grundandet och driften av biblioteket ifråga?

När vi var på det hela taget färdiga med vår undersökning, tog vi hjälp av en av Magnus Torstenssons tankemodeller i *Att analysera folkbiblioteksutveckling - exemplet Sverige och några jämförelser med USA* för att få något slags struktur i vår diskussion. Vi benade upp diskussionen i struktur och aktörer (hur såg samhället ut ekonomiskt, politiskt och socialt respektive vilka agerade för barnbiblioteket och varför). Sedan använde vi Torstenssons frågeställningar, fast något modifierade:

Hur såg det samhälle ut i vilket detta skedde?

Vem/vilka verkade för SBUB och med vilka argument?

Varför grundades SBUB?

METOD

Metoderna vi använt oss av är kvalitativ källanalys och kvalitativ textanalys beroende på vilket material det varit frågan om. Vi har alltså granskat både primärkällor och sekundärkällor, vägt deras för- respektive nackdelar, tagit hänsyn till när de skrivits, av vem de skrivits, vad den personen haft för syfte med vad han skrivit etc. Materialet har vi hämtat från biblioteket vid Högskolan i Borås, varifrån vi även fått hjälp med fjärrlån, Göteborgs universitetsbibliotek, KB, Stockholms stadsarkiv, Stockholms stadsbiblioteks arkiv och Svenska barnboksinstitutet.

Vår arbetsgång var den, att först studerade vi Valfrid Palmgrens *Bibliotek och folkuppfostran* noggrant, för att sedan skapa oss en bild av det amerikanska biblioteksväsendet vid sekelskiftet, vilket gav oss en bakgrund till Palmgrens bok. Dock fann vi det amerikanska materialet överskådligt och pratigt, varför det var svårt att få någon struktur på det hela. Vår handledare var till stor hjälp här. Så gick vi vidare till Valfrid Palmgren och hennes liv och verk, något som var betydligt bättre strukturerat. Biografiska uppslagsverk och artiklar om och av henne gav en officiell bild av personen Valfrid Palmgren, men vi kom henne aldrig in på livet.

Nästa steg blev att besöka olika biblioteks- och arkivinstitutioner i Stockholm. Stockholms stadsarkiv innehade mycket material från själva SBUB - låntagarförteckningar, accessionskataloger, styrelseprotokoll, styrelseberättelser m.m. I Stockholm träffade vi Harriette Söderblom, som skrivit en del om SBUB, och fick av henne flera tips på material. Hon föreslog att vi skulle besöka Stockholms stadsbiblioteks arkiv, där vi fann foton, delar av SBUBs katalog, diverse artiklar och broschyrer m.m. Vi fortsatte till KB där vi läste personliga brev till och från Valfrid Palmgren, som tyvärr inte gav så mycket som vi hoppats på.

Sedan väntade kapitlen om Sverige och Stockholm. Dessa kapitlen är främst hämtade ur monografier, medan kapitlet om Stockholms biblioteksväsen övervägande är sammanställt av tidskriftsartiklar, protokoll m.m.

MATERIAL

Materialet vi använt oss av har varit ganska mångskiftande och av olika värde för oss. Det vi ansåg vara mest intressant, var naturligtvis det handskrivna materialet från SBUB. Vad vi fann var bl. a. accessionskataloger, låntagarförteckningar, tidskriftsförteckningar, protokoll från årsmöten och styrelsemöten, styrelseberättelser, räkenskapsböcker, delar av kortkatalogen, diverse trycksaker och broschyrer, maskinskrivna och handskrivna lappar m.m. Detta material var intressant ur två synvinklar, dels var det kärnan i vår uppsats, dels var det i stort sett objektivt, d. v. s. nedtecknat utan annat syfte än att användas till statistik och som hjälpmedel i verksamheten. Vissa skrivelser får man dock ställa sig mer skeptisk till, t. ex. skrivelserna till Stockholms stadsfullmäktige, som oftast är skrivna i syfte att utverka höjda anslag, eller Styrelseberättelserna, där man gärna framhäver bibliotekets förträfflighet.

Tidskrifts- och tidningsartiklar från tiden ifråga har vi använt oss flitigt av för att skapa oss en bild av för oss intressanta idéer och tankar som diskuterades vid sekelskiftet. Vi har försökt fånga upp de huvudidéer som var i omlopp, och inte enstaka personers tyckande och tänkande, dock med vissa undantag.

Monografier vi använt har behandlat barnens situation, kampanjen mot den s.k. smutslitteraturen, sekelskifteshistoria och socialpolitik, synen på barnböcker och barns läsning, kvinnans situation, välgörenhet och donationer, svensk och amerikansk bibliotekshistoria. Den enda monografin från tiden ifråga är Valfrid Palmgrens *Bibliotek och folkuppfostran* 1909, en

bok som ställer sig mycket positiv till dåtidens amerikanska bibliotek, och är skriven i syfte att påverka den svenska biblioteksvärlden.

Allmänna och biografiska uppslagsverk och biblioteksmatriklar har använts för att få reda på lite mer om personerna bakom namnen. Vi har utgått från att uppgifterna i dessa är korrekta.

Specialarbeten gjorda vid Bibliotekshögskolan i Borås har använts. Ett brev från Palmgren till Gurli Linder har tagits med för att belysa Palmgrens bibliotekarie-utbildning.

KÄLLKRITIK

Till största delen har vi använt oss av tidnings- och tidskriftsartiklar från sekelskiftet, något som gjort att vi har haft svårt att se helheten i materialet. En fullständig bild har varit omöjlig att få, men vi har försökt att låta olika åsikter komma till tals för att det inte ska bli för ensidigt. För att ta Valfrid Palmgren som exempel, så kan vi gott påstå att allt hon skrev hade ett syfte och var menat att påverka läsarna i en viss riktning. Hon framhävde sig själv och förringade ibland sina motståndare o. s. v. Just p. g. a. detta har vi varit noga med att tala om vad som är Palmgrens åsikter och skilt ut dem från resten av materialet, för att man som läsare tydligt ska kunna se dem.

Annat subjektivt material vi har med i uppsatsen är t. ex. de tillbakablickande artiklarna av SBUB-personal, tillbakablickar som ter sig tämligen förskönade av tiden. Materialet från SBUB får väl anses som ganska objektivt, iallafall sådant som låntagarförteckningar och accessionskataloger. I sina skrivelser till stadsfullmäktige och i styrelseberättelserna blev man lite mer subjektiv. Även om merparten av just detta material är objektivt, så får man ju tänka på att urvalet av fakta alltid är subjektivt.

I kapitlet Sverige vid sekelskiftet har vi hämtat en del från Ulf Boëthius' *När Nick Carter drevs på flykten* och Alice Lyttkens *Kvinnan söker sin väg*. Boëthius' bok är egentligen litteratursociologisk, men mycket av det han tar upp i den hade vi direkt nytta av. Lyttkens bok är relativt ovetenskaplig, i den meningen att hennes påståenden inte kan spåras till källorna, men om man tar den med en nypa salt kan den nog ge en bild av hur sekelskifteskvinnan levde och tänkte. Vi har försökt komplettera med Göran Therborns *Hur det hela började* och Åke Elmérs *Från fattigsverige till välfärdsstaten*.

1. VALFRID PALMGREN

När vi påbörjade arbetet med uppsatsen syntes oss Valfrid Palmgren vara den mest betydelsefulla faktoren för tillblivelsen av Stockholms barn- och ungdomsbibliotek. Denna förförståelse vi hade, menar vi, har bekräftats under arbetets gång; utan henne hade inget barnbibliotek blivit till, åtminstone inte då. Därför var det naturligt att inleda uppsatsen med en biografi över henne. Uppsatsen är upplagd på så sätt, att vi behandlar olika för uppsatsen relevanta företeelser, för att sen låta Valfrid Palmgren uttrycka sina tankar och åsikter om företeelsen ifråga. Då är det av vikt att veta något om personen Valfrid Palmgren, för att bättre förstå hennes sätt att tänka och agera, varför vi valde att lägga detta kapitel först.

I detta kapitel tar vi alltså upp Valfrid Palmgrens bakgrund, hennes utbildning, yrkesverksamma liv och hur det kom sig att hon blev intresserad av folk- och barnbiblioteksverksamheten.

Valfrid Palmgren föddes 1877 i Stockholm. Hennes far var Karl Edvard Palmgren, rektor vid den av honom startade Palmgrenska samskolan, en av de tidigaste experimentella skolorna i Sverige.¹ Skolan var det första läroverket där man tillämpade samundervisning och den präglades av kristen idealitet och stark fosterlandskänsla. Särskilt den moderna språkundervisningen blev vida bekant.² Vid denna skola skrevs Valfrid Palmgren in 1883 och tolv år senare tog hon studenten i Uppsala. Hon studerade språk utomlands, bl. a. engelska i Oxford.^{3 4}

Efter ett år i Tyskland återvände hon till Sverige och blev lärare vid Palmgrenska samskolan, där hon stannade fram till 1907.⁵ Hon sas ha vunnit mycket erkännande av sin undervisning i tyska och franska, som skedde efter en modern metod där till en början inga texter användes utan endast åskådningsmaterial, sånger och dylikt. Hon visade prov på "...den största skicklighet i denna metod" och hon var "...synnerligen både afhållen och respekterad. Frkn Palmgren äger för öfrigt en ovanlig energi och arbetsförmåga. Arbetet är hennes största glädje".⁶ Under sin tid som lärare vid Palmgrenska samskolan var hon också inskriven vid Uppsala universitet och med i studentföreningen Heimdal. 1905 disputerade hon med en avhandling i romansk språkvetenskap. Redan 1903 började hon dock fundera på en annan framtid än den som lärare, och när fadern p. g. a. hälsoskäl drog sig tillbaka från skolan, ville Valfrid Palmgren inte stanna kvar under ny ledning. Inte heller ville hon ta tjänst vid någon annan skola som byggde på andra pedagogiska ideal. Det var nu tanken på en framtid inom biblioteksvärlden dök upp.^{7 8 9}

1905 sökte hon sig till Kungliga Biblioteket (KB) och fick provtjänstgöra, dels i låneexpeditionen, dels, och huvudsakligen, i den svenska avdelningen, där hon även fick anställning efter det att provtjänstgöringen gått ut. Hon blev den första kvinnliga biblioteksamanuensen på KB och hon arbetade där till 1911.^{10 11} Efter en tid på KB blev Valfrid Palmgren intresserad av folkbiblioteksväsendet. 1907, när hon tjänstgjorde i låneexpeditionen på KB, kom en ung man in och bad att få låna en speciell engelsk bok i svensk översättning. Palmgren måste till sin stora sorg upplysa honom om att han tyvärr inte kunde få låna den inom den närmaste framtiden och rådde honom att gå till ett arbetar- eller folkbibliotek. Han svarade då att det inte gick att få tag på sådan litteratur där; de biblioteken var inte avsedda för folk som ville studera och lära sig något. Palmgren tyckte att det lät egendomligt och beslöt sig för att kontrollera om det verkligen förhöll sig så, och hon fann att det var så dåligt. Därmed började Valfrid Palmgren intressera sig för det folkliga biblioteksväsendet.¹² För att förkovra sig i ämnet sökte hon, och fick, resebidrag för en studieresa till USA av ecklesiastikdepartementet,

“...för att sätta henne i tillfälle att under hösten 1907 i Nordamerikas förenta stater studera biblioteksvetenskap med särskild hänsyn till seminarie-, skol- och folkbibliotek...”^{13 14}

Under september till december månad reste hon omkring i nordöstra USA och besökte otaliga “public libraries”, deltog i biblioteksmöten, åhörde föredrag och diskussioner, och talade bibliotek med fackmän och andra biblioteksintresserade. Bland dem hon träffade var Andrew Carnegie (stålmiljonären som donerat pengar till åtskilliga bibliotek), Herbert Putnam (chef på Library of Congress) och president Roosevelt, som var mycket intresserad av biblioteksfrågor. När Valfrid Palmgren träffade Carnegie hade hon för avsikt att få honom att donera pengar till Carnegiebibliotek i Europa [Stockholm närmare bestämt, antar vi]; visserligen var han älskvärd mot henne “...men så långt sträckte sig inte hans älskvärdhet mot mig”. Valfrid Palmgren fick bara ett dedicerat exemplar av hans broschyr *The Gospel of Wealth*, något som “...var en stor besvikelse för den som hade hoppats på en miljon!”¹⁵

Väl hemkommen till Sverige höll hon, inspirerad av de amerikanska biblioteksidéerna, föredrag och skrev om dem, bl. a. i *Bibliotek och folkuppfostran*, i vilken hon beskriver amerikanska bibliotek i teori och praktik, och som enligt henne själv “...väckte ett säkerligen för en bok av det slaget tämligen enastående uppseende”.^{16 17} För att ytterligare sprida sin nyvunna kunskap höll Valfrid Palmgren under 1908 två bibliotekskurser efter amerikanskt mönster. Den första kursen hölls på KB, och den andra, avsedd för läroverkslärare, understöddes av Skolöverstyrelsen. 1909 höll hon ännu en kurs för denna kategori.¹⁸ Hon höll senare flera sådana kurser, bl. a. en 1911 när hon undervisade den blivande personalen på Stockholms barn- och ungdomsbibliotek. Samma år, 1908, fick Palmgren i uppdrag av Fredrika Bremerförbundet, att göra en resa till Tyskland för att där studera utbildningen av kvinnlig bibliotekspersonal,¹⁹ se nedan.

1909 tillsatte ecklesiastikministern Valfrid Palmgren som ensamutredare för den svenska folkbiblioteksfrågan.²⁰ Det svenska biblioteksväsendet var mycket splittrat och något slags samordning behövdes. 1910-1911 satt Valfrid Palmgren i stadsfullmäktige i Stockholm som en av de första kvinnorna. Mellan 1910 och 1912 satt hon med i Centralbibliotekskommittén, där frågan om ett centralbibliotek i den splittrade stockholmska biblioteksvärlden behandlades. “År 1910 blev ett kampår”, sa hon själv, då hon slog sitt stora slag för ett stadsbibliotek efter amerikanska mönster.^{21 22} 1910 var hon även en av två delegerade från KB, som deltog i den internationella bibliotekskongressen i Bryssel. Att en av delegaterna var kvinna uppmärksammades mycket, särskilt vid kongressens öppnande då tolkarna inte infann sig, och Palmgren fick tjänstgöra som tolk från franska till engelska och tyska.²³ 1910-1911 satt Palmgren med i Kommittén angående statsunderstöd åt anstalter för populärvetenskapliga föreläsningar. 1911-1912 ingick hon i Kommittén angående statsunderstöd åt folkbibliotek, som hade att behandla hennes eget betänkande från enmansutredningen, *Förslag angående de åtgärder, som från statens sida böra vidtagas för främjande af det allmänna biblioteksväsendet i Sverige*.²⁴

1911 bildade hon Föreningen Stockholms barn- och ungdomsbibliotek, i vilken hon satt som ordförande tills biblioteket uppgick i det nya stadsbiblioteket 1927 och föreningen upplöstes. (Se vidare kapitel 7) Åke Åberg, som skrivit mycket om svensk bibliotekshistoria, förklarade hur han tror det kom sig att Valfrid Palmgren engagerade sig i just barnbiblioteken:

- * hon hade arbetat som lärarinna
- * barnbiblioteksdelen var den bit av public library-mönstret (amerikansk bibliotekstyp för alla samhällsklasser som var stats- och/eller stadsunderstödd) det var lättast att få gehör för
- * det var ett begränsat fält
- * det var av känslökäl lättast att få donatorer till detta
- * hon kunde utnyttja stämningen från den just pågående kampen mot Nick Carter-litteraturen

* hon kunde hoppas på att kunna rekrytera frivillig arbetskraft.²⁵

Dessutom hade hon inspirerats av sitt möte med Anne Carroll Moore, aktiv förkämpe för barnbibliotek, i USA, se nedan.

Detta år, 1911, gifte hon sig med Jon Munch-Petersen, dansk professor, och flyttade till Köpenhamn. Där arbetade hon som inofficiell ambassadör för svensk kultur, litteratur och det svenska språket, vilket bl. a. renderade henne Litteris et artibus, (fr. kungen personligen f. framstående förtjänster i konst och litteratur), 1924, och Illis quorum, (sv. belöningsmedalj f. framstående kulturellt, socialt el. konstnärligt arbete), 1932. 1914-1959 var hon lärare i svenska och svensk litteratur vid Danmarks Laererhøjskole. 1918-1949 var hon lektor i svenska vid Köpenhamns universitet. Mellan 1926 och 1954 var hon även lärare i svenska i dansk radio.²⁶ Palmgren var ledamot i Dansk Kvindesamfunds Fellesbestyr, Köbenhavns Kommunebiblioteker och Föreningen Nordens danska avdelning. Hon var ordförande i Svenska föreläsningföreningen i Köpenhamn, och bildade föreningen Kvindelige Akademiker.²⁷

Hon skrev ett flertal svensk-danska ordböcker och även andra böcker med språklig inriktning.²⁸ 1950 utnämndes hon till hedersledamot i Sveriges Allmänna Biblioteks-förening.²⁹ 1967 avled Valfrid Palmgren Munch-Petersen i Gentofte i Danmark. En kvinna med "en ovanlig energi och arbetsförmåga".³⁰

2. AMERIKANSKT BIBLIOTEKSVÄSEN

USA låg långt framme vad gällde biblioteksutveckling på 1800-talet och i början av 1900-talet. Det var av den anledningen Valfrid Palmgren för dit 1907 för att studera modernt biblioteksväsen. Hon hämtade mycket inspiration härifrån. Därför försöker vi i detta kapitel ge en bild av hur långt det amerikanska biblioteksväsendet kommit 1907; vi vill beskriva vad det var Palmgren såg när hon var där och försöka förklara varför hon blev så inspirerad av de amerikanska biblioteken. Vi har också tittat närmare på de biblioteksidéer som hon anammade och förde med sig hem till Sverige, för att genomföra i praktiken på Stockholms barn- och ungdomsbibliotek.

I detta kapitel tar vi upp historiken bakom de amerikanska s. k. public libraries (allmänna, fria offentliga bibliotek), vad ett public library egentligen var, hur barnbiblioteket/ barnavdelningarna växte fram, den amerikanska bibliotekarieutbildningen samt vad Valfrid Palmgren såg när hon var i USA och vad hon tyckte om det hon såg.

2.1. Bibliotek före public library

Vid mitten av 1600-talet öppnades det första biblioteket i USA. Detta skedde i Boston 1656 och 1698 öppnades det första biblioteket i New York, som var ett församlingsbibliotek.¹

2.1.1. Social libraries

1731 grundade Benjamin Franklin en läseklubb - Association of the Library Company of Philadelphia.² För Franklin var läsesällskapet ett sätt att få tillgång till böcker och att få diskutera, men även något som kunde ge hjälp till självhjälp. De första medlemmarna var hantverkare och lägre tjänstemän.³

De föregångare som fanns till det fria offentliga biblioteket var bara halvallmänna.⁴ Social libraries var folkbibliotekens mest betydande föregångare i USA och hade i Sverige närmast sin motsvarighet i vad man här kallade läsesällskap, d. v. s. en frivillig sammanslutning av individer, som för gemensamma medel köpte in böcker och tidskrifter.⁵ Dessa social libraries fick kritik för sitt bestånd, som sades innehålla bara historiska böcker, romaner och skräplitteratur.⁶

Jesse Shera delade in läsesällskapen i tre tidsperioder:

1732-1790 - introduktion och tidig tillväxt

1791-1840 - läsesällskapens guldålder

1841-1890 - nedgång för läsesällskapen, samtidigt som public libraries började utvecklas.⁷

Enligt Shera fungerade läsesällskapen närmast som allmänna folkbibliotek, han fann det troligt att seriösa läsare inte nekades tillträde till sällskapen p. g. a. fattigdom. I anslutning till läsesällskapens boksamlingar fanns ofta läsrum för periodisk press. Ämnena i såväl bok- som tidskriftssamlingarna var övervägande historia, biografier, reseskildringar och skönlitteratur. Så kallade Athenaeums var en speciell, förnäm typ av läsesällskap. 1807 grundades Boston Athenaeum av the Anthology Society - en grupp bestående av vetenskapsmän, läkare, advokater och liknande. Läsesällskapen var direkt beroende av sina medlemmars inkomster och därför känsliga för konjunktursvängningar. De var ofta kortlivade, livslängden var i median 35 år.⁸ De var små både vad gällde böcker och medlemmar och hade en inskränkt ekonomi - m. a. o. var de svaga och det stod klart att det inte fungerade att ha allmänna bibliotek som

inte hade en solid ekonomisk grund att stå på.⁹

2.1.2. School district libraries

1833 började man tala om det som skulle bli den egentliga föregångaren till det public library Valfrid Palmgren såg i USA 1907, nämligen skoldistriktsbiblioteket. Det var i New York man förordade ett sådant bibliotek, då man ansåg att populärbibliotek var något som behövdes. Två år senare, 1835, kom den första lagen i New York State om understöd till den fria biblioteksrörelsen, d. v. s. skoldistriktsbiblioteken, finansierat med skattemedel. De social libraries som funnits hade varit halvallmänna i det att de varit beroende av sina medlemmars pengar. De nya skoldistriktsbiblioteken var helt allmänna, dels genom att de var grundade på statliga lagar, dels att de understöddes av allmänna medel och slutligen, att de var öppna för alla medborgare oavsett klasstillhörighet el. dyl. 1838 lagstiftade staten New York om statsbidrag till städer för upprättande av skoldistriktsbibliotek.¹⁰ Skoldistriktsbiblioteket var inte till för skolan, utan namnet kom av att ett s. k. skoldistrikt ansågs vara en enhet med lämplig storlek för att ha ett eget bibliotek. Biblioteket var alltså till för alla människorna som bodde i distriktet, både barn och vuxna.¹¹

Efter mitten av 1800-talet hade dock skoldistriktsbiblioteket haft sina glansdagar, något som bl. a. berodde på bristen på personal och lämpliga lokaler. Böckerna som fanns var för få. Själva skoldistriktet var artificiellt skapade av stadsplanerare och följde inga kulturella eller lokala mönster och dessutom betjänade biblioteken en för liten yta med för få invånare. Skoldistriktsbiblioteken var dåligt inhysta, skötta och övervakade. Något som var positivt med dessa bibliotek var iallafall att de öppnade vägen för skatteunderstödda allmänna bibliotek; det blev självklart att staten skulle bidra med pengar till biblioteken.¹²

2.2. Public libraryhistorik

Public library är ett begrepp med många definitioner. En definition är att det är ett bibliotek som är offentligt och tillgängligt för allmänheten. Vill man ha en utförligare definition kan man välja William Pooles definition från 1876: ett public library ska vara grundat på statliga lagar, underhållet av lokal beskattning och frivilliga gåvor, det ska vara folkets gemensamma egendom och vara öppet för alla invånare, inte bara forskare och yrkesverksamma.¹³ Valfrid Palmgren översätter det själv oftast med fritt offentligt bibliotek och det är även med den betydelsen vi använder begreppet. De källor vi använt oss av använder emellertid begreppet med olika innebörd och det har varit svårt att tolka betydelsen i olika sammanhang, vi tror dock inte att det ska uppstå några missförstånd.

Ett av de första biblioteken av typen public library öppnades i Peterboro, New Hampshire, år 1833. Det var det första biblioteket i USA som var understött av skattemedel.¹⁴ Medel till biblioteket hade man fått genom en fond, som grundats 1821 i New Hampshire. Denna fonds medel bestod av inkomster från beskattning av bankernas kapital och fördelades 1828 till städerna i delstaten. Pengarna skulle användas till att stödja det allmänna skolväsendet eller till andra utbildningsändamål. Staden Peterboro valde att grunda ett avgiftsfritt bibliotek och utsåg även en biblioteksstyrelse som skulle leda biblioteket.¹⁵ Först på 1850-talet blev det mer allmänt att städerna började få tillstånd att använda skattepengar till att underhålla sina bibliotek.¹⁶

1848, i Massachusetts, utfärdades den första lagen som gav staden rätt att ta ut skatt för att understödja bibliotek. Lagen gällde emellertid endast staden Boston. Tre år senare, 1851, stiftades en liknande lag som gällde alla städer i Massachusetts. I New Hampshire utfärdades

1849 den första lagen som gällde i en hel delstat om städernas rätt att ekonomiskt stödja bibliotek och 1855 öppnades där det första biblioteket grundat med stöd av lagen. 1890 års bibliotekslag i Massachusetts var den första "moderna" bibliotekslagen, eftersom den innehöll det som senare kom att krävas av en "bra" bibliotekslag. Se vidare Magnus Torstenssons artikel *Varför uppstår modern folkbiblioteksverksamhet - fallet Boston* från 1988 sidan 25.¹⁷

I Boston fick man bygga upp ett folkbibliotek från grunden eftersom det visade sig omöjligt att förena Boston Athenaeum med stadens blivande public library. I många andra städer var det just the Athenaeum eller the Social Library som utgjorde stommen i de nya folkbiblioteken.¹⁸ 1854 öppnades Boston Public Library (BPL) för allmänheten. Under det första halvåret skrevs omkring 6 600 låntagare in, vilka lånade drygt 35 000 böcker. BPL fick användas av alla Bostons invånare över 16 år med "respektabel karaktär". Minderåriga kunde också få tillåtelse att använda biblioteket om de hade målsmans tillåtelse; föräldrarna fick ta på sig ansvaret för sina barns uppförande. Efter fyra år flyttade biblioteket till bättre lokaler.¹⁹ 1895 blev BPLs nya huvudbibliotek färdigt. Totalt hade bibliotekssystemet i Boston nu ca 630 000 böcker och runt 100 000 av dessa stod på öppna hyllor i det nyöppnade huvudbiblioteket. (Att jämföra med de största svenska folkbiblioteken i början av 1900-talet, Göteborgs stads folkbibliotek och Stockholms arbetarbibliotek, som först då hade kommit upp i bestånd på drygt 10 000 böcker.) BPL var det bibliotek som kom att få störst betydelse för folkbiblioteksutvecklingen i USA.²⁰

American Library Association (ALA) bildades år 1876. Detta år gavs också första numret av ALAs tidskrift *Library Journal* ut. Dewey publicerade sitt decimalklassifikationssystem samma år. 1876 hade USA 3 647 stycken bibliotek med ett bestånd med mer än 300 volymer. Library of Congress var det största biblioteket med sina 293 500 volymer och fungerade som ett public library.²¹

2.2.1. Orsaksfaktorer till public librarys framväxt

Jesse Shera och Sidney Ditzion försökte i slutet av 1940-talet förklara uppkomsten av folkbibliotek i USA, främst i Boston, Massachusetts och New England. Shera delade upp de bakomliggande faktorerna till biblioteksutvecklingen i sex grupper:

- 1) ekonomisk förmåga, dels i form av privata förmögenheter och dels i form av ett växande samhälleligt välstånd
- 2) betydelsen av historisk forskning och viljan att bevara för eftervärlden ökade
- 3) lokalpatriotism; städer ville hävda sig även kulturellt
- 4) den allmänna folkskolans sociala betydelse; biblioteket skulle bl. a. vara en fortsättning på och ett komplement till denna
- 5) yrkesutbildningsmotivet
- 6) övriga faktorer; främst religionens (speciellt puritanismens) betydelse.

Shera sammanfattade ovanstående grupper till en gemensam nämnare: "den personliga nyttan".²²

Ditzion nämnde i sin tur fyra faktorer som han ansåg viktiga för folkbibliotekens utveckling:

- 1) samhällets förmåga att förse biblioteket med finansiellt stöd
- 2) urbaniseringen vilken ledde till befolkningskoncentrationer som gjorde biblioteksservicen ekonomiskt försvarbar
- 3) uppkomsten av ett samhälle med välvillig inställning till folkundervisning i allmänhet
- 4) förekomsten av gynnsamma kulturella miljöer.²³

Mc Mullen, amerikansk biblioteksforskare, gjorde på 1970-talet en undersökning om folkbiblioteksutvecklingen i USA. Han kunde emellertid inte hitta något samband mellan grundandet av olika slags bibliotek och faktorerna ekonomisk förmåga eller

befolkningstillväxt.²⁴

En populär teori till folkbibliotekens framväxt, enligt Robert Williams, var att biblioteksutvecklingen skulle vara ett resultat av demokratins tillväxt. Medborgarna behövde helt enkelt en plats där de kunde få den information de behövde för att effektivt kunna delta i den demokratiska processen. Teorins största brist ansåg Williams vara att ordet demokrati inte definierades.²⁵

En annan orsak till att public library-rörelsen växte sig stark, var de stora massor invandrare som mot slutet av 1800-talet kom till USA. Biblioteken försökte på ett aktivt sätt ta hand om dessa människor.²⁶ Knut Tynell, svensk biblioteksman, ansåg det vara ganska självklart att ett land som USA blev ett föregångsland i biblioteksvärlden. Immigrationen i samband med brist på bildningsinstitutioner för vuxna skapade ett omedelbart behov, något som kunde åthjälpas med bl. a. de rikliga donationerna.²⁷

Industrialiseringen i nordöstra USA hade givit en god ekonomi. Den ekonomiska förmågan visade sig dels i skatterna, dels i donationerna.²⁸ Den kanske mest kända donatorn var Andrew Carnegie, ursprungligen en fattig immigrantpojke som kom att bli en av USAs största industrimän, kallad "stålkungen", och en av de rikaste männen i världen. Han ansåg att han hade det amerikanska barn- och ungdomsbiblioteket att tacka för sin framgång, varför han senare i livet skänkte bort oräkneliga miljoner till uppförandet av nya bibliotek.²⁹ Carnegie donerade pengar till 1 679 biblioteksbyggnader enbart i USA. Eftersom han inte ville att biblioteken skulle drivas av välgörenhet, krävde han garantier från varje kommun som erhöll hans donationer, att årligt stöd skulle utgå till biblioteken. Andrew Carnegie sägs ha stimulerat hela den amerikanska biblioteks-rörelsen.³⁰ Han utgjorde ett typiskt exempel på en donator i USA; det var nämligen oftast från början fattiga pojkar som arbetat sig upp som blev donatorer. Läsningen betydde mycket för dem när de var barn, samtidigt som det var svårt för dem att komma över böcker när de växte upp.³¹ Därför föll det sig naturligt att satsa pengar på biblioteken när de senare i livet blev förmögna och fick pengar över att skänka till välgörande ändamål.

En pådrivande faktor som hjälpte fram "public library" var de stora personligheterna som fanns inom biblioteksvärlden då.³² T. ex. Dewey, Putnam eller de kvinnor som stimulerade barnverksamheten inom biblioteksvärlden, se nedan.

Stor betydelse för de allmänna biblioteken hade också den bildningstrend som tog sin början under 1800-talet. Från början av 1800-talet var det fråga om humanism, filantropism, välgörenhet och en önskan om förbättringar. Det fanns en tro på att människan kunde bli upphöjd, mer gudalik, genom utbildning. Man kände entusiasm för bildning för bildningens egen skull. Många trodde på självstudier, yrkesstudier och värdet av tekniska studier. Läsningen sas främja moralen. Romantik, kultur, oegennyttia, sjävtillit och individualitet var honnörsord.³³ Allmän utbildning sågs som det bästa medlet mot sociala och politiska problem och även som en garanti för fortsatta framsteg. Med utbildning skulle man stävja radikala tendenser och förebygga arbetaruppror, den sociala stratifieringen skulle minskas och landets välfärd och rikedom skulle upprätthållas.³⁴

De som agerade i folkbiblioteksfrågan i USA under 1800-talet var visserligen inte några jämlikhetssträvare, men de var trots detta uppriktiga och osjälviska i sina försök att förbättra samhället och livet för de arbetande klasserna, menade Ann Robson. Mickelson ansåg att de som arbetade för biblioteksutvecklingen styrdes av medelklassvärderingar; de framhävde typiskt borgerliga dygder, som arbetsetik, rättskaffenhet och vikten av en hög personlig moral.³⁵ En annan forskare, Phyllis Dain, var inte förvånad över att det var representanter från de

högre samhällsskikten som grundade folkbiblioteken. Det var ju dessa som hade tillgång till politisk makt och medel att genom donationer ge biblioteken sitt stöd.³⁶

Något som även bidrog till att skapa efterfrågan på fria offentliga bibliotek, var att antalet professionella och amatörforskare ökade decennierna före 1850. Lärdom, historisk forskning och en strävan efter att bevara var faktorer i detta. Bland de trognaste anhängarna i kampen för de fria offentliga biblioteken var lärare, forskare, läkare, historiker, handelsmän, förläggare och bokhandlare.³⁷

Boston Public Library räknas ofta som den institution som påbörjade den moderna biblioteksrörelsen i USA. Bidragande orsaker till att det var just Boston som kom att gå i bräschen var att Boston på 1840-talet hade en stabil ekonomi, liten social stratifiering, men med en elit av förmögna som vuxit fram, och stor rörlighet i den ekonomiska strukturen. Förslag framlades att de många små biblioteken som fanns, skulle slås samman till ett stort public library.³⁸ Detta skedde dock inte utan man fick istället bygga upp sitt nya folkbibliotek från grunden, se ovan. Magnus Torstensson förklarar folkbibliotekets framväxt i Boston som beroende av bl. a. följande punkter:

- * industrialisering
- * stora kapitalresurser
- * urbanisering
- * utbyggda kommunikationer, vilka ledde till vidgade marknader
- * befolkningsökning
- * stor befolkningsrörlighet
- * trots långa arbetstider fanns en stor bildningshunger
- * bättre belysning
- * prissänkta böcker
- * ökande av antalet utgivna skönlitterära titlar
- * utvidgad rösträtt.³⁹

2.3. Public libraryidéer

“The goal was a better society, the barrier was ignorance, and the means - public education.”⁴⁰

Tänkarna bakom grundandet av folkbibliotek, public libraries, i såväl USA som Norden, var bl. a. att man ville:

- * informera väljarna, i och med den utvidgade rösträtten
- * motverka superi, sedeslöshet, spelsalonger och dylikt
- * motverka kolportagelitteraturen
- * göra arbetslivet mer effektivt, genom att ge t. ex. hantverkare och jordbrukare fri tillgång till facklitteratur inom deras respektive område
- * göra biblioteket till en påbyggnad på folkskolan, för att få bättre “utdelning” på de pengar man lade ner på folkskolan.⁴¹

Folkbiblioteket ansågs göra det möjligt för fattiga ambitiösa pojkar att förbättra sin ställning i samhället. Tillgången på böcker skulle i och med det allmänna folkbiblioteket bli jämnare fördelad mellan klasserna. “Tillsammans med folkskolan skulle folkbiblioteken hålla den amerikanska drömmen levande.”⁴²

John Burt Wight, pastor och lagstiftare i Massachusetts, uttryckte 1851 tankar om public library-systemet. Han kunde urskilja fyra fördelar med detta:

- * biblioteken skulle bli ett slags förlängning av den allmänna skolan, så att man under resten av sitt liv kunde ta igen det man missat under sin skoltid

- * biblioteket skulle kunna förse hela folket med viktig, praktisk information (de social libraries som fanns var bara till för ett fåtal utvalda och på många ställen var dessa utom räckhåll för alla utom de mest välbärgade)
- * intellektuella och moraliska framsteg skulle följa i public libraries fotspår
- * biblioteken skulle också ge många smärre fördelar, t. ex. som förvaringsplats för offentliga dokument.

“They will be favorable to all the moral reforms of the day, by leading to more domestic habits of life, by diminishing the circulation of low and immoral publications, and by producing higher and more worthy views of the capabilities of human nature.”⁴³

1879 markerar ett viktigt steg i biblioteksutvecklingen. Då beslöt man nämligen att ha öppna hyllor på Pawtucket Free Library på Rhode Island. Det första större bibliotek som öppnade sina hyllor för allmänheten var Cleveland Public Library, som gjorde detta 1890. Målet var “... unrestricted access of all persons, to all books, at all times”.⁴⁴

Mot slutet av 1800-talet ändrade biblioteken inriktning något. Det var inte bara facklitteraturen som var av betydelse längre, utan man började ha mer förströelseläsning för att locka till sig mer ovana läsare. Naturligvis hoppades man att dessa ovana läsare senare skulle övergå till tyngre litteratur, men själva tanken att biblioteket enbart skulle vara till för dem som ville bilda sig började naggas i kanten vid den här tiden.⁴⁵

2.4. Framväxten av barnbibliotek

USA jämte England var barnbibliotekets ursprungsländer. Framväxten i USA hörde samman med immigration och industrialisering och en relativ fördomsfrihet i ett nytt land. Man fann det nödvändigt att sörja för barnens moraliska och sociala fostran och öppnade därför de vuxnas bibliotek även för barnen. De barnbibliotek Palmgren såg i USA 1907 med stora bokbestånd, trivsamma lokaler, utbildad personal, sagostunder och läxhjälp var högst ett decennium gamla.⁴⁶Eftersom de första allmänna biblioteken i USA skulle vara som en förlängning av skolan vände de sig uteslutande till vuxna och mycket litet gjordes för barnen. Åldersgränserna förklarades med att man måste dra gränsen någonstans, att man måste vara rädd om böckerna och att böckerna var inte passande för ungdomar. När åldersgränserna sedan togs bort uppstod ett annat problem - barnen formligen strömmade till biblioteken och yrkade på speciell service.⁴⁷

Den första ansatsen till ett barnbibliotek vi har funnit är från 1803, då en man vid namn Caleb Bingham i Salisbury, Connecticut, donerade 150 böcker till sin hemstad för att användas av barn mellan 9 och 16 år. 1810 röstade staden fram finansiellt stöd till detta Bingham Library for Youth, kanske det första ungdomsbiblioteket i USA som finansierades av myndigheter.⁴⁸ 1827 röstade man i staden Lexington, Massachusetts, om och samlade ihop pengar till ett Juvenile Library och en tillhörande bibliotekarietjänst. Boksamlingen förvarades i kyrkan, men p. g. a. finansiella svårigheter upphörde biblioteket 1839.⁵⁰På 1850-talet gjorde en överste James Anderson, Allegheny, Pennsylvania, sitt 400 böcker stora bibliotek tillgängligt för arbetande pojkar. En av dessa pojkar som använde biblioteket var Andrew Carnegie, som senare skulle komma att donera stora summor till uppförande av bibliotek.⁵¹ Se ovan.

2.4.1. Söndagsskolebibliotek och hembibliotek

Söndagsskolebiblioteket var en företeelse som kom att få stor betydelse för barnen i USA. Dess historia började 1825 och detta slags bibliotek bidrog till att skapa efterfrågan på allmänna bibliotek och skolbibliotek. Söndagsskolebiblioteket bestod ofta av en eller flera boklådor som öppnades varje söndag i närvaro av en lärare eller annan ansvarig. 1850 hade ett genomsnittligt

söndagsskolebibliotek omkring 120 volymer; 1860 omkring 300 volymer och 1870 omkring 250 volymer. 1870 fanns runt 33 000 sådana bibliotek i USA.⁵² I stort sett hade varje by en söndagsskola med eget bibliotek. Barnböckerna i dessa var dock av mycket skiftande kvalitet. Många barn och ungdomar sökte sig ändå till söndagsskolans bibliotek eftersom andra bibliotek hade åldersgränser som hindrade dem att låna.⁵³

Från och med mitten av 1870-talet började en nedgång för söndagsskolebiblioteken; orsaker till detta var bl. a. dålig administration, slumpartade bokinköp och en kamp mellan företrädare för nyttolitteratur och nöjeslitteratur. 1882 sade chefen för Worcester Free Public Library i Massachusetts, Samuel Green, att söndagsskolebibliotekens böcker måste väljas med stor omsorg, ingen kontroversiell litteratur skulle få förekomma. Han fortsätter dock "Every child should be aided to get books suited to its age, its immediate interests, and its needs".⁵⁴ Mot slutet av 1800-talet tog man på olika bibliotekariemöten upp frågan om vad som skulle göras åt söndagsskolebiblioteken. Man kom fram till att bra allmänna bibliotek skulle göra söndagsskolebiblioteken överflödiga, dessa skulle istället fungera som kyrkliga bibliotek med religiöst material. Söndagsskolebiblioteken försvann så småningom och de allmänna biblioteken var en bidragande orsak därtill.⁵⁵

Det första s. k. hembiblioteket, home library, öppnades 1888 i Boston av en filantropisk rörelse som hette Children's Aid Society. Denna rörelse, som engagerade sig i barnens sociala välfärd, skaffade fram en boklåda med ca 15 böcker och tidskrifter som de satte upp i ett fattigt hem. Böckerna byttes ut en gång i veckan av frivilliga besökare (collegestudenter t. ex.), som även talade med barnen om böcker m. m. 1891 hade rörelsen vuxit till 37 stycken bibliotek, 1894 69 stycken i Boston. Denna typ av verksamhet spreds vidare till andra städer och andra stater.⁵⁶

2.5. Public library - barnavdelningar

1876 hade de flesta bibliotek i USA åldersgräns. 1894 hade fortfarande 70% en åldersgräns på omkring 13 år. Samma år hade tre bibliotek särskilda barnavdelningar och ett av dessa hade även en barnbibliotekarie. 1895 öppnade fem bibliotek barnavdelningar, 1896 ytterligare sex. När Valfrid Palmgren var i USA fanns, enligt henne, inga bibliotek utan barnavdelningar och alla åldersgränser var borttagna. Alla barn var välkomna om de bara var så stora att de kunde ha nöje av att bläddra i bilderböcker och uppförde sig väl. De fick inte leka och väsnas.⁵⁷ Ungdomar (vid vilken ålder framgår ej) hade t. o. m. tillträde till Library of Congress.⁵⁸

1890 öppnade det första läsrummet speciellt avsett för barn. Det var Brookline Public Library i Massachusetts, som öppnade ett i källaren med plats för 40 barn.⁵⁹ ⁶⁰ Denver Public Library följde efter och öppnade 1893 en barnavdelning i det gamla "ladies' reading room" de tidigare haft och samma år bjöd Minneapolis Public Library in barnen till det första barnbiblioteket med kombinerad utlåning och läsrum. Att notera är också att man hade böckerna på öppna hyllor här.⁶¹ Boston Public Library öppnade sitt nya huvudbibliotek 1895 och innehöll då bl. a. en särskild barnavdelning med runt 3 000 böcker på öppna hyllor.⁶² ⁶³ Det första biblioteket som hade en barnavdelning inplanerad redan på arkitektens ritning var Pratt Institute i Brooklyn, vilket stod färdigt 1897.⁶⁴ Carnegiebiblioteket i Pittsburgh började 1899 med regelbundna sagostunder och de allmänna biblioteken i Buffalo, Boston, Chicago, New York City och Cleveland var inte sena att följa efter.⁶⁵

När Palmgren var i USA var barnbiblioteken oftast öppna 12-18, 20 eller 21 på vardagarna, lördagar öppnade man tidigare men stängde samma tid och på söndagarna hade man öppet 13-18. Det fanns naturligtvis undantag men biblioteken hade i regel öppet större delen av dagen.⁶⁶ För att barnen skulle få låna hem böcker krävde biblioteket målsmans underskrift, detta främst för att skydda biblioteket från förebräelser från föräldrar som inte visste om eller inte

uppskattade att deras barn lånade böcker från biblioteket. Det var även för att biblioteket skulle komma i kontakt med föräldrarna och kunna stå till tjänst med litteraturval m. m. Det enda som annars krävdes var att barnen uppträdde tyst och städat och var rena om händerna. För detta ändamål fanns ett särskilt tvättrum.⁶⁷

Barnbiblioteken hade också egna kortkataloger som barnen fick lära sig att använda. Personalen gjorde bokförteckningar med läsvärd litteratur i olika ämnen; det fanns en mångfald sådana listor för olika åldrar, även sådana som var till för att hjälpa barnen hitta "roliga" d. v. s. skönlitterära böcker.⁶⁸ Barnbibliotekarien, som enligt Palmgren alltid var kvinna, stod hela tiden barnen till tjänst. Bibliotekarien lade stor vikt vid tvångslöst umgänge med barnen och försökte lära känna barnens personlighet, vanor och smakriktningar. De sökte också kontakt med föräldrarna för att intressera dem för deras barns läsning. Bibliotekarierna ordnade föräldramöten där man bl. a. diskuterade barnlitteratur, gav ut listor på lämplig julklapps litteratur, anordnade utställningar om barnlitteratur och bjöd in föräldrarna till biblioteket.⁶⁹

Många allmänna bibliotek hade också ett slags tonårssamling, som varken hörde till barnavdelningen eller vuxenavdelningen - en "ungdomens boksamling". Denna var placerad på vuxenavdelningen.⁷⁰ Antagligen var den placerad där för att det kändes vuxnare att söka böcker på den avdelningen, och vuxen vill man ju gärna vara i den åldern. Nutida svenska bibliotek gör gärna likadant. Det allmänna biblioteket hade även hembibliotek, d. v. s. små bokskåp som placerades ut bland betrodda fattigare familjer, varifrån barn kunde låna böcker. Hembibliotek fanns även för barnkrubbor, skollovskolonier och hem för vanartade barn.⁷¹ (Jmf ovan)

Mer officiell prägel fick barnbiblioteksfrågan år 1876, då en bibliotekarie vid Watkinson Library of Reference, William I. Fletcher, sedermera ordförande i American Library Association, skrev en artikel i första numret av *Library Journal* och undrade vad biblioteken kunde göra för ungdomen. Han var av den åsikten, att biblioteket var en bildningsinstitution och som sådan fick man inte utestänga ungdomarna, utan man skulle istället försöka påverka dem så tidigt som möjligt. Fletcher förespråkade ett totalt borttagande av alla åldersgränser och påpekade vikten av att biblioteket hade ett gott samarbete med skolan och att lärarna vägledde barnen i deras läsning.^{72 73}

Mot slutet av 1800-talet fanns det, enligt Dickson, separata barnavdelningar i alla väl fungerande allmänna bibliotek. En ny syn på barn utvecklades; läsandet hade ett avgörande inflytande på människan under barndomen och därmed förändrades bibliotekariens roll. Barnen "... were now being recognized as part of the public - needing their own quarters, their own book collections, and especially trained staff to serve them".⁷⁴

2.5.1. Ledande personer inom barnbiblioteksverksamheten

I mitten av 1880-talet upptäckte **Emily Hanaway**, rektor vid en skola i New York, att många av hennes elever läste "skadliga" böcker, eller inte hade tillgång till några böcker överhuvudtaget. 1885 samlade hon ihop resterna av ett gammalt skolbibliotek, bad om gåvor hos förläggare m. fl. och öppnade ett barnbibliotek mittemot sin skola. Hanaway var av den uppfattningen att barn grundlägger sin läslust åren innan de fyller tolv; hennes bibliotek skulle komplettera New York Free Circulating Library, som hade en åldersgräns på just tolv år. Melvil Dewey intresserade sig för projektet och övertalade New York Free Circulating Library att hysa in barnbiblioteket i den nya George Bruce-filialen. De vuxna låntagarna stördes dock av barnens spring och barnbiblioteket fick flytta. Efter åtskilliga flyttningar upphörde det. Hanaway grundade även Children's Library Association 1890.^{75 76}

Minerva Sanders, bibliotekarie på ett allmänt bibliotek i Pawtucket, Rhode Island, var något av en radikal och trodde på ett bibliotek för folket. Hon hade redan tidigt introducerat öppna hyllor i sitt bibliotek, uppmuntrat arbetare att komma dit och hon var mycket intresserad av att arbeta med barn, som annars mest sågs som "noisy nuisances". 1887 gjorde hon iordning en barnhörna i de vuxnas läsrum där det fanns plats för ungefär 70 barn.⁷⁷ Minerva Sanders ansåg att biblioteket hade ett stort ansvar för den uppväxande generationen: "We may say this is the work of charitable institutions and humane societies; not so; this is essentially our work. (---)... the work of a public library is to teach, to elevate, to ennoble; there is no limit to its possible influence."⁷⁸

Mary Wright Plummer skrev 1897 i *Library Journal* om vad hon tyckte behövdes på barnavdelning. Det som behövdes var lämpliga böcker, massor av utrymme och väl genomtänkt administration. Hon förordade flera små bibliotek istället för ett stort centralt, detta för att få barnen i mindre grupper så att personalen kunde ägna mer tid åt varje enskilt barn.⁷⁹ Alvida Sandberg citerade Mary Wright Plummer, föreståndarinna för biblioteksskolan i New York City:

Om bland personalen i ett bibliotek finnes någon, som på samma gång är beläst, väluppfostrad, vidsynt, taktfull, har gott förstånd och sunt omdöme och som genom sin person och sitt sätt verkar tilldragande på barnen - med ett ord är i besittning av alla önskvärda egenskaper, så flytta henne genast från hennes nuvarande befattning till barnbiblioteket! Betala henne sedan en så god lön, att hon stannar där!

Det finns inte något arbete inom ett bibliotek, som är viktigare, ömtåligare, mera kritiskt än arbetet med barnen; heller intet arbete, som så väl lönar sig både genom sina verkningar i den närmaste tiden och genom sina framtida följder.⁸⁰

Enligt Harriet Long, som skrivit om det amerikanska barnbibliotekets historia, var **Caroline M. Hewins** den främsta barnbibliotekspionjären. Hon arbetade på ett bibliotek i Connecticut där man inte gjorde någonting för barnen. Hewins utvecklade service till barnen; hon sammanställde boktips, läste sagor, bildade klubbar och besökte de allmänna skolorna. 1904 öppnade hon ett barnbibliotek i närheten av sin arbetsplats, ett beslut som hade påskyndats av att barnpopulationen ökat snabbt i detta manufakturcentrum. Hewins stimulerade andra till att börja prata om barn och bibliotek. Hon presenterade rapporter från 1882 och framåt som byggde på enkätfrågor till ledande bibliotek. I dessa kom hon fram till att föräldrarna inte övervakade sina barns läsning och att lärarna varken läste eller uppskattade de bästa böckerna tillräckligt mycket. Visserligen hade mycket åstadkommit och kunde åstadkommas i samarbetet mellan skolan och biblioteket, men Hewins var av den mening att det bästa sättet för biblioteket att påverka barnen var genom direktkontakt och inte genom skolan. Vidare ville Hewins ha barnböckerna åtskilda från vuxenböckerna för att det skulle bli lättare för bibliotekarien att hitta bland barnböckerna. Hon ville också ha speciella barnbokskataloger, skilda från vuxenkatalogerna, för att minska trängseln framför katalogskåpen.⁸¹

Anne (Annie) Carroll Moore anställdes 1896 på Children's Library vid Pratt Institute i Brooklyn, där hon bl. a. arbetade tillsammans med Mary Wright Plummer. Moore ansåg samarbetet med skolan vara viktigt, likaså sagostunder och berättaraftnar. Hon sammanställde *A List of Books Recommended for A Children's Library*. En av hennes ledstjärnor var Caroline M. Hewins som hon beskrev som "... the conscience of the American Library Association as far as work with children was concerned". 1906 blev Moore chef för arbetet med barn vid New York Public Library. Enligt henne var det viktigaste vid upprättandet av ett barnbibliotek valet av böcker, därefter personligt ansvar och slutligen kunskap om barn och barnböcker. Bibliotekarien skulle ha respekt för barnen, medarbetarna och böckerna, men också för själva yrket som sådant. 1911 öppnades det nybyggda New York Public Library med bl. a. The

Central Children's Room där Moore blev chef. I en av avdelningarna hade man referenslitteratur. Man hade bilder på väggarna och möblerna var anpassade till barnen. Många aktiviteter pågick där; Moore gjorde sitt bästa för att locka kända personer till barnbiblioteket bl. a. poeter, pjäsförfattare, musiker och magiker. I The Central Children's Room var blommor, färger och ljus viktiga, liksom utställningar; läsningen sattes dock alltid i främsta rummet.⁸² Moore använde barnavdelningen till att lyfta fram grannskapets olika etniciteter istället för att försöka amerikanisera de immigrerade barnen.⁸³

Valfrid Palmgren kallade Anne Carroll Moore en inspirationskälla och livgivande kraftkälla inom det amerikanska biblioteksväsendet.⁸⁴ Enligt henne var Moore ett av den amerikanska biblioteksrörelsens största namn och skapare av de amerikanska barn- och ungdomsavdelningarna. Hon var en person besjälad av library spirit, som enligt Palmgren tidigare än andra insåg, att det biblioteksarbete som skulle bidra till människosläktets förädling måste börja med barnen. Anne Carroll Moore var personlig vän till Valfrid Palmgren.⁸⁵

2.5.2. Public library och samarbetet med skolan

Under senare delen av 1800-talet ökade samarbetet mellan biblioteket och skolan. Bibliotekarierna ansåg i allmänhet att det var bättre att låna ut böcker till skolorna än att slopa åldersgränserna på de allmänna biblioteken; i skolan kunde ju lärarna hjälpa barnen med läsningen. Bibliotekarierna ansåg vidare att biblioteket skulle vara en förlängning av skolan för de som slutat skolan och ville fortsätta bilda sig. Samarbetet mellan bibliotek och skola var framgångsrikt, men det fanns problem: tillgången på böcker var dålig och en del lärare var också likgiltiga, okunniga eller oförmögna att inse värdet av böcker i undervisningen.⁸⁶

Vid Worcester Free Public Library i Massachusetts underströk tidigare nämnda Green, som skrev många artiklar i *Library Journal* under hela 1880-talet, vikten av samarbete med skolan. Biblioteket skulle tillhandahålla lokaler där lärare och bibliotekarier kunde diskutera gemensamma frågor. Vidare skulle det ställa upp med så många exemplar som möjligt av efterfrågade titlar och göra utförliga bibliografier om alla upptänkliga ämnen som kunde vara av intresse. Samarbetet mellan bibliotek, skolinspektör, lärare och elever skulle vara gott. Små boksamlingar skulle lånas ut till skolan för att användas till bredvidläsning av både lärare och elever. Biblioteket skulle också lära eleverna att utvinna information ur böcker.⁸⁷ I USA ansåg man i biblioteksvärlden att biblioteket var en fortsättning på skolan, skolans såväl komplement som supplement.⁸⁸ Biblioteket var skolans naturliga bundsförvant och de strävade mot samma mål.⁸⁹ Alla större bibliotek hade en särskild skolavdelning, som enbart ägnade sig åt arbete bland skolor och lärare.⁹⁰

Det allmänna biblioteket lockade till sig barn och ungdomar genom att sätta upp anslag i skolan, hålla föredrag och läsa högt i klassrummen, bjuda in elever till biblioteket och hålla föredrag om biblioteket i bibliotekets lokaler. Eleverna fick lära sig bibliotekets arbetsätt och hur man forskade m. m. Ända upp i high-school hade det allmänna biblioteket kurser i biblioteksanvändning och man försökte även nå de elever som gått ut skolan. De allmänna biblioteken försåg skolungdomen med referenslitteratur och bibliografiska hjälpmedel och man ville att barnen skulle lära sig att använda böckerna till självständiga studier. Där fanns särskilda bibliotekarier som hjälpte, ledde och rådde barnen t. ex. i hur de skulle använda referenslitteraturen. Biblioteket hade också speciella ämneskataloger och bokförteckningar för barnen rörande skolans alla ämnen.⁹¹

Det fria offentliga bibliotekets skolverksamhet var inriktad på både lärare och elever. Ofta byggde bibliotekarier och lärare upp en skolsamling bestående av referenslitteratur, historisk, biografisk, naturhistorisk, geografisk litteratur o. s. v. Där fanns även poesi och skönlitteratur;

allt för alla åldrar och utvecklingsstadier, dock inga skolböcker. Från denna skolsamling utgick klassbibliotek, vilka bestod av ungefär lika många böcker som det var elever i klassen och som stod på öppen hylla i klassrummet. Eleverna fick låna böckerna för läsning i skolan, men de fick också låna hem dem. En del allmänna bibliotek ställde upp med hela klassuppsättningar av en viss boktitel, som sedan klassföreståndaren hade till sitt förfogande. Klassbiblioteket sköttes av klassföreståndaren, som också fick komma med önskemål om litteratur till bibliotekarien. Klassbiblioteken byttes ut ungefär var tredje månad.⁹²

I städerna var det kommunalstyrelsen som anslog medel till skolbiblioteken och på landsbygden var det statens skolmyndighet. I skolorna hade de lägre klasserna ett gemensamt referensbibliotek. Administrationen av detta stod ortens skolmyndighet eller dess biblioteksmyndighet för. Palmgren ansåg att biblioteksmyndigheterna var bäst lämpade att ha hand om skolbiblioteken. De högre årskurserna, colleges och high-schools, hade ofta ett eget bibliotek, men även till dessa sände det allmänna biblioteket ibland klassbibliotek. Ibland förstärkte det allmänna biblioteket skolbiblioteket med upp till 3 000-4 000 volymer och läroverksbiblioteken blev därmed ett slags filialer. 1907 hade, enligt Palmgren, alla skolor ett eget skolbibliotek på upp till 1 000 volymer och 2 600 hade fler än 1 000 volymer. Vanligast var att de hade 1 500-5 000 volymer.⁹³

2.6. Bibliotekari utbildning

1887 grundades den första biblioteksskolan i USA, vid Columbia College i New York, under Melvil Deweys ledning. Där hade dock funnits viss biblioteksutbildning sedan 1884.⁹⁴ 1907 fanns det tio erkända skolor med ett- eller tvååriga kurser. Det fanns också ett stort antal sommarkurser för bibliotekspersonal som ville vidareutbilda sig. Även vid amerikanska universitet, seminarier och skolor hade man undervisning i biblioteksteknik och varje större bibliotek tog emot lärlingar.⁹⁵

Den förnämsta skolan var, enligt Valfrid Palmgren, New Yorks biblioteksskola i Albany. För att bli antagen där måste man vara över 20 år och ha en Bachelor of Arts- motsvarande fil. kand. examen. Man måste ha bra betyg i ämnena litteraturhistoria, historia och nationalekonomi, vidare måste man ha hjälpliga kunskaper i tyska och franska. (Andra biblioteksskolor i USA fordrade oftast inte akademisk utbildning för inträde, istället hade de inträdesprov.) En fullständig utbildning varade två år (36 veckor med 42 timmars arbete per vecka, eller sju timmars arbete per dag). Vid slutet av första året hölls ett prov och det var endast de som varit bäst under året och på detta prov som fick gå andra året. Vid slutet av andra året hölls ännu ett prov och de som klarade detta kunde därefter kalla sig Bachelor of Library Science. I Albany kunde man även bli Master och Doctor of Library Science. För en Masterexamen krävdes att man självständigt skött en biblioteksbefattning under minst fem års tid och dessutom skrivit en avhandling. Doctor of Library Science var en hederstitel som delades ut till personer för utmärkt förtjänst.⁹⁶

De ämnen som studerades på biblioteksskolan i Albany var:

- * amerikanska bibliotek i allmänhet
- * biblioteksarbete med barn och ungdom
- * biblioteksarkitektur
- * allmän bibliografi
- * nationell bibliografi
- * referensarbete
- * bokurval och bokinköp för olika slags bibliotek
- * accessionsarbete jämte bokauktionskataloger och bokauktioner, antikvariatskataloger etc.
- * bokband och bokbinderiets historia

- * katalogisering
- * klassificering
- * utlåningssystem
- * böckernas anordning på hyllorna
- * boknumrering
- * bokens historia
- * boktryckerikonstens historia
- * biblioteksväsendets historia
- * administrationen av små bibliotek
- * administrationen av stora bibliotek o.s.v.

Man hade seminarieövningar och diskussioner. Utöver detta hade eleverna praktiskt arbete i alla kurser där det var lämpligt. Regelbundna studiebesök gjordes i bibliotek av olika slag. Fackmän från andra bibliotek och biblioteksskolor kom och höll föredrag.⁹⁷

Vid Pratt Institute i Brooklyn ingick även katalogisering av inkunabler och paleografi.⁹⁸

De permanenta amerikanska biblioteksskolorna lärde sammanfattningsvis ut följande:

- * tekniska detaljer
- * litteraturkännedom
- * allsidig undervisning och utbildning i alla olika sidor av yrket
- * entusiasm för yrket
- * tro på sin goda sak
- * rätt sätt att uppfatta och behandla allmänheten.

Stor uppmärksamhet ägnades åt de blivande bibliotekariernas rent personliga egenskaper och naturliga fallenhet för kallet. Detta fick ett särskilt omnämnande i betyget.⁹⁹

De som avslutade sin utbildning hade inga problem att få jobb. Begynnelselönen för en manlig bibliotekarie var 900-1 200 dollar, för en kvinnlig 600-900 dollar per år. Lönen ökade snabbt om man var duglig och medellönen låg på 1 500-3 000 dollar på stora och medelstora bibliotek. På de flesta små och medelstora bibliotek fanns det en kvinnlig chef medan de stora biblioteken i allmänhet hade manliga chefer med kvinnliga assistenter.¹⁰⁰

Sommarkurser i biblioteksteknik anordnades dels av de statliga bibliotekskommissionerna och dels av universitet och andra högre läroanstalter. Kurserna leddes oftast av bibliotekskommissionens tjänstemän som samarbetade med universitetsbibliotekarierna. Det var endast personer med tjänst vid något bibliotek som antogs. Kurserna varade oftast i sex veckor och ämnena man studerade var biblioteksteknik och litteratur.¹⁰¹

På varje större bibliotek tog man också emot lärlingar. För att antas som lärling krävdes genomgången skolgång, ungefär jämförbar med åttaårig svensk grundskola. Man skulle ha bra betyg i litteraturämnena, historia, engelska och något annat språk, samt matematik. För att bli antagen fick den sökande genomgå ett skriftligt prov i dessa ämnen och för att vara behörig måste man vara över 17 år. Lärlingstiden varade mellan åtta och tio månader och lärlingarna arbetade sju timmar om dagen. Man fick också undervisning av särskilda lärare, men större delen av tiden ägnades åt praktiskt arbete. Utbildningen kostade inget men lärlingarna fick inte heller något betalt för det arbete de utförde för bibliotekets räkning. Efter avslutad utbildning kunde lärlingarna få arbete som assistenter inom bibliotekets "lägre arbetsfår". Ville de få någon högre tjänst var de i allmänhet tvungna att gå igenom en biblioteksskola.¹⁰²

2.6.1. Barnbibliotekarietutbildning

I slutet av 1800-talet, närmare bestämt 1898, kunde man vid New York State Library School

utbilda sig för arbete med barn på bibliotek för första gången. Pratt Institute tog upp tråden och började ge liknande kurser 1899.¹⁰³ År 1900 anordnades en övningsklass på Carnegiebiblioteket i Pittsburgh för utbildande av barnbibliotekarier åt bibliotekets egna avdelningar. Redan 1901 blev dock skolan permanent och ännu 1914, när Alvida Sandberg skrev om den, var skolan ensam i sitt slag i USA. På Cleveland Public Library anordnades dock kurser i ämnen som rörde arbete bland barn. Till dessa kurser sökte även utomstående bibliotekarier som ville förkovra sig med inriktning mot barn. Undervisning i administration av barnbibliotek och för dem speciella arbetsmetoder fanns 1914 vid alla bibliotekarieskolor. Även vid seminarierna undervisades de blivande lärarna i biblioteksskötsel, så att de skulle vara förberedda på att ta hand om ett skolbibliotek.¹⁰⁴

Sandberg skrev i sin artikel 1914, att på de amerikanska biblioteken hade ungdomarna inte behövt någon speciell service innan man började med öppna hyllor och fortfarande hade åldersgränser. När de öppna hyllorna blev vanligare blev det nödvändigt att avskilja ett speciellt område för barnen inom biblioteket och att anställa någon som kunde ta hand om dem. Denna person skulle utöver den ordinarie fackutbildningen ha grundlig kännedom om barnlitteratur och förmåga att förmedla denna. Hon skulle vara förtrogen med barns natur, behov, intressen, levnadsförhållanden och andra omständigheter. Viktigt var att klara av att "...leda läslusten i sund riktning, utan att det pedagogiska pekfingret sticker fram och verkar irriterande".¹⁰⁵

Vid Carnegiebiblioteket i Pittsburgh fanns, som tidigare nämnts, en skola som enbart utbildade barnbibliotekarier. Kursen var två år och liksom i Albany var det bara de bästa, dugligaste och mest lämpade som fick gå det andra året. Kurserna var ungefär desamma som i Albany, men vinklade åt barnverksamhet:

- * ritningar, planer och inredningar
- * organisation av arbetet
- * administration, barnbibliotekariens ställning och skyldigheter
- * bokurval i allmänhet, men även med speciell hänsyn till raser och nationaliteter, olika stadsdelar, användning i skolorna, olika åldrar, det individuella barnet och dess smak etc.
- * illustrerade anslag och bilder i allmänhet på ett barnbibliotek
- * sagoberättande och högläsning
- * förhållande mellan bibliotek, skolor och museer
- * hembibliotek och läseklubbar
- * allmänna uppfostringsprinciper
- * organisering av samarbetet mellan bibliotek och skola
- * studium av sociala förhållanden i allmänhet och åtgärder till deras förbättring
- * mycket praktiskt arbete på "riktiga" bibliotek.

I det praktiska arbetet fick lärjungarna själva handleda barnen i de barnbibliotek som hörde till Carnegiebiblioteket. De fick göra upp bokförteckningar av olika slag, arbeta med skolor, berätta sagor, leda hembibliotek och läseklubbar o.s.v. Under det första året arbetade man under lärarens ledning medan man under det andra året arbetade mer självständigt. Vid andra årets slut skulle man skriva en avhandling som berörde ämnet.¹⁰⁶

Pittsburghs barnbibliotekarieskola underhölls genom en donation från Andrew Carnegie. Inträdesfordringarna var ungefär desamma som för landets övriga biblioteksskolor. Gick eleverna endast igenom första årets grundutbildning tilldelades de certifikat, medan de som även gick andra året fick diplom. De flesta nöjde sig med grundutbildningen, enligt Sandberg. Kursavgiften för första året var 100 dollar plus 15 dollar för materiel. Andra året var avgiften 50 dollar.¹⁰⁷

Under första året studerades samma ämnen som vid övriga skolor. Allmän biblioteksteknik

(bl. a. klassifikation och katalogarbete; barnens katalog la man ned mycket analyserande arbete på); bokurval för barnbibliotek, uppgörandet av bokförteckningar, skrivande av annotationer för bokkataloger, bokanmälningar, läsning av mycken populär barnlitteratur, sagoberättande, görandet av s.k. "picture-bulletins" (d. v. s. "boklistor med illustrationer, vilka senare avse att draga uppmärksamheten till bokförteckningen"). Vidare arbetade man med administration av barnbibliotek, disciplin på barnbibliotek och man hade naturligtvis praktiska övningar vid barnavdelningarna på Centralbiblioteket och dess filialer.

Utåtriktat arbete kunde vara läsklubbar i skolor, hembibliotek, klassbibliotek i stadens skolor, samarbete med olika välgörenhetsföreningar och studier av sociala förhållanden och missförhållanden. Här nämner Alvida Sandberg att fabriksarbetarbefolkningen i Pittsburgh ofta var illiterat och att de inte hade någon tid över efter dagens arbete för andliga ansträngningar. Ett stort och intensivt arbete las därför ned på arbetarnas barn för att dana dem till goda amerikanska medborgare.¹⁰⁸

Ofta kunde barnen inte själva ta sig till biblioteket eftersom avstånden var för långa. Då anordnade man istället hembibliotek som nämnts tidigare. En stor del av dessa hembibliotek i Pittsburgh sköttes av barnbibliotekarieskolans elever, som härigenom förvärvade kunskap om människornas olika levnadsförhållanden och i synnerhet då invandrarbefolkningens. Det senaste året, skrev Sandberg 1914, hade från dessa hembibliotek, som var 80-90 stycken till antalet, lånats ut nästan 19 000 böcker.¹⁰⁹

2.7. Valfrid Palmgren om amerikanskt biblioteksväsen

USA hade, som ovan sagts, ett försprång före Sverige vad gällde biblioteksväsendet runt sekelskiftet. Enligt Valfrid Palmgren berodde detta på de amerikanska bibliotekariernas nit och intresse, biblioteksföreningarnas arbete och bibliotekstidskrifterna. Det var också många enskilda personer som intresserade sig för biblioteksrörelsen, däribland många rika män som understödde biblioteken ekonomiskt t. ex. Carnegie och Rockefeller. Mellan 1890 och 1905 donerades 64 miljoner dollar till bibliotek.¹¹⁰

Valfrid Palmgren for till USA för att studera det amerikanska biblioteksväsendet. När hon kom hem till Sverige beskrev hon ett public library (hon benämner det oftast fritt offentligt bibliotek) som en vacker byggnad, centralt belägen, väl ventilerad, uppvärmd och upplyst med en smakfull inredning. Dess strävan var inte att endast innehålla böcker, utan det bästa av all litteratur. Det ville dra åt sig så många som möjligt av samhällets medborgare. På ett public library fanns utmärkta författar-, titel- och ämneskataloger och man gjorde även särskilda litteraturlistor. Biblioteket hade öppna hyllor för alla och så få förbudsskyltar som möjligt. I regel var biblioteket öppet 12 timmar om dagen; de dagar då det var helt stängt blev färre och färre för vart år som gick. I bibliotekets intresse låg att hålla jämna steg med folkets andliga, moraliska och materiella fortskridande, därför studerade man samhället noga. Många bibliotek hade föreläsningssalar, konstutställningar, små museer för ortshistoria, vandringsbibliotek, hembibliotek m. m.¹¹¹

Enligt Valfrid Palmgren ville det amerikanska biblioteket med sin verksamhet skapa goda medborgare; det ville lära dem att självständigt använda böcker och på så sätt hjälpa dem till fortsatt självuppfostran och självutveckling.¹¹² Målet, att skapa goda medborgare, skulle främst ske genom barnen och ungdomarna. Det var viktigt att inte bara barnens materiella välfärd tillgodosågs, utan också deras intellektuella välfärd. På så sätt skulle man skapa en livskraftig, självständig, konkurrensduglig och arbetsglad nation.¹¹³

I USA blandade man aldrig in politik och religion i folkbildningsväsendet, något som Valfrid Palmgren ansåg vara viktigt.¹¹⁴ Det allmänna biblioteket var nämligen ett uttryck för sann

demokrati, avsett för alla samhällets medborgare utan åtskillnad.¹¹⁵ I ett bibliotek av anglo-amerikansk typ befann sig kroppsarbetarna i samma intellektuella sfär som alla andra, med samma möjligheter till sakkunnig ledning, och utan att vara föremål för "förödmjukande välgörenhet".¹¹⁶ De europeiska biblioteken, i motsats till de amerikanska, riktade sig till särskilda samhällsklasser - de vetenskapliga biblioteken vände sig endast till forskarna och de populära, folkbiblioteken, endast till de minst lärda i samhället. Det amerikanska public library hade både vetenskaplig och populär litteratur. Där fanns ingen åldersgräns och inga partier eller partimeningar. Dess drivande kraft var hjälpsamhet; bibliotekets ändamål var uppfostran och förströelse.¹¹⁷ "Biblioteket är fritt tillgängligt för hvarje man, kvinna och barn i samhället" (Palmgrens översättning), stod ofta skrivet på amerikanska biblioteksbyggnader.¹¹⁸

Palmgren sammanfattade de tre viktigaste faktorerna för de amerikanska biblioteken, vilka var:

1) **bibliotekarien** - som skulle vara besjälad av "library spirit", vilket innebar att biblioteksarbetet var ett kall, ett slags missionsarbete i kulturens tjänst. Det var att främja medmänsklig förståelse och motarbeta intolerans och trångsynthet som bottnade i okunnighet. Bibliotekarien skulle arbeta i den övertygelsen att boken var det bästa medlet mot denna okunnighet. Målet var att göra biblioteket till ett centrum över vilket en anda av god vilja och medmänsklig förståelse vilade.¹¹⁹ ¹²⁰ Den amerikanska allmänheten såg bibliotekarien som sin personliga vän, inte som ämbetsman eller mentor. Det var under just sådana förhållanden som bibliotekarien kunde hoppas på att bli till nytta som folkuppfostrare.¹²¹ I biblioteksskolorna utbildades lärjungarna förutom i biblioteksteknik även i den rätta biblioteksandan, library spirit. Valfrid Palmgren blir närmast lyrisk när hon skriver om de amerikanska bibliotekarierna:

... i detta hem härskar de amerikanska bibliotekarierna som värd och värdinna, ett det älskvärdaste, taktfullaste värdfolk, som icke lämnar någon möda ospard, för att genom ett vinnande tillmötesgående och en hänsynsfull uppmärksamhet sörja för sina gäster, den amerikanska allmänheten.¹²²

Majoriteten av de amerikanska bibliotekarierna på de offentliga biblioteken var kvinnor. De smärre och medelstora biblioteken hade alltid kvinnliga chefer, medan de stora biblioteken hade män som chefer, med kvinnor som sina närmaste assistenter.¹²³

2) **böckerna** - det allmänna biblioteket skulle innehålla god litteratur för alla samhällsklasser. Den skulle motsvara samhällsmedborgarnas krav på bildning, utveckling och rekreation.

3) **byggnaden och dess inredning** - biblioteket skulle ha ett centralt och bekvämt läge. Det skulle vara vackert och tilldragande utan att slå av på det praktiska. Det skulle vara hemtrevligt och ljust med blommor, fätöljer och taylor. Inga tryckta förhållningsregler fick finnas, hyllorna skulle vara öppna, städningen noggrann och lokalen skulle vara väl uppvärmd och ventilerad.¹²⁴

Tekniken på de amerikanska biblioteken fick inte bli ett självändamål, enligt Palmgren, utan skulle vara ett medel att förbättra servicen t. ex. ge snabbare betjäning, vilket var viktigt. Ett exempel på biblioteksteknik, som förbättrade servicen, var de öppna hyllorna. Detta ledde till fler besökare och ökad användning av litteraturen. Annat som talade för de öppna hyllorna var att allmänheten hade betalat böckerna och skulle därför ha tillgång till dem. Det som talade emot var bl. a. stöldrisken och att det blev oordning i hyllorna. Summan av värdet på försvunna böcker understeg hur som helst kraftigt den lönekostnad som skulle uppstå om man övergav det öppna hyllsystemet. Lånereglerna, när Valfrid Palmgren var i USA, var att man fick låna två böcker per person i 14 dagar, lånet kunde därefter förlängas ytterligare 14 dagar.¹²⁵

2.7.1. Valfrid Palmgren om barnverksamheten vid amerikanska bibliotek

Den inställning till barn och bibliotek som Palmgren mötte i USA 1907, var att det allmänna biblioteket var till för alla, alltså även för barnen. Det var främst för deras skull som samhället behövde fria offentliga (allmänna) bibliotek. För att från början ge barnen smak för vad

Palmgren kallade hälsosam litteratur var det viktigt att det fanns barnavdelningar på biblioteken.¹²⁶ Valfrid Palmgren tyckte att det arbete som utfördes bland barnen på de amerikanska allmänna biblioteken var bland det intressantaste som hon sett på sin resa i USA. Hon var imponerad av att det inte fanns någon åldersgräns och att alla bibliotek hade en egen barnavdelning, oftast med en egen barnbibliotekarie. Hon nämner att borden och stolarna var speciellt avpassade för barn och att där fanns tavlor på väggarna, blommor i fönstren och på borden. På barnavdelningarna satt barn av alla nationaliteter och raser; många av dem hade biblioteket som sin enda tillflyktsort om de inte skulle driva omkring på gatorna. "En mer tilltalande tavla kan man knappast se än en kvällstund i barnavdelningen i ett amerikanskt Public Library."¹²⁷

Orsaken till att barn- och ungdomsbiblioteken växte fram i USA var, enligt Palmgren, nödvändigheten att hjälpa de många immigrantbarnen att bli goda amerikanska medborgare. De skulle få hjälp med att lära sig språket och allt om sitt nya hemland. Skolan och biblioteket blev outhärliga för dessa barn; skolan var plikt, biblioteket glädje. Barnbiblioteket bjöd på sagoböcker och sagoberättare, det lärde ut visor och ramsor på det nya språket. Mycket av detta hade barnen aldrig upplevt förut.¹²⁸ Barnbiblioteket i USA hade två uppgifter, enligt Palmgren, dels att uppfostra barnen till flitiga biblioteksanvändare och därmed skapa en intelligent, beläst och självständigt läsande allmänhet, dels att fungera som barnens eget privatbibliotek.¹²⁹ Bibliotekets mål var att fånga barnen när de var stora nog att uppskatta en vacker bildbok och sedan följa dem livet ut. Biblioteket fungerade också som en tillflyktsort så att barnen slapp driva omkring på gatorna. För att locka barnen till biblioteket anordnade man sagostunder, högläsning, läsecirklar och satte upp illustrerade anslag. Stor vikt lades vid barnbibliotekets utformning för att barnen skulle känna sig hemma.¹³⁰ Ett sätt att få barnen att känna sig hemma var att ha öppna hyllor, vilket, enligt Palmgren, var särskilt praktiskt på en barnavdelning. Hon förklarade sig inte närmare, men vi förmodar att hon menade att bibliotekspersonalen slapp springa och hämta en bok till ett barn varpå barnet kanske ångrade sig och ville ha en annan o. s. v. Med öppna hyllor kunde barnet självt välja och vraka och ställa tillbaka de böcker som inte var intressanta, något som Palmgren omtalar. På detta sätt fick barnen också lära sig att handskas med böckerna på rätt sätt. "Rent af rörande var det att se barnen, i synnerhet småbarnen, inne i barnafdelningarna, och att iakttaga den vana, med hvilken de handskades med böckerna, den ordning och noggrannhet, hvarmed böcker och hyllor i allmänhet behandlades, och den omsorg, med hvilken urvalet af en ny bok skedde"¹³¹

3. SVERIGE VID SEKELSKIFTET

I detta kapitel skisserar vi en bild av det samhälle, i vilket Stockholms barn- och ungdomsbibliotek grundades och verkade, ekonomiskt, socialt och framför allt kulturellt. Vi vill sätta in barnbiblioteket i sitt sammanhang; liksom andra samhällsliga institutioner var det ju i hög grad beroende av det samhälle det verkade i, av de kulturella strömningar som fanns, av ekonomiska hög- och lågkonjunkturer o. s. v. Vi har valt att ta upp vissa faktorer, som vi ansett haft betydelse för grundandet och driften av SBUB. Ekonomi och socialt och kulturellt liv målas med breda penseldrag, medan vi går närmare in på företeelser närmare relaterade till SBUB.

Först beskriver vi det svenska samhället runt sekelskiftet ur ett ekonomiskt perspektiv, för att sedan gå in på det sociala och kulturella livet. Vi tar sedan upp välgörenhet, kvinnornas och barnens och ungdomarnas situation, debatten om barn- och ungdomsläsning och kampanjen mot den s.k. smutslitteraturen.

3.1. Ekonomi

Sverige var ett stort utvandrarsland under 1800-talet. Tillsammans med Irland och Norge var Sverige det mest åderlättna landet i Europa. En kulmen i utvandringen nåddes 1880-1893.¹ Emigrationen ökade igen under 1900-talets första år och samtiden var mycket oroad. Anledningen till oron var att de som emigrerade till USA var unga män som lämnade Sverige för att slippa göra värnplikten, som hade installerats 1902 - det var en nationalekonomisk förlust, enligt Åke Elmér. 1907 startades en Nationalförening mot emigrationen.² 1903 beställde riksdagen fram en utredning om emigrationens orsaker. 1907 till 1913 genomförde Gustaf Sundbärg denna. Han kom fram till att Sverige led av social och ekonomisk efterblivenhet. "Och det viktigaste botemedlet mot emigrationen är alltså att vi för framtiden *icke bliva efter*, hvarken i fråga om ekonomisk företagsamhet eller i fråga om samhällsliga reformer. Men "att blifva efter", det ligger så djupt i vår tröga svenska natur, att den faran alltid står för oss att öfvervinna."³ Valfrid Palmgren ansåg att det fanns en rädsla för intellektuell utarmning som en följd av utvandringen. Bildning skulle, enligt henne, vara ett botemedel mot denna brist på hemkänsla.⁴

1870 hade Sverige bland de lägsta BNP i Västeuropa. Fram till första världskriget var landet ett av de mest agrara länderna i Västeuropa norr om Pyrenéerna. Fram till sekelskiftet arbetade drygt hälften av alla yrkesverksamma inom jord- och skogsbruk, efter sekelskiftet sjönk procenttalet något.⁵ Från och med mitten av 1890-talet befann sig Sverige i en långvarig högkonjunktur. Industrialiseringen som påbörjats på 1870-talet pågick fortfarande för fullt. Den goda konjunkturen höll i sig med undantag av en mindre konjunkturedgång 1900-1901. Fram till 1907 var det relativt goda tider, därefter, 1908-1909, drabbades Sverige av en depression (jämför med tidpunkten för Nick Carter-litteraturens genombrott, kap. 3.2.4.2.2.), för att därefter återigen uppleva goda tider fram till första världskriget.⁶ Produktionstillväxten var mycket snabb; 1890-1910 ökade den med 3,3% per år. Produktiviteten steg och mellan åren 1885-1914 ökade exporten med 150%. Detta ledde till att nationalinkomsten växte snabbt. Produktionen blev också mer och mer mekanisk, överallt ersatte maskiner efter hand de gamla handverktygen. 1900-1906 fördubblades elkonsumention; elektriska glödlampor tog över efter fotogenlamporna i hemmen, vilket naturligtvis underlättade läsandet mycket.⁷

Sveriges moderna ekonomiska utveckling drogs i hög grad igång av kapitaliseringen utomlands, vilket gav en efterfrågan på svenska naturtillgångar, trä och järnmalm. Jordbruket

var också en resurs förutom brukstraditionen och bergshanteringen. Sverige blev ganska lätt och snabbt den ledande industrinationen i Skandinavien.⁸

Som en följd av industrialiseringen förändrades det svenska samhället snabbt och radikalt. Vid sekelskiftet pågick den för fullt, levnadsstandarden ökade och det gamla jordbrukarsamhället omvandlades snabbt till ett helt nytt industrisamhälle.⁹

Pappersmasseindustrins snabba utveckling ledde till att tidningar och böcker blev billigare; framför allt skapade den internationella tidningsindustrins enorma expansion en marknad för svensk pappersindustri. Detta uppsving var en viktig förutsättning för den internationella masslitteraturens framgång i början av 1900-talet.¹⁰

Arbetstiden minskade efter hand, på 1870-talet arbetade man oftast 12-13 timmar per dag, sex dagar i veckan. Arbetsdagen kortades ned främst genom att man skar ned på rasterna som tidigare kunnat uppgå till ett par timmar per dag. 1905 var arbetstiden i genomsnitt 10 timmar per dag, 1919 sänktes den till 8 timmar. Från år 1900 begränsades också kvinnornas arbetsmöjligheter av sociala skäl. 1909 förbjöds kvinnorna att nattarbeta, vilket följdes av starka protester från kvinnorörelsen.¹¹

Under depressionen 1907-1908 var arbetslösheten hög. 1914 kom en ny våg av arbetslöshet som dock övergick i mycket ökad sysselsättning under första världskriget, tack vare krigsbeställningar. Efter kriget kom arbetslösheten tillbaka och i januari 1922 hade Sverige 200 000 personer utan arbete. Staten la detta år ned 80 miljoner kronor för att hjälpa de utsatta. 1923 gick arbetslösheten ned igen.¹²

Sverige var länge ett av de minst urbaniserade länderna, de städer som fanns var små, Stockholm klev över 100 000-strecket först på 1850-talet.¹³ Mellan 1870 och 1910 ökade Stockholms befolkning från 136 000 till 342 000 invånare. Städer som Malmö och Göteborg växte ännu snabbare. Vid sekelskiftet hade Sverige fem miljoner invånare, varav en miljon bodde i städerna.¹⁴ 1910 bodde 40% av befolkningen i tätort mot 15% 1870.¹⁵

3.2. Socialt och kulturellt liv

Det moderna Sverige hade vid sekelskiftet just börjat ta form, ekonomiskt, politiskt, socialt och kulturellt. Den snabba förändringen utsatte människorna för starka påfrestningar; deras vanor, tänkesätt och hela deras livsrytm förändrades, speciellt i de växande städerna. Etablerade normer och värderingar ifrågasattes, optimism och framtidstro växlade med pessimism och uppgivenhet.¹⁶ Arbetarnas skara blev större och socialismen spred sig och den sociala rörligheten blev större. Det gällde främst den borgerliga medelklassen, men även i viss mån arbetarklassen, som hade en del möjligheter att klättra på samhällsstegen. Näringsfriheten och industrialiseringen öppnade vägar och folkskoleseminarierna gav möjligheter till teoretisk utbildning. Järnvägen och militären innebar avancemangsmöjligheter.¹⁷

Befolkningen i Sverige växte från 3,5 miljoner 1850 till 5,7 miljoner 1914. Det var till stor del den stora befolkningsökningen som möjliggjorde industrialiseringen. Ökningen berodde främst på minskad dödlighet och avtog något runt sekelskiftet bl. a. som en följd av emigration och medveten barnbegränsning (från 1880-talet).¹⁸ Den minskade dödligheten till trots dog år 1900 10% av barnen innan de fyllt ett år och bland de utomäktenskapligt födda var dödligheten än större - en sjättedel. Siffrorna för alla var 1910 7,5% och för 1920 6,5%.¹⁹ Följden blev att de äldre åldersgrupperna ökade mest, men även antalet ungdomar ökade snabbt kring sekelskiftet. Antalet giftermål sjönk och antalet utomäktenskapliga barn steg under 1900-talets första år. Skilsmässorna ökade, särskilt i städerna.²⁰ De sociala problemen kom att synas mer i och med

industrialiseringen p. g. a. att allt blev i en större skala, ett exempel är det offentliga fylleriet som florerade fram till första världskriget.²¹ Trots allmänt bättre tider var det alltså fortfarande många som hade det svårt; det fanns stora inkomstklyftor, progressiv beskattning infördes först 1909 och det fanns inte något socialbidrag.²² ”Fattigdom, trångboddhet, svält och sjukdom var vanliga i sekelskiftets Sverige”, skriver Åke Elmér. Arbetarnas nöd skyldes av överklassen på lättja, spritmissbruk och slöseri. Även om arbetarna finge större inkomster skulle de ändå inte kunna njuta av kulturens frukter, emedan de hade för lite bildning.²³

1890 hade 10% av svenskarna över 20 år rösträtt (jmf Frankrike 42%, Tyskland 37%, Danmark och Storbritannien 29%). Strax före första världskriget hade det gått upp till 1/3 i Sverige. 1918 fick även kvinnorna rösträtt, ett decennium senare än t. ex. Finland och Norge.²⁴

Sverige tillhörde vid slutet av 1800-talet en kulturkrets med centrum i Danmark och Nordtyskland, där man fann en urban intelligentsia. ”Jämfört med Danmark och Nordtyskland, och även Norge, framstod Sverige vid denna tid främst som ett traditionens, ämbetsmännens och den intellektuella underutvecklings land”, säger Göran Therborn.²⁵

Det förindustriella samhällets upplösning innebar också en upplösning av grupper, folk kom i rörelse mer än förut. De svenska folkrörelserna utmärkte sig genom att de hade formen av kollektiv självorganisering i stora fasta sammanslutningar. Dessa var heterogena i syften och medlemskårer, men trots det bildade de en avgränsad, gemensam företeelse i samhället. Folkrörelserna organiserades inte ovanifrån/utifrån, utan inifrån/nerifrån. De uttryckte strävanden till inrikes förändring; ordet ”folk” i folkrörelse hade sin udd mot överhet och överklass.²⁶ De tre klassiska folkrörelserna i Sverige är frikyrkorna, nykterhets- och fackförenings-rörelserna. Alla tre kom igång årtiondena omkring 1880, då de tillsammans hade 36 000 medlemmar. Vid sekelskiftet var medlemsantalet uppe i 373 000. Dock var dubbla medlemskap vanliga, och även tredubbla förekom.²⁷ Gemensamt för alla folkrörelserna var en strävan efter att väcka, organisera och omdana människor och ändra deras sätt att leva. De svenska folkrörelserna var påfallande mansdominerade.²⁸

Den explosionsartade folkrörelseutvecklingen kan förklaras med en kombination av ekonomisk och kulturell utveckling i ett land där ämbetsmän och statskyrka inte klarade av att kanalisera den nya tidens krav. Svenskarna var ett folk med relativ social jämlikhet, som hade stora kulturella resurser, men inte gav utlopp för dem. Städerna hade inget utvecklat utbud av engagemang eller förströelser. ”Folkrörelserna kan ses som en strävan att kollektivt gripa sig an med livets vrånghet i det fattiga gamla Sverige, att kollektivt höja sin röst i protest.” Ett annat sätt att gripa sig an livets vrånghet var att utvandra.²⁹

3.2.1. Vålgörenhet och donationer

Samhället där husbonden hade huvudansvaret för sitt husfolk hade upplösts, och nu kom en tid då varje individ skulle ta ansvar för sig själv, men inte behövde ta ansvar för andra. Man kände att man levde i en tid av uppbrott och övergång.³⁰ Filantropin på 1800-talet var ”lösenordet för attack mot de nya sociala problem som samhällsomvandlingen ställde människor inför”, säger Ingrid Åberg i boken *På tröskeln till välfärden*. Det var inte en fråga om allmogegivande i största allmänhet, utan ett medvetet socialpolitiskt alternativ, menar hon.³¹ Det som var utmärkande för filantropin under 1800-talet var att den skedde i föreningsform. Man hade överhetens stöd och målsättningen var att komplettera existerande samhällsinstitutioner. Detta föreningsväsen var länkar mellan det privata och det offentliga; gränserna var flytande.³² Fattigdom, obildning, religiöst och moraliskt förfall var vad som skulle bekämpas. Den liberala staten la över vissa uppgifter, som den tidigare ansvarat för, på kommuner, lokalsamhällen och associationer. Den nya borgerliga offentligheten fann ett verksamhetsområde - filantropin. I

denna offentlighet fick även kvinnor delta, vilket var ovanligt. De kunde starta egna föreningar eller bli ledamöter i redan existerande.³³

Associationsväsendet dominerades av medelklassen. Ett mål var att förena och harmoniera de olika samhällsklasserna i syfte att hejda utbrott av social oro. Associationerna var också ett uttryck för ett växande nationalmedvetande. Man ville verka för sammanhållning och delaktighet för alla i samhället.³⁴ Det fanns en rädsla för konflikter och våldsamheter under 1800-talet. Tanken att underklassen skulle kräva makt uppfattades som farlig. "Faran ansågs delvis bestå i att underklassen var obildad. Många filantroper såg det därför som sin uppgift inte bara att hjälpa, utan att hjälpa så att de obildade bibringades medborgerlig kompetens." Medborgerlig kompetens skulle då vara förmåga att planera och kontrollera sitt eget liv. Man ville ha kontroll över de fattiga och överföra sina egna ideal och värderingar till dem. Det var ett uttryck för kulturell hegemoni, säger Kerstin Thörn.³⁵ De som levde i överflöd försökte upprätta ett slags gemenskap med de svältande, "...*alla* måste tacka Gud för de glädjeämnen han gav".³⁶

Orsakerna till den mycket omfattande välgörenheten vid sekelskiftet var desamma som under 1800-talet. Bakgrunden var arbetarklassens tillväxt och deras usla levnadsförhållanden. En annan orsak var den socialistiska arbetarrörelsen utbredning. Välgörenheten ville undanröja de missförhållanden som skapade missnöje och social oro, och därigenom hindra spridandet av socialistiska idéer. Arbetarna skulle vara förnöjsamma, arbetsamma, sparsamma, nyktra och sedliga. Sociala reformer avvisades av de konservativa, då man trodde att de skulle leda till slapphet. "Fattigvård skulle vara ett frivilligt kärleksverk, med andra ord: välgörenhet."³⁷ Men till en början kritiserade arbetarrörelsen välgörenheten; så här stod det i Social-Demokraten 1890:

Hvad den kristliga fåfången i hufvudstaden här tagit hand om, är samhällets egen uppgift, högre och viktigare än någon annan. Hvad här ges den nödlidande ur hennes nåds handskprydda hand som en barmhertighetsåtgärd, det är hans *rätt*. I stället för välgörenhetsbyråer, som ge arbete men icke allmosor, måste arbetarne fordra en *samhällsinstitution*, som har denna funktion till sin ålagda uppgift. Det är icke *välgörenheten* som skall organiseras - såsom frasen lyder - utan det *samhälleliga arbetet*. Och denna organisering kan och får icke öfverlämnas åt sysslolösa, fåfånga och okunniga Stockholmsfruar utan måste verkställas på *arbetaremaktens* initiativ.³⁸

Den första associationen av detta slag bildades 1815 och det var Fruntimmers Bibel-Sällskapet i Stockholm, som delade ut biblar till behövande. På 1840-talet kom arbetet filantropiska föreningar igång på allvar; denna gång handlade det om den lokala fattigvården. Föreningarna samlade in pengar och köpte in arbetsmaterial som delades ut bland fattiga, startade flickskolor, betalade lärarinelöner, skickade vanartiga barn till arbetsinrättningar och ordnade "lånebibliotek med uppbyggliga skrifter". Man samarbetade även med myndigheterna för att dessa skulle kunna ge rätt fattigvårdshjälp.³⁹ Alice Lyttkens skrev, att ett "... stötande drag kommer ideligen fram i den tidens syn på fattigdomen och dess offer: Fattigdom var i deras ögon alltid självförvållad, varför man väntade ödmjuk tacksamhet". Ödmjuk tacksamhet och tillika förnöjsamhet.⁴⁰

En annan filantropisk kvinnoförening var Kristliga Föreningen af Unga Kvinnor, som bildades 1887. Det var kvinnor i samhällets övre skikt som startade den, något som var typiskt för filantropiska organisationer vid denna tid.⁴¹ Många "välgörenhetsfruntimmer" var gifta med förmögna män som ekonomiskt bidrog till välgörenheten.⁴²

1889 bildades Föreningen för Välgörenhetens Ordnande. En av de mest aktiva ledamöterna i denna förening var Agda Montelius, som också var med och grundade Fredrika Bremerförbundet 1884, Förenade rösträttskommittén och Centralförbundet för socialt arbete (bildat

1903 av socialt arbetande föreningar i Stockholm, Göteborg och på andra ställen. Man skulle väcka intresse för och sprida kunskap om sociala frågor och dessutom verka för att finna lösningar på viktiga samhällsfrågor. Man ägnade sig åt att vara social upplysningsbyrå för bibliotek, föreläsningssamtal, utgivning av skrifter och sociala utställningar.⁴³ Hon medverkade till att frivilligt fattigvårdsarbete utfördes mer professionellt, och hon var skeptisk till oavlönat frivilligt arbete. De som arbetade med fattigvården skulle utbildas, ansåg hon också. För att få stabilitet i organisationen krävdes ett avlönat, professionellt engagemang.⁴⁴

“Den enskilda välgörenheten var en skyldighet för de mer välbärgade”, men mot slutet av 1800-talet började stat och kommun överge filantropimodellen och kvinnorna började mobiliseras för andra ändamål fr. o. m. 1870-talet.⁴⁵ En annan källa säger att huvuddelen av den sociala omvårdnaden vid sekelskiftet drevs i välgörenhetsregi och att samhällets insatser var mycket små. Vad gällde samhällets ansvar för barnen, så var det begränsat till föräldralösa, försummade eller vanartiga barn.⁴⁶

År 1900 fanns i Stockholm drygt 200 stiftelser, föreningar och inrättningar för välgörenhet för barn, t. ex. barnkrubbor, sommarkolonier, barnhem, uppfostringsanstalter, arbetsstugor, föreningar för beklädning av fattiga barn m. m. Dessa finansierades främst genom penninggåvor. I styrelserna satt präster, medlemmar av borgerskapet och adeln, akademiker och höga tjänstemän och framför allt deras fruar.⁴⁷ På 1910-talet florerade, enligt Alice Lyttkens, välgörenhetsföreningar och basarer som aldrig förr. “Man arbetade hur hårt som helst för att nå ett resultat. Många arbetade av varmaste medkänsla. Andra av fåfänga eller ett slags förvänd nöjeslystnad. Många utan eftertanke alls.”⁴⁸ Välgörenhet var en uppbygglig sysselsättning för kvinnor, vare sig de var gifta eller inte. Ett medlemskap i ett av de otaliga välgörenhetssällskapen gav status.⁴⁹ Välbärgade kvinnor ur överklassen tillhörde så gott som undantagslöst ett eller flera välgörenhetssällskap. Om man tillhörde societeten i den stad där man bodde så hade man sin givna plats i någon eller några kommittéer.⁵⁰ Tillhörde man den liberala överklassen så tillhörde man också en viss kulturkrets, inom vilken man ägnade sig åt kulturella intressen och umgicks med vetenskapsmän, konstnärer, musikfolk och författare. Ofta skänkte man präktiga donationer som skulle främja vetenskapen och konsten.⁵¹ Förmögna borgare skänkte pengar till uppförandet av barnsjukhus runt om i landet.⁵²

3.2.2. Kvinnans situation

Under 1800-talet var Sverige ett land som var mansdominerat och patriarkaliskt. Fr. o. m. 1845 hade kvinnor och män lika arvsrätt och från mitten av 1800-talet kunde ogifta kvinnor ansöka om att bli myndiga. Gifta kvinnor stod dock fortfarande under makens målsmannaskap.⁵³ De myndigförklarade kvinnorna fick relativt stor rörelsefrihet på arbetsmarknaden; yrken som t. ex. fältskär, sjukgymnast och tandläkare öppnades för dem. Redan 1853 hade kvinnorna fått tillträde till Musikaliska akademien.⁵⁴ Kring sekelskiftet hade gifta kvinnor myndig ställning bl. a. i Österrike (sedan 1811), Tyskland (sedan 1896), Norge (sedan 1888) och Danmark (sedan 1899). Den svenska lagstiftningen låg efter, men i och med 1921 års Giftermålsbalk blev svensk äktenskapslagstiftning världens mest jämlika, som jämställde man och hustru. Arbetet med denna Giftermålsbalk hade påbörjats 1909 och var ett nordiskt samarbete efter ett svenskt initiativ.⁵⁵

Under andra hälften av 1800-talet förändrades kvinnans situation drastiskt. I och med den snabba utvecklingen med begynnande industrialisering, ny teknik, uppfinningen av ångkraften och nya maskiner friställdes manuell arbetskraft som ofta utgjorts av kvinnor. Kvinnorna förlorade även till stor del sin sysselsättning i hemmet, kvinnan övergick nu till att bli konsument, efter att tidigare ha varit producent. Detta drabbade främst kvinnorna i städerna, framför allt de som hade det bättre ställt blev mer eller mindre arbetslösa i hemmet. “Men

ståndsmässiga sysselsättningar fanns det gott om. Man kunde gå i bodar! Och det fanns mycket nytt att köpa och 'försköna' hemmet med." Intressen som var tillåtna för kvinnor var kläder och skönhetsmedel. Att promenera i staden på egen hand var ett nöje som ansågs olämpligt för bättre kvinnor och absolut förbjudet för unga flickor. "... när det på [18]80-talet började talas om att kvinnan borde ha rätt att utveckla sin personlighet, då skakade hela samhället i sina grundvalar. Kvinnan började tumma på de 'ideal' mannen hade pådyvlat henne."⁵⁶

På 1870-talet fick kvinnor tillträde till högre utbildning, studentexamen 1870 och universitet 1873. 1900 avlade 1000 manliga och 100 kvinnliga studenter examen. 1910 avlade 1000 pojkar och 400 flickor s. k. realexamen (realexamen var en variant av gymnasieutbildningen och inrättades 1907).⁵⁷ Från och med 1870 hade kvinnor rätt att avlägga mogenhets- och medicinsk examen och fick då också utöva läkaryrket och 1888 blev Karolina Widerström Sveriges första kvinnliga läkare. 1872 blev det tillåtet för kvinnor att avlägga alla akademiska examina utom teologie examen och juris licentiaten. 1889 blev Ellen Fries Sveriges första kvinnliga filosofie doktor. Samma år blev kvinnor valbara till skolråd, fattigvårdsstyrelse och fattigvårdsnämnd och 1891 fick kvinnan rättighet att bli apotekare.⁵⁸ För unga flickor ur överklassen var det, enligt Alice Lyttkens, otänkbart att arbeta på ett eller annat sätt. Fasaden måste hållas ren, misstanken att hon själv måste förtjäna sitt levebröd fick inte väckas.⁵⁹

Det fanns flickor ur medelklassen som fick akademisk utbildning, men de flesta medelklassflickor som arbetade var på kontor, i banker, på försäkringsbolag, vid post, telefon eller telegraf. "Som de flitiga myror de var, höll de sig på marken, som snart myllrade av dem." Det var dock inte många som kunde försörja sig på dessa yrken, de allra flesta var tvungna att bo kvar hemma. Det fanns inga chanser att bli befordrad för dessa kvinnor och om de gifte sig blev de dessutom uppsagda.⁶⁰ Vid mitten av 1800-talet fick kvinnor börja jobba på lärartjänster och inom post och telegraf, men möjligheterna till högre statliga befattningar fanns inte. Genombrottet för juridisk jämställdhet på arbetsmarknaden kom först vid första världskrigets slut. 1923 års behörighetslag gav lika rätt för män och kvinnor till icke-militära och icke-kyrkliga statliga tjänster, dock med sämre ekonomiska villkor för kvinnorna.⁶¹

Efter sekelskiftet ökade antalet flickor som utbildade sig och tog examen. Det mest eftertraktade yrket bland unga kvinnor var lärarinne-/folkskolläraryrket. Ivar Harrie uttalade sig om lärarinneyrket i sin essäsamling *Orientering*: "Lärarinnekulturen hade till förutsättning att Sverige under de sista årtiondena [från 1890 och framåt] hade fått ett brokigt och duktigt folklager av alldeles ny sort: de självförsörjande, ogifta kvinnorna i ett ständigt rikare urval av mer eller mindre intellektuella, i varje fall icke-manuella yrken. De var av många slag - kontorister, journalister, post- och telegraffolk o.s.v. - men lärarinnekårerna hade ledningen". Harrie uttalade sig också om den akademiska kvinnogruppen; den var ganska liten, flest kvinnor fanns inom den filosofiska fakulteten, färre inom den medicinska, väldigt få inom den juridiska där de ju inte fick ta juris licentiaten och inga inom den teologiska som ju inte var öppen för kvinnor överhuvudtaget. Enligt honom kom de flesta akademiskt utbildade kvinnorna från överklassen.⁶²

Industrialiseringen krävde arbetskraft, och även kvinnlig sådan var efterfrågad, t. ex. inom textilindustrin, eftersom den liksom barnens var billig. I städerna fick en del kvinnor arbete i hemmen, andra kunde t. ex. arbeta som tegellangerskor vid byggen, i tobaksspinnerier, pappers- och glasbruk, alun- och stålverk, textilfabriker o. s. v. Antalet kvinnor som arbetade inom handeln eller på fabriker ökade snabbt efter sekelskiftet.⁶³ Det var knappast kvinnor från dessa kategorier som sökte sig till SBUB, främst eftersom de arbetade för att försörja sig och kanske sina familjer och inte kunde välja var de ville arbeta, men också för att de inte hade den utbildning som bl. a. Valfrid Palmgren efterfrågade.

3.2.3. Barn och ungdom

Mot slutet av 1800-talet började barnarbetet regleras. Från 1884 fick 12-14-åringar arbeta högst 6 timmar per dag, 14-18-åringar 10 timmar per dag. Barnen ansågs inte längre lika lönsamma och man började dessutom uppmärksamma att arbetet hindrade skolgången.⁶⁴ En ny syn på barn växte runt sekelskiftet fram i Sverige, en syn som innebar att barnen skulle få vara barn längre, inträdet i vuxenvärlden skulle fördröjas så länge som möjligt. Vid den här tiden började de vuxna försöka behålla kontrollen över ungdomarna högt upp i åldrarna, även under "adolescensen"- ett begrepp som experterna just hade skapat. Disciplineringen ökade, gränserna för vad som var tillåtet och inte tillåtet blev hårdare samtidigt som man alltmer försökte fostra och kultivera ungdomarna och barnen. Fler och fler barn gick i skolan och utbildningstiden blev längre; skolsystemet för ungdomar mellan 14 och 18 år byggdes ut. Föräldrarna förstärkte kontrollen över sina barn. Fritiden efter skolan skulle också kontrolleras, i detta syfte växte många ungdomsorganisationer fram, söndagsskolor startades och det satsades på familjeorienterade aktiviteter av olika slag. Det skapades också en särskild ungdomslitteratur med just tonåringarna som målgrupp.⁶⁵ Den nya familjeideologi som nu växte fram betonade vikten av att barnens uppfostran skulle ske i hemmet av föräldrarna i första hand. Nyckelorden i barnuppfostran blev självför-verkligande, självdisciplin och moral. "Den kultiverade människan", d. v. s. den som tillägnat sig den borgerliga livsstilen och de borgerliga normerna, blev ett ideal. Det var även viktigt att vara hel och ren, man skulle bekämpa såväl den litterära smutsen som smutsiga golv, kläder och kroppar.⁶⁶

Mödrar blev mer engagerade och intresserade av att vårda och uppfostra sina barn och det var inte längre lika vanligt att välbärgade kvinnor lämnade över ansvaret för barnen till en barnflicka. Det var inte endast under spädbarnsåren som man intresserade sig för barnen, man började även anse att det växande barnet behövde motion, frisk luft, sysselsättning, någon som intresserade sig för dem och allmänt god omvårdnad. I och med den förändrade synen på omvårdnaden av barnen kom kvinnan i viss mån för det minskade arbetet i hemmet. Det var bl. a. Ellen Keys predikningar som bidrog till att man insåg det nödvändiga i att vårda barnens såväl andliga som fysiska hälsa.⁶⁷

På 1880-talet vaknade ett allmänt intresse för flickskolor och flickors utbildning. Anna Sandström var en av de första förkämparna för utbildning för flickor. Hon lyckades få mecenater som understödde hennes egen nystartade skola, Anna Sandströmska skolan, senare även lärarinneseminarium, och fick så småningom även många elever. Hon möttes dock också av hårt motstånd och mycket oförståelse. Anna Whitlock var en annan förkämpe för flickors rätt till utbildning; hon startade 1878 en flickskola som 1893 omvandlades till samskola. Hon anställde bl. a. Ellen Key som lärarinna, och hon införde också ett nytt omdiskuterat ämne på schemat, nämligen hälsolära.⁶⁸

Ungdomstiden var en direkt följd av det faktum att den affärsdrivande borgerligheten behövde en adekvat utbildning för sina barn. Studierna måste förlängas eftersom de gamla kunskaperna inte längre räckte till; samtidigt måste ungdomarna också "mogna", d. v. s. de måste bibringas borgerliga normer och tänkesätt.⁶⁹ Det stora intresse man hyste för ungdomen runt sekelskiftet berodde dels på att ungdomarna blev allt fler och dels på att synen på barn och ungdom starkt förändrats (se ovan). Det var ju först nu barnen tilläts vara ungdomar ett tag innan de blev vuxna; tidigare hade man tvingats bli vuxen mycket tidigt, barnarbete hade varit vanligt och äktenskap ingicks vid unga år. Nu när man mer eller mindre hade "skapat" en ungdomsgrupp i samhället var man också tvungen att ta ansvar för den. De gamla klasskillnaderna sköts åt sidan i och med att de nya ålders- och generationsmässiga skillnaderna ansågs vara viktigare. Alla klasser hade ju sina "egna" ungdomar och nu kunde man hjälpas åt över klassgränserna.⁷⁰

Ecklesiastikminister Lindström sa i ett föredrag 1911, att Sveriges folk måste dana sin ungdom till kroppsligen och andligen sunda personer. Vad han kallade människomaterialet måste tas till vara. Det var angeläget för staten att sörja för en god folkuppföstran. Urbaniseringen var ett hot mot gynnsamma förutsättningar för god uppföstran, motverkade familjebildandet och verkade upplösande på familjebanden. Bostadsbristen och inneboendesystemet var hinder mot god barnavård. Industrialismen drog kvinnorna från hemmen så att barnen inte kunde få den moderliga vård de behövde.⁷¹ Dödligheten bland arbetares barn och utomäktenskapliga barn var 1908 2,5 respektive 7 gånger större än bland välbärgade äkta makars barn. Många fattigmansbarn var utsatta för vanvård "... ett samhällsont, som måste avhjälpas om inte med hänsyn till barnens rätt, så dock av hänsyn till statens eget väl". Enligt Lindström visade sig vanvården inte bara i de många dödsfallen, utan även i dem som överlevde, eftersom det var ur deras led som prostituerade och brottslingar rekryterades. Det allmännas organ kunde inte ta nödig hänsyn till alla individuella förhållanden och den offentliga barnavården bestod i stor utsträckning av frivilliga krafter, som borde organiseras av lagstiftning, tyckte Lindström. Ett stort problem var bristande renlighet, dålig mat var ett annat. 1910 led 95% av skolbarnen av tandröta.⁷²

Ecklesiastikminister Lindström presenterade förslag till åtgärder mot problemen. Till exempel skulle skolan lära barnen **hygieniska vanor** genom bl. a. skolbad och ordnad tandvård. Lindströms förhoppning var att sådant skulle återverka på föräldrahemmet. Skolan skulle också försöka lära ut **ekonomisk fostran** till barnen genom att låta dem spara i skolsparkassar bl. a. Stadslivet hade en degenererande inverkan även ur folkhälsosynpunkt, ansåg ecklesiastikministern, därför var det viktigt med **skollovskolonier** så att stadsbarnen fick komma ut på landet. Det var just under loven det var viktigt att barnen kom bort från staden, då de var mest utsatta för "gatulivets frestelser". "Vad vi böra göra, det är att taga hand om ungdomen och leda de starka krafter, som hos densamma driva sitt spel på rätta banor samt göra dem till medel i det godas tjänst." Lindström ville ha **överbyggnader på folkskolan** och ordnad **yrkesundervisning**. Sådana skolor skulle höja kroppsarbetarnas sociala ställning och utplåna skrankorna mellan samhällsklasserna. Tidigare var det större skillnad mellan de allmänna läroverken och folkskolorna. De **allmänna läroverken** var inriktade på elever som skulle gå den lärda vägen, det centrala i undervisningen var antikens språk och kultur, skolorna hade goda resurser och lärarna var universitetsutbildade. **Folkskolorna** (ibland kallade fattigskolorna) hade väsentligen lägre mål, andra läroämnen, ringare tillgångar och en sämre utbildad lärarkår. Denna skillnad hade 1911 börjat utjämnas, enligt Lindström, något som gjorde det möjligt att ha folkskolan som bottenkola och upprätta kommunala och enskilda **mellanskolor**.⁷³

Många unga människor hade blivit alldeles förvildade, tyckte W. Fevrell i en artikel om ungdomens nöjesliv i *Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet* 1917. De hade lämnats vind för våg åt sitt öde, nu gällde det för de vuxna att ta hand om ungdomen, att värna om den tid då de stora avgörandena sker, d. v. s. just ungdomsåren.⁷⁴ Det var främst arbetarklassens ungdomar som inte levde upp till de nya krav som samhället ställde på dem. Försöken att fostra och "förädla" arbetarbarnen lyckades emellertid inte särskilt bra; det var främst i deras fall man började tala om ungdomens "förvildning". Hela arbetarklassens moral ansågs vara hotad. Man såg stora risker med att båda föräldrarna ofta arbetade hela dagarna och inte kunde övervaka sina barn och man var osäker på vilka följder trångboddheten skulle få. Barnen lämnades alltmer vind för våg i ett samhälle där frestelserna blev fler och fler.⁷⁵ Fevrell föreslog att man skulle stärka hemmets ställning för att komma till rätta med ungdomsproblemen, vilket även ecklesiastikminister Lindström höll med om. Denna reform krävde främst kvinnans medverkan, hon måste först och främst återvända till hemmet, och i och med detta skulle det svenska hemmet uppleva en renässans. I detta hem skulle då också en bättre ungdom fostras, där skulle även finnas plats för ungdomens nöjesliv. Utelivet skulle kunna inskränkas och därigenom

skulle den förvildade ungdomen bli mer mänsklig och dess nöjesliv skulle bli renare. Frågan om ungdomens nöjesliv skulle t. o. m. kunna finna en tillfredsställande lösning av sig själv om bara ungdomen kunde kämpa sig till en verklig livsåskådning.⁷⁶

3.2.3.1. Ungdomens nöjesliv

Enligt Jenny Richter Velander var ungdomens nöjesliv en ytterst viktig faktor i det nationella livet.⁷⁷ Även W. Fevrell påpekade 1917 vikten av att ta ungdomens nöjesliv på allvar: "Om vi vidare betänka, att ungdomen är landets framtid, och att dess natur och lynnesart således äro betydelsefulla nationella faktorer, så kunna vi icke underlåta att inse vikten av att rätt lära känna ungdomens nöjesliv och den stora fara, som ligger i en eventuell urartning av detsamma". Ett allvarligt studium i fråga om ungdomens nöjesliv framstod, för Fevrell, som en synnerligen viktig angelägenhet. Samhället fick inte förbli passivt iakttagande utan måste i händelse av behov känna sin plikt att gripa in med regleringar om ungdomen spårade ur.⁷⁸

Hos individen likaväl som hos folket var nöjeslivet en följd av att det fanns tid och pengar i överskott.

Lusten efter nöjen och njutningar är en form av livsenergi, lika litet blind, lika litet omöjlig för kultur som andra former av livsenergi. Den kan pressas fördärvad, om livets bördor bilda en alltför tung belastning. Den kan svältas ihjäl, men den kan också dö av övermättnad, den kan övernäras, undernäras och råka ut för sjukliga företeelser, men den kan framför allt *odlas*.⁷⁹

Stockholms barn- och ungdomsbibliotek, och även andra bibliotek, måste ha ansetts som bra sätt att odla lusten efter nöjen. När tiderna blev bättre var människor i allmänhet ganska lika varandra i fråga om att förbättra sina villkor. Det eventuella överskottet lades i första hand på mat, kläder och bostad, men därefter fanns det två vägar att välja. En del satte barnens uppfostran och andliga intressen i första rummet medan andra hellre ägnade sig åt nöjeslivet och den rent egoistiska njutningen. Ju snabbare den ekonomiska förbättringen gick, desto svårare blev det att handskas med överskottet, skrev Velander 1914.⁸⁰

Enligt Fevrell innebar nöjeslivet att man fick nya livgivande intryck, nytt material för fantasiarbetet och att starka lustkänslor framträdde hos personen i fråga. Människorna saknade ofta omväxling i sina liv, arbetet var enahanda, det hände inte så mycket och man hade helt enkelt ganska tråkigt. Vad det gällde t. ex. skolan och ungdomens förvärvsarbeten så uppfattades dessa sällan som roliga. Ungdomarna fick istället söka sin glädje utanför dessa, de skaffade sig särskilda nöjestillfällen för att tillfredsställa sina behov av glädje. Särskilt i storstäderna tycktes många människor ständigt jakta efter alltjämt nya nöjen. "Njutningslystnaden synes vara ett av tidens mest framträdande lyten."⁸¹

Runt sekelskiftet levde unga människor i en brytningstid, då alla traditioner började ifrågasättas och en ny värld skapades.⁸² Enligt Richter Velander var huvudsaken att ungdomarna fick så stort perspektiv som möjligt över de mänskliga värdena så att de fick lära sig "... begränsningens faktum, valets ansvar, behärskningens nödvändighet och konsekvensernas ofrånkomlighet".⁸³ Nöjeslivet var ett evinnerligt sökande, prövande, kritiserande och ratande bland en oändlig mängd företeelser. Företeelsen i sig hade inget nöjesvärde, det fick den först genom att mänskliga lustkänslor knöts an till den. Hos en fabriksarbeterska kunde en Nick Carter-film väcka lustkänslor, medan Kungliga Operan inte skulle kunna roa henne med vare sig Faust, Thaïs eller Aïda - ingen opera skulle kunna tillfredsställa hennes nöjesbehov såsom biografen.⁸⁴ Det var ju inte heller så att SBUB var något slags universalbotemedel mot dåliga nöjen, alla barn och ungdomar hade ju inte lika stort utbyte av biblioteket, och personalen erkände själv att man måste acceptera att det fanns en grupp icke-läsare i samhället som man inte kunde tillfredsställa med bibliotek och bibliotek.

Det fanns både dåliga och skadliga nöjen, men det handlade det inte bara om att ta bort dessa nöjen, utan snarast om att ta fram bättre nöjen istället. "Vi måste ställa stora krav på ungdomen, men vi måste också låta den vara glad, ja, hjärtligt glad", sa Fevrell.⁸⁵ Enligt Richter Velander kunde man emellertid inte dela upp nöjena i goda och dåliga, osedliga och oskyldiga, eftersom de blev precis det man gjorde av dem. Liksom barnens lek speglade deras omgivning och dess verksamhet, så avspeglade ungdomens nöjesliv de vuxnas värld, deras ideella och materiella verksamhet.⁸⁶

Hemmet var oftast inte särskilt lockande för ungdomen "... ty där finnas de anhöriga, som äro tröstlöst enformiga och tråkiga. Livets rikedom, nyhet och lärdom finnas [istället] inne på kaféet". Valet för ungdomarna var inte särskilt svårt, menade Martin Koch, som själv var ansluten till nykterhetsrörelsen en tid och sysslade med ungdomsfrågor.⁸⁷ Richter Velander uttalade sig om spriten som ett av de mest utbredda njutningsmedlen: "Superiet ... är mänskighetens besvikelse över att kunskapen har skjutit driftlivets njutningar ur högsätet, men icke funnit andra att sätta där istället."⁸⁸ Koch mindes sin egen ungdomstid:

Det är lätt att fördöma brännvinet. Men jag minns ännu efter femton år, att tiodubbelt renat brännvin kan vara vansinnigt, oemotståndligt gott, när man har en veckas hårt arbete bakom sig och en ny vecka framför sig och däremellan endast några ilande timmar, då man med brinnande pulsar söker att sluka livet - ty man är sjutton år och har en stark kropp med järnhårt sammanknutna muskler.

Han frågade sig vad man skulle kunna ge denna pojke istället. Enligt nykterhetsagitorerna skulle han bli räddad från livets faror om han bara gick med i nykterhetsföreningen. Detta trodde emellertid inte Koch på; det skulle ju betyda att man tog ifrån pojken det enklaste, närmast till hands liggande medlet när han ville förströ sig utan att ge honom något bra substitut. Dessutom var omsättningen inom nykterhetsrörelsen ganska stor, antog Koch, och när de f. d. nykteristerna återvände till alkoholen skedde det oftast betydligt mindre återhållsamt än tidigare.⁸⁹ SBUB verkade nog inte särskilt lockande för dessa pojkar; vilken bok skulle man sätta i händerna på dem som skulle kunna utgöra ett uppskattat alternativ till brännvinet på lördagskvällen?

De ungdomsnöjen som enligt Fevrell förekom 1917 var:

idrottslivet - som bl. a. tack vare Olympiska spelen i Stockholm 1912 fått en storartad utveckling. "Vår ungdom behöver kroppsligen stärkas, träningen skall fostra till skötsamhet och viljekraft, och idrotten kan bättre än de flesta andra medel skänka ungdomen det goda och uppfriskande nöje, som densamma så väl behöver." Idrottslivet innebar emellertid inte bara positiva saker för ungdomen, bl. a. kritiserades det för tävlingsraseri, många fall av överansträngning och råhet inom idrottsföreningarna.

scoutlivet - lockade många unga människor. Det kunde vara ett gott och nyttigt nöje som samtidigt verkade uppfostrande. I scoutrörelsen gällde det att ta hänsyn, ha ansvars känsla, göra sin plikt och vara redo. Till slut berodde dock utfallet till stor del på om det fanns goda ledare.

värnplikts tiden - räknade Fevrell in även om den kanske inte direkt sågs som en nöjsam tid. Det positiva med den tiden var i alla fall att man under tjänstgöringen kom bort från ett kanske enformigt och tröttande arbete, fick tillfälle att stärka sig kroppsligen och få ett friskt kamratliv. Även här berodde utfallet till stor del på de inblandade.

biograferna - en maktfaktor att räkna med i ungdomarnas liv. "De komma med sina bilder från hela världen till människor, som annars kanske leva mycket isolerade och icke få se något, i alla händelser icke något, som för dem är fattbart och tilltalande." Genom censuren som inrättats (statens biografbyrå som skulle förhandsgranska alla filmer tillkom 1911⁹⁰) fick biograferna något bättre program, men fortfarande var det på många håll "tarvligt och smakförskämmande".

teatern och litteraturen - var båda barn av sin tid, eko av allmänhetens röst. Där bland

återfanns åtskilligt som var äkta konst, men betydligt mer som var dåligt. Det var allmänheten som utövade ett i mångt och mycket bestämmande inflytande och därför fick denna också ta på sig skulden. Dess smak var ofta fruktansvärt dålig, ansåg Fevrell, och utan en fostran av densamma var en verklig reform i längden omöjlig.

kortspel - detta behövde i och för sig inte vara något skadligt, åtminstone inte om man inte spelade om pengar. Problemet med kortspelandet var att det så lätt uppslukade alla andra intressen och blev en passion som kunde vålla mycket skada.

dans - Fevrell frågade sig främst varför ungdomarna inte tog vara på de egna gamla vackra nationaldanserna istället för att intressera sig för de nya utländska danserna av, som han tyckte, ofta obskyrt ursprung. Han menade att det sinnliga, erotiska momentet betonades så starkt att dansen, istället för att vara ett gott, uppfriskande och uppfostrande nöje, blev något fult och vämjeligt, som inte så sällan antog rent oanständiga former och lätt frestade till sedliga förvillelser.

kärleken - hade även den, enligt Fevrell, blivit förfulad. Kärleken skulle kunna ge ungdomen den högsta och renaste lycka som livet överhuvudtaget kan skänka. Nu handlade den istället om "...ett ögonblickets rus, det är rent tillfälliga förbindelser, där det blott gäller njutning, det är icke någon ansvarskänsla, icke någon hänsyn till motparten, det är ingen uppfattning om rätt och orätt".⁹¹

Borgerligheten oroade sig över att nöjeslivet lockade bort människorna från hemmen. Arbetarungdomen hade länge tillbringat en stor del av sin tid på gator och offentliga platser, nu tyckte också den bildade ungdomen vara på väg utom räckhåll för föräldrar och fostrare.⁹² Ecklesiastikminister Lindström uttryckte sig i något bombastiska ordalag, i ett tonfall som inte verkar ha varit alltför ovanligt vid denna tid, om vikten av att ta vara på ungdomen:

Den folkstam, som torde hava gjort den största insatsen i världshistorien, är den germanska, och av alla germaner torde svenska folket vara det, som renast bevarat den äkta germanska typen. Om vi därför må känna oss stolta över att vara av ädel ras, så måste denna känsla innebära en särskild förpliktelse att *väl* vårda detta arv, som blivit oss anförtrott, och att tillse, att rasen ej försämras och dukar under. Det är ett andligt försvarsarbete, en moralisk värnplikt, som åligger oss alla, så sant ett självständigt och lyckligt Sverge ligger ess [sic!] om hjärtat⁹³

3.2.3.2. Böcker och läsning

Sverige och Norden var omkring 1850 det mest läs- och skrivkunniga området i världen. Mindre än 10% av de vuxna var analfabeter. Detta var främst en effekt av kyrkans bibel- och katekesundervisning. En undersökning bland 12 000 arbetare i större mekaniska verkstäder 1899 visade att endast 80 stycken inte hade fullbordad folkskola, och att 18,7% hade en viss mellanskoleutbildning.⁹⁴

Bokhandeln upplevde en blomstringstid runt sekelskiftet. Befolkningstillväxten, urbaniseringen, den förbättrade läskunnigheten, de stigande reallönerna och kortare arbetsdagar var några av orsakerna till den ökande efterfrågan på böcker. Böckerna blev samtidigt billigare att tillverka i och med den snabba tekniska utvecklingen med bl. a. rotationspressar, sättmaskiner, tilltagande mekanisering och dessutom sjunkande papperspriser. Även spridningen av böckerna förbättrades avsevärt; bokhandlarna blev fler, tobakshandlarna sålde billiga böcker och från 1905 fick folkbiblioteken statsanslag, se nedan. Av detta följde att läsandet blev mer demokratiskt, det blev något som alla samhällsklasser kunde ägna sig åt. Det blev lättare för alla grupper i samhället, även de mindre bemedlade, att få tag på riktiga böcker. Sverige upplevde en andra "läsrevolution" vid den här tiden.⁹⁵

Sveriges barn fick lära sig att läsa, men de fick inte i tillräcklig grad vanan att begagna denna färdighet till vare sig teoretiskt eller praktiskt självarbete och framåtskridande.⁹⁶

3.2.3.2.1. Debatt om barnlitteratur och barns läsning

I detta kapitel har vi tagit med många av Hildur Lundbergs åsikter i ämnet, dels eftersom hon var en central figur i både SBUBs och Gustav Vasa församlings biblioteks verksamheter och dels eftersom hon var mycket intresserad av ämnet och gärna uttalade sig om det.

Valfrid Palmgren var av den uppfattningen att de böcker som barnen läste danade deras karaktär. Det var ett faktum att de hellre läste för nöjes skull än de läste de skolböcker de var tvingade att läsa. Av den billiga och spridda gottköpplitteraturen kunde de dock inte lära sig något nyttigt utan de tog snarast skada av den. Om barnen istället fick tillgång till ett bra bibliotek skulle de kunna läsa goda och nyttiga böcker som var lika roliga som gottköpplitteraturen. Barnen skulle då få lära sig att beundra stora män och kvinnor, de skulle få smak för nyttig och förädlade läsning som skulle undervisa och utveckla dem samtidigt som de hade roligt. Detta skulle man ge till barnen istället för att låta dem gå ut i livet med låga eller ringa ideal och med smutsad fantasi.⁹⁷ Med lämplig litteratur, anpassad efter barnens utvecklingsgrad, skulle barnens förstånd, fantasi och känsla näras. Litteraturen passade utmärkt för detta ändamål, eftersom barnen i allmänhet ville läsa, och denna läshunger hos dem var något gott som inte fick förkvävas utan skulle tas till vara. De barn som inte fick tillfredsställa sin vetgirighet på ett förnuftigt sätt tog till andra medel, vilket spridningen av kolportagelitteraturen blev ett talande exempel på.⁹⁸

I en artikel i *Svensk läraretidning* 1901 utgår författaren ifrån Heinrich Wolgasts (folkskollärare från Hamburg) bok *Vår ungdomslitteraturs elände. Ett bidrag till ungdomens estetiska fostran*. Wolgasts tes var: "Vill du skriva för ungdomen så bör du icke skriva för ungdomen". Den s. k. barnlitteratur som skrevs enkom för ungdomen var ett oting som borde utrotas från jorden. Detta bland annat därför att den antingen endast avsågs att vara förströelse och tidsfördriv, eller också genom att ge sken av att vara poesi och försöka smugla på barnet vetenskapliga, religiösa eller moraliska "lärdomar".

...för det *normala barnet* är läsning såsom 'förströelse' eller 'tidsfördriv' icke allenast obehöflig utan äfven osund och skadlig. Dess naturliga förströelse och tidsfördriv är nämligen *lek* och *idrott* och den benägenhet, man så ofta ser hos vår tids barn, särskildt inom de bildade klasserna, att draga sig undan i en vrå och 'sluka' den ena spännande äfventysboken efter den andra, är en sjuklighetsföreteelse, delvis framkallad af det myckna skolplugget, såsom att slags dåligt motgift däremot.⁹⁹

Göte Klingberg har i boken *Sekelskiftets barnbokssyn och Barnbiblioteket Saga* gjort en sammanfattning av olika tankar om barn- och ungdomslitteratur, som diskuterades i Sverige vid sekelskiftet. Bland annat var det följande:

- * mycket barnlitteratur var underhaltig, tidigare barnlitteratur hade iallafall en pedagogisk motivering
- * barn skulle inte läsa för mycket böcker, "läsraseriet" var hälsovådligt, de skulle hellre läsa färre böcker fast läsa dem grundligare
- * barnens behov av förströelse skulle inte tillgodoses med böcker, utan med lek och praktiskt arbete
- * barnböcker skulle vara avpassade efter barnets ålder, individualitet och levnadsförhållanden
- * böcker skulle inte skrivas för en viss ålder
- * böcker skulle inte skrivas för ett visst kön
- * barnlitteraturen hade alltför ensidigt riktats in på intellektuell och moralisk fostran, men deras viktigaste uppgift var att stimulera känsla och fantasi
- * den verkligt värdefulla barnlitteraturen måste föras ut till alla samhällslager och konkurrera ut den underhaltiga litteraturen genom att utges till ett lågt pris.¹⁰⁰

Vad Ellen Key tyckte var lämplig barnlitteratur var t. ex. litteratur från folkets "barndom", d. v. s. barnkammarramsor, folksagor och några klassiska författare. I en annan artikel i *Ord och Bild* skrev hon att barnen skulle föras till källorna och att folkets stora diktare och vissa mästerverk skulle sättas i händerna på dem; en syndafloed skulle skölja bort de om och för barn skrivna böckerna.¹⁰¹

Våra klassiska författare bästa dikter böra alla finnas redan på barnens bokhylla, och de skola i full frihet få suga musten ur dem (---) Jag nämner detta för att visa hvad ett normalt barn kan tillgodogöra sig af verklig litteratur, ifall dess uppfostrare äro kloka nog att förse det med sådan, istället för att hålla det tillbaka enligt en graderad skala för hvad olika åldrar böra matas med - af barnboksvälling i stället för fast föda!¹⁰²

Fridtjuf Berg ansåg 1899 att den lämpliga barnläsningen skulle vara ett "betänksamt urval" av västerländska sagor, ur *Tusen och en natt* och skildringar ur "de germaniska och nordiska äfvensom de antika folkens myt- och heros-värld". Han var tveksam till de moderna sagorna som var uppdiktade på egen hand, och än mer tveksam till barnromanerna.¹⁰³

Barnen fordrade att böcker skulle vara roliga och föräldrarna fordrade att de skulle vara nyttiga och moraliska. Ungdomslitteraturen hade blivit en kompromiss mellan barnens önskan om roliga böcker och uppfostrarnas nyttiga böcker, enligt artikelförfattaren. Inget som var onjuttbart för litterärt bildade vuxna var heller bra för barnen; om detta var Wolgast och författaren eniga.¹⁰⁴ Barn skulle inte få läsa sådan poesi som inte var fullödig poesi även för estetiskt bildade vuxna, men det var fel att ge barn sådana verk som förutsatte djupare erfarenheter av livet och dess konflikter. "All poesi för barn måste vara poesi äfven för vuxna, men häraf följer ingalunda, att all poesi för vuxna måste vara poesi äfven för barn." Vad barnen skulle ha var inte något annat än vad vuxna njöt av, utan ett urval av detsamma.¹⁰⁵

1902 skrev Gurli Linder *Våra barns nöjesläsning* och Göte Klingberg har delat upp hennes grundtankar i tre delar:

- 1) Ungdomens nöjesläsning skulle vara ett viktigt bildningsmedel, inte något slags tidsfördriv
- 2) Nivån på nöjesläsningen var låg och barnböckerna var "ohyggliga företeelser med banal text och underhålliga illustrationer". Snömosböcker kallade hon dem.
- 3) Den speciella barn- och ungdomslitteraturen borde begränsas till ett minimum och ungdomens läsning skulle istället hämtas ur den egentliga litteraturen. Hon kunde gå med på att särskilda ungdomsupplagor kunde få ges ut, men bearbetningar och moderniseringar av tyngre verk ställde mycket stora fordringar på den som gjorde dem.¹⁰⁶

Anna Whitlock uttalade sig om ungdomens nöjesläsning vid ett föräldramöte som Pedagogiska sällskapet anordnat 1902. Hon menade att de vuxna ska visserligen ingripa, men detta får absolut inte ske våldsamt, utan ska närmast vara försiktigt ledande. Hon ansåg dock att för mycket nöjesläsning inte var bra för barnen eftersom det gjorde dem ytliga och tankelata. Ordföranden på mötet, rektor Ludv. Lindroth, ansåg att: "Hemmet har *förpliktelse* att i mån af förmåga och bildningsgrad positivt och negativt inverka på valet af nöjesläsning och har *ansvar* för beskaffenheten i intellektuellt, ästetiskt och etiskt hänseende af den omgivning, i hvilken barn och ungdom införs genom nöjesböckerna".¹⁰⁷

Vid ett möte i Stockholm 1902, anordnat av föreningen Studenter och arbetare, diskuterades barn och ungdomars nöjesläsning. En talare ansåg att studiet i sig själv borde vara ett nöje, och följderna av detta skulle bli att man inte behövde någon särskild nöjesläsning.

"Men olyckligtvis äro våra läro- och läseböcker för det mesta tråkiga; författarna ha saknat gnistan, och genom det hela går en kanslirådsanda, som gör allt till en ökenbild, hvilken ej förmår elda fantasien. Vårt skolsystem gör släktet torrt, fantasilöst och snusförnuftigt, och dess tankevärld utgöres af abstraktioner, om den ej helt enkelt är obefintlig."

Om man bara hade bra läro- och läseböcker skulle behovet av nöjesläsning antingen försvinna helt, eller åtminstone omformas. Talaren menade att biografier och berättelser om ädla handlingar hade stor betydelse för barnens karaktärsutveckling. Han menade vidare att med en förbättrad modersmålsundervisning skulle man kunna väcka barnens intresse för god litteratur. Talaren ansåg bl. a. att litteraturen skulle innehålla element av undervisning som dock inte fick vara tråkig och helst inte skulle synas överhuvudtaget.¹⁰⁸ Andra talare ansåg t. ex. att huvudsaken var att få barnen intresserade av läsning, det spelade mindre roll vad de läste "... om det så vore röfvareromaner". Med tiden skulle deras smak hur som helst utvecklas och de skulle komma att välja bättre litteratur.¹⁰⁹

Andreas Schack Steenberg, då överlärare och bibliotekarie vid Horsens lärda skola i Danmark, ansåg i en artikel 1904, att det var av största vikt för folkbildningen i Norden, att frågan om barnens läsning togs upp. Det kunde bli tal om att sätta upp speciella barnbibliotek i anslutning till skolorna eller bara låta sockenbiblioteken ha en särskild barnavdelning. Det var också viktigt att göra lärarna kunniga om böcker, göra dem bokvana och bokkära.¹¹⁰

1904 uttalade han sig om barns läsning i Svensk läraretidning. Han var skeptisk mot skolans sätt att låta barnen närma sig litteraturen. Barnen lärde sig att böcker var av två slag: läxböcker och läseböcker - bägge var lika tråkiga. Inga av dessa former av böcker och läsning var av värde för den vuxne läsaren och därför var det många som tog adjö av böcker samtidigt som de tog adjö av skolan. Skolan hjälpte inte eleverna att hitta kunskap på egen hand, ansåg Steenberg, utan det som gällde var utantilläsning och läsning av upphuggna stycken. Barnen lärde sig att böcker var trista.¹¹¹

Man måste lära sig läsa en bok rätt och det var skolan som skulle lära ut detta, tyckte Steenberg (Hildur Lundberg ansåg att det var föräldrarnas uppgift att övervaka och leda barnens läsning, de skulle inte överlåta detta på skolan eller biblioteket.¹¹²) "...hvorfor skulde Skolen ikke hjælpe sine Elever til at faa noget fornuftigt ud af den Laesning, som alligevel bliver deres meste Laesning som Voksne: Romanerne?" T. ex. kunde läraren läsa högt för barnen, barnen kunde läsa högt, eller så kunde de läsa tyst. De skulle få bekanta sig med goda romaner, tala om boken, prata runtomkring boken och läraren kunde låta barnen berätta bokens handling etc. På så vis lärde de sig läsa böcker på rätt sätt och de lärde sig tycka om böcker. "Den vil faa et langt rigere Indhold for dem, og de vil ikke nøjes med at laese den een Gang igennem. Laerer de det ikke, vil de mista Interesse for anden Laesning end den der pirrer Nysgerrigheden ved spaendende Begivenheder eller pirrer Sandseligheden ved smudsige Skildringer." Efter romanerna kunde man gå vidare till levnads- och reseskildringar. Också tidningsläsandet kunde vändas till något gott, enligt Steenberg, genom att man lärde barnen hur de skulle läsa tidningen för att få ut så mycket som möjligt av den. Viktigt var också att skolan lärde barnen hur de skulle använda referensböcker. När Steenberg var i USA såg han hur duktiga de amerikanska barnen var på att använda referenslitteratur. De blivande lärarna undervisades också i bibliotekskunskap vilket gjorde dem vänligt inställda och detta överförde de in sin tur till sina elever.¹¹³

Skoldirektör Joakim Larsen och A. S. Steenberg ansåg att god läsning för barn skulle befördra barnens allmänbildning, öka deras läsfärdighet, utvidga deras kunskaper och ge dem sinne för god litteratur. Innehållet i litteraturen skulle hämtas från områden som var kända för barn och språket skulle rättas dels efter innehållet och dels efter den ålder boken var avsedd för. Papper, tryck och illustrationer som användes till barnböcker skulle vara av god kvalitet. Larsen och Steenberg delade upp läsningen i tre olika åldersgrupper:

- 1) läsning som avspeglade tanke- och fantasilivet på en barnlig, oreflekterande nivå i människans utveckling, t. ex. fabler, äventyr, sagor och folkböcker.
- 2) de egentliga barnböckerna som hämtade sitt stoff från den verklighet som ligger barnen

närmast och t. ex. handlade om djur, barn, jägare, sjömän eller hjältebragder.

3) när läsarna nått den tredje åldersgruppen var de redo för skönlitteratur som t. ex. ungdomsskrifter, populära skildringar ur historien, geografien och naturvetenskapen.¹¹⁴

Överlärare Alfred Dalin i Huskvarna uttalade sig om bra läsning för barn: "Giv ungdomen goda berättelser av svenska författare!". Han ansåg att berättelsen var den litteraturform som bättre än någon annan tränade och förberedde ungdomarna för läsning med mer abstrakt innehåll. Enligt honom visade erfarenhet från barn- och folkbibliotek att frivillig läsning oftast började med berättelser för att sedan gå vidare till resebeskrivningar, historiska skildringar, problemdiktning och slutligen nå fram till vetenskaplig framställning.¹¹⁵ Fil. dr. Erik Hedén skrev en artikel om den billiga litteraturen i *Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet*, vilken återgavs i Folkbiblioteksbladet 1912. Han ansåg att Nordiska förlaget gett ut en rad litterärt fullgoda böcker, t. ex. Kiplings *Djungelboken*, Hugos *Samhällets olycksbarn* och Thackerays *Den stora Hoggartydiamanten*. Hedén menade att man skulle vara försiktig med att tala föraktligt om underhållningslitteratur, eftersom den präglades av handling och fantasi, något som han i hög grad saknade hos den moderna litteraturen. Han förstod mycket väl att folk ville läsa om äventyr, eftersom det livade upp sinnet och gav livsmod och handlingslust.¹¹⁶

Alvida Sandberg skrev i *Bibliotek och biblioteksskötsel* om vad man borde fordra av barnböcker, i vilket Hildur Lundberg instämde:

"... de måste vara kärnsunda till sitt innehåll och skrivna så, att de väcka och underhålla ett äkta levande intresse. I likhet med alla goda böcker ha de kraft att framkalla goda tankar, fördjupa uppfattningen av rätt och orätt, väcka och odla fantasien, göra känslan för andras rätt livligare, skärpa iakttagelseförmågan eller ge ökat vetande". Även när det gällde biografier för barn höll Lundberg med fröken Sandberg i att dessa skulle ta hänsyn till barnens medfödda begär att beundra och borde därför inte vara kritiskt undersökande, istället skulle de framhäva dygder och ädla handlingar hos personen i fråga.¹¹⁷ Vad det gäller äventyrsböcker och flickböcker, fanns det enligt Lundberg, en hel del dåliga sådana, vilka verkade förråande eller förflackande på barnens själsliv. Det fanns dock även ofarliga äventyrs- och flickböcker, en hel del som var riktigt bra och roliga att läsa t. o. m. för vuxna. "Att läsa för mycket av dem är naturligtvis lika farligt som omåttlig läsning av av vad slags böcker som helst, men annars tror jag inte, att de äro någon farligare föda."¹¹⁸ Hildur Lundberg gav också egna förslag på vad hon tyckte att ungdomarna borde läsa: t. ex. Marryat och Cooper, Scott ("... men honom läsa de just inte..."), Topelius, Carlén, Fredrika Bremer, Starbäck och Ingemann, Schröder, en del arbeten av Jack London och Heidenstams *Karolinerna*. Poesi skriven för vuxna ansåg Lundberg vara njutbar även för barn. I poesin var det främst versens rytm och klang som intresserade barnen, snarare än innehållet. Hon ansåg dock att det var viktigt att barnens huvusakliga läsning utgjordes av sådant som de kunde förstå helt och hållet.¹¹⁹ Hildur Lundberg höll med Gurli Linder (*Våra barns nöjesläsning*, 1902) om att det skulle vara "... fullt ut lika viktigt, att denna [barnens läsning] omfattar även tyngre gods, böcker, som bibringa faktiska kunskaper och som i annan form än den skönlitterära nära fantasien och stärka viljelivet".¹²⁰

Lundberg ansåg att böcker som från konstnärlig synpunkt var ganska betydelselösa inte behövde vara ett hinder på vägen mot högre litteratur, böckerna fick dock inte vara omoraliska. Lundbergs erfarenhet var att dessa, konstnärligt betydelselösa, böcker kunde leda ovana läsare in på vägen mot bättre litteratur. Hon hänvisade till lektor Ottelin som skrivit om *Böckerna och vi* "... bokens innehåll är det viktigaste för den otränade läsaren, först så småningom öppnas hans blick för den konstnärliga framställningen".¹²¹ Wolgast menade, enligt Gurli Linder, att i ett äkta diktverk, som uppstått utan att vara medvetet sedelärande och uppfostrande, fanns det en starkare impuls till sedligt handlande än i "... den moraliskt tillskurna pseudodiktningen...". Som en naturlig följd av detta borde man därför ersätta de fabricerade ungdomsböckerna med litterärt värdefulla verk, dels för att tillfredsställa ungdomens smak men

också för att främja deras karaktärsutveckling. Enligt Gurli Linder fanns det "I litteraturens vidsträckta rike ... material för varje period i ett barns andliga utveckling".¹²²

3.2.3.2.2. Kampen mot smutslitteraturen

Den svenska bokmarknaden expanderade snabbt vid sekelskiftet. Konkurrensen hårdnade och klyftan mellan den seriösa och den populära litteraturen ökade.¹²³

Begreppet **smutslitteratur** användes om all litteratur som ansågs farlig, men kunde också användas om enbart pornografisk eller sexuellt upphetsande litteratur. Definitionen av **kolportageroman** är enligt *Nordisk familjebok*: "En häftesvis utkommande, genom kolportörer försåld roman, som i språk och innehåll ockrar på oförädlad smak och sämre lidelser". Man använde också begreppet kolportageroman om alla de populärberättelser för de breda lagren som man kritiserade, även Nick Carter-litteraturen, se nedan. Den egentliga kolportageromanen slog igenom i Sverige på 1870-talet. **Dekadenslitteraturen** eller den "erotiska esteticismen" var begrepp som omfattade modern seriös litteratur av t. ex. Hjalmar Söderberg och Henning von Melsted. Ellen Key ansågs vara den farligaste av dekadenslitteraturens författare, hon var dess ideolog och teoretiker: "den nya sedlighetens svenska moder", "profetissan som format ut idéerna åt de litterära dekadenterna". Det var främst de idéer om kärlek som framkommer i *Lifslinjer*, 1903, som angreps, men man kritiserade även hennes försök att ersätta kristendomen med en ny "religion" - "lifstron". Man ansåg att hennes exklusiva skönhetsdyrkan och hennes förkärlek för "priviligierade själar" var förkastliga. Denna typ av litteratur ansågs som farlig främst för den borgerliga ungdomen, medan Nick Carter-litteraturen var ett hot mot arbetarbarnen.¹²⁴

Hösten 1908 dök en helt ny typ av populärlitteratur upp i Sverige, de s.k. Nick Carter-böckerna. **Nick Carter-litteraturen** definieras i *Nordisk familjebok*: "Den numera gängse benämningen på sådan förströelselitteratur, som genom masshopning af skräckscener och liflig utmålning af vällustiga situationer ockrar på läsarens sensationslystnad och sinnlighet". Social-Demokraten bredde på i december 1908: "Vi åsyfta den mångfald av dumma och vidriga detektiv- och andra historier, som nu överallt utkolporteras i avslutade 10 à 25-öreshäften, såsom Nick Carter, Sherlock Holmes, Pat Conner, Nat Pinkerton, Slavinnhandels bekämpare, Minx, Galanta kvinnor, Buffalo Bill, Förbrytare och detektiver mfl".¹²⁵ Nick Carter kom att bli ett samlingsbegrepp för all slags smutslitteratur som skulle bekämpas och används även här som ett vitt begrepp, omfattande all dålig litteratur som man kämpade mot. Nick Carter-häftena var lämpliga som syndabock främst för att det var mest arbetare som läste dem, och kritikerna sa sig främst vilja bekämpa arbetarnas dåliga moral och förvildning - något som man bl. a. skyllde på smutslitteraturen.

Striden mot denna litteratur började i Stockholm eftersom det var här de flesta Nick Carter-serierna gavs ut, och det var också här som den avgörande drabbningen med tobakshandlarna, som var de som sålde den mesta Nick Carter-litteraturen, stod. Dessutom var det härifrån flertalet dekadensförfattare verkade.¹²⁶

Nick Carter-litteraturen kan sägas vara den första motsvarigheten till dagens populärpocketböcker. I och med Nick Carter kom en flod av billiga böcker som kostade mellan 10 och 25 öre. Spänningslitteraturen var den mest dominerande, häftena vände sig i första hand till manliga läsare, kärlek och romantik var ytterst sällsynt. Totalt utkom ett 20-tal Nick Carter-serier i Sverige varav de flesta kom hösten 1908 eller i början av 1909.¹²⁷

Fabeln i Nick Carter-böckerna ändrades mycket litet från bok till bok. De började med att ett brott hade begåtts och att hjälten åtog sig att lösa fallet. Efter många farofyllda efterspaningar

lyckades hjälten och hans medarbetare gripa förbrytarna och överlämna dem till rättvisan. Ulf Boëthius finner i sin analys av böckerna att de är högst oskyldiga, "närmast söndagsskoleaktigt moraliska". Hjälten (Nick Carter) är ett "sannskyldigt dygdemönster" som t. o. m. ber till Gud i trängda lägen. Här finns den borgerliga medelklassens alla grundläggande värderingar samlade. Nick Carter är emot allt våld och dödar bara sina motståndare som en sista utväg. Han besestrar det onda och överlämnar alltid bovarna till rättvisan på slutet. Brutala och ruskiga inslag hör till ovanligheterna.¹²⁸

Kolportageromanerna hade sin största marknad i städerna. De flesta kunderna fanns bland de nätt och jämt läskunniga skaror som under 1800-talets sista årtionden strömmade in till de växande städerna. Häftena var avpassade just efter den kundkrets som hade tid, kraft, pengar och läsförmåga nog för en kort text som ofta livades upp av bilder, men som inte läste längre texter. De flesta kolportageromanerna vände sig till kvinnor, till skillnad från den rena Nick Carter-litteraturen som hade flest manliga läsare, men även barn och ungdomar ansågs höra till läskretsen.¹²⁹ Nick-Carter-böckerna lästes alltså av både ungdomar och arbetare, men också av "fina herrar". Några av orsakerna till att så många läste dem var, enligt Boëthius:

- * det låga priset
- * den skickliga marknadsföringen och den effektiva distributionen
- * de var lättlästa
- * formatet var kort
- * bruksvärdet, d. v. s. äventyret och gåtan lockade.¹³⁰

En stor del av läsekretsen utgjordes av skolungdomar, både de som gick i läroverk och de som gick i folkskola. Även flickor fanns bland läsarna. Nick Carter-litteraturen ansågs som farligare för de lägre klasserna än för den bildade ungdomen, dels för att läsarna från den förra kategorin var fler i absoluta tal räknat, dels för att de inte var så övervakade och kontrollerade som ungdomarna från de högre klasserna.¹³¹

Kritikerna angrep Nick Carter-litteraturen främst på tre punkter:

- * häftena fördärvade läsarnas smak
- * häftena skadade deras fantasi
- * häftena fick dem att begå brott.¹³²

Panik utbröt bland allmänheten - man var rädd att Nick Carter-häftena skulle göra ungdomarna till förbrytare, i första hand arbetarungdomen.¹³³ I en artikel i Svensk Läraretidning 1909 påpekades vilken skadlig inverkan Nick Carter-litteraturen hade på skolungdomen. Många lärare hade upptäckt otrevliga drag hos åtskilliga av sina elever, något som man skyllde på barnens läsning av Nick Carter-häftena och liknande litteratur. Något som var ännu värre var att man även börjat se tecken på att skolungdomarna börjat omsätta de lästa äventyren i brottmåls-litteraturen i verkligheten. Flera ungdomar, från samma tjuvliga, som tagits omhand av polisen uppgav att de "... råkat in på brottets bana av äventyrslystnad, till följd av flitigt studerande av Nick Carter-litteraturen". Det hävdades i artikeln att det under den här tiden var många häktade ungdomar som påstod att de börjat begå brott i samband med läsningen av Nick Carter, och att de använde bovarna i litteraturen som ett slags mönsterpersoner för brotten de begick.¹³⁴

Marie Louise Gagner höll ett föredrag om Nick Carter-litteraturen och hur denna skulle motarbetas vid ett av Kvinnoklubbens sammanträden 1909. Enligt henne hade överklassen närmast ignorerat hela saken innan verkningarna av litteraturen blivit synliga, vilket de blivit i och med de tjuvliga som uppkommit i Köpenhamn, Malmö, Norrköping, Eskilstuna, Stockholm, Gävle och Sundsvall. Det var först när man sett vad som följde på läsningen av Nick Carter som överklassen insåg att även den var skyldig att ingripa.¹³⁵

En orsak till att folk reagerade så starkt var att de var rädda att hela den etablerade ordningen höll på att falla sönder i ett land som befann sig i kraftig förändring just då. Nick Carter utsågs till syndabock och blev ett användbart redskap i kampen mellan det gamla och det nya. Detta ledde till en kampanj där en så gott som enhällig opinion krävde att "smutsfloden" skulle stoppas. Kampanjen lyckades så småningom och tobakshandlarna som sålt häftena tvingades upphöra med detta.¹³⁶ Gagner ansåg också att faran med dålig litteratur blivit så mycket större nu än förut eftersom barnen inte längre levde i en lugn och fridfull miljö utan istället ofrivilligt rycktes med av tidens alla förändringar. Dessutom var de etiska förhållandena under vilka arbetarbarnen växte upp mycket dåliga, menade hon, och förundrade sig över hur det trots allt kunde bli bra karlar av så många pojkar.¹³⁷

Nick Carter-häftena kritiserades, enligt Boëthius, främst för sina omslag och baksidestexter som ansågs vedervärdiga och sensationella. Vidare vände sig kritikerna mot dem för att de var orealistiska och för att översättningarna ofta var undermåliga. Häftenas omslag gav visserligen intrycket att de var både upphetsande, blodiga och illa skrivna, så långt hade kritikerna rätt, men omslaget stämde inte med innehållet, vilket kritikerna inte brydde sig om att ta reda på.¹³⁸

1909 sände Socialdemokratiska ungdomsförbundet ut ett cirkulär, ställt till alla arbetare och bildningsintresserade, riktat mot de detektivromaner och brottmåls historier som på senare tid dykt upp överallt. I cirkuläret påpekades att eftersom den "nya" litteraturen var mycket skadlig för unga läsare och tyvärr redan nått stor spridning bland dessa, var det särskilt viktigt för alla, men speciellt för lärarna, att ingripa mot ytterligare spridning av smutslitteraturen. Istället skulle alla hjälpas åt att sprida kännedom om den verkligt goda och billiga ungdomslitteratur som faktiskt fanns tillgänglig på bokmarknaden.¹³⁹

Alla var överens om att Nick Carter måste ersättas med något annat. På initiativ av Folkbildningsförbundet och Centralförbundet för socialt arbete tillsattes 30 december 1909 en halvofficiell kommitté "för god och billig nöjesläsning". Bland medlemmarna fanns bl. a. Gurli Linder och Valfrid Palmgren. Även folkskolorna försökte hitta något att ersätta Nick Carter med.¹⁴⁰ Marie Louise Gagner föreslog att man skulle försöka väcka lust för ädel läsning hos folkskolebarnen, så att de skulle få lära sig vad som var bra respektive dålig litteratur. Hon ansåg att det var fullt möjligt att entusiasmera 10-13 åringar för god litteratur. Folkskolans läsebok kritiserade hon däremot, och menade att den inte kunde väcka intresse hos barnen för vidare läsning av goda böcker. Andra medel som Gagner föreslog i kampen mot Nick Carter-litteraturen var att man skulle göra folkskolebiblioteken mer lockande, man skulle ge ut rolig äventyrlitteratur för pojkar och man skulle dessutom försöka inspirera de ekonomiskt bäst ställda barnen att skaffa sig bibliotek med god litteratur.¹⁴¹ I kampen mot Nick Carter var, enligt Gagner, det viktigaste att man gav barnen annan läsning istället för den man tog ifrån dem. Denna litteratur måste, enligt henne, vara av "... fullödlig, konstnärlig beskaffenhet". Den måste vara billig, liksom Nick Carter-litteraturen, ha liknande yttre och helst tillhandahållas i avslutade häften.¹⁴²

Dagens Nyheter inledde i mars 1909 en serie som hette "Hvarmed ersätta Nick Carter?" De som fick uttala sig var kända folkbildare, pedagoger och författare, bl. a. Valfrid Palmgren. Hon tog sig friheten att ändra frågan om vad man skulle ersätta Nick Carter med, till frågan om vad man skulle göra för att lära barn, ungdomar och vuxna älska god litteratur; "... vi skola göra största möjliga antal goda och läsvärda böcker på lättaste sätt tillgängliga för största möjliga antal människor, d.v.s. vi skola upprätta fria offentliga bibliotek för alla, med b a r n - bibliotek".¹⁴³ Andra som uttalade sig var Gurli Linder, Matilda Widegren och Axel Hirsch.¹⁴⁴

Folkskolläraernas fackförening gav från 1899 ut Barnbiblioteket Saga, som kom att bilda stommen i otaliga skol- och barnbibliotek.¹⁴⁵ Barnbiblioteket Saga omtalades i en artikel i

Svensk Läraretidning 1909 som ett bra exempel på förädlande och roande läsning som kunde användas som medel i kampen mot Nick Carter.¹⁴⁶ (Se även om Barnbiblioteket Saga nedan.)

De goda och billiga böcker som skulle komma att tränga ut Nick Carter-häftena kom slutligen under 1910. I mars detta år började Ljus förlag, pionjär vad gällde utgivning av billiga kvalitetsböcker, ge ut serien "Roliga böcker - utgivna i samråd med kommittén för nöjesläsning". I december samma år började Nordiska förlaget ge ut 25-öresböcker (Nick Carter-litteratur kostade 10-25 öre per häfte). De hade för avsikt att ge ut världslitteraturens bästa alster i volymer om 160-224 sidor. Det var dessa 25-öresböcker som gav Nick Carter dödsstöten.¹⁴⁷ De förlagsserier man försökte ersätta Nick Carter-litteraturen med var t. ex.:

* *Pompejis sista dagar* av E. L. Bulwer

* *Underbara händelser från verklighetens värld*

* *Svithiods 25-öresbibliotek* - innehållande smärre arbeten av bl. a. Daudet, Dickens, Dumas, Goethe, Hugo, Kipling och Mark Twain

* *Svithiods 15-öresbibliotek* - innehållande avslutade arbeten av bl. a. Cooper, Dumas och Jules Verne

* *Sven Dufva*

* *Selma Lagerlöfs samlade berättelser*

* *Topelius Fältskärns berättelser*¹⁴⁸

Ett bra distribueringsätt var naturligtvis biblioteken, vilket överlärare Alfred Dahlin uttalade sig om i DN 1909: "...ett sådant borde finnas i varje 'större samhälle'". Han ansåg att det var bibliotekets uppgift, att förutom att låna ut böcker också försälja bra och billiga sådana. Det var många som trodde på skolbiblioteken när frågan om hur man bäst skulle ersätta Nick Carter-litteraturen diskuterades. Det underströks hur viktigt det var att skolbiblioteken gjordes mer tilldragande för ungdomarna och att bibliotekarierna fick en riktig utbildning. Barnen behövde vänja sig vid att använda biblioteken. Filialer var viktigt att ha, speciellt där det bodde arbetare.¹⁴⁹ Det var även Matilda Widegrens, aktiv inom Pedagogiska sällskapet i Stockholm, uppfattning att det bästa sättet varpå man kunde utestänga Nick Carter ur barnens liv var just att inrätta barn- och ungdomsbibliotek. Hon rekommenderade Valfrid Palmgrens nyligen utkomna *Bibliotek och folkuppfostran*, och såg de amerikanska bibliotek, som beskrevs däri, som goda förebilder.¹⁵⁰ Valfrid Palmgren själv ansåg också att fria offentliga bibliotek, naturligtvis med barnavdelningar, var den viktigaste åtgärden i kampen mot Nick Carter. Enligt henne fanns det 1909 inget barnbibliotek värt namnet i Sverige. Inrättandet av allmänna bibliotek efter amerikansk modell skulle göra att ingen fick smak för att "... vistas bland tjuvar och mördare, vare sig dessa tillhörde Sherlock Holmes', Arsène Lupins eller Nick Carters kottier", hävdade Valfrid Palmgren. Hon kom med två konkreta förslag, dels att man i Stockholm borde inrätta ett fritt offentligt bibliotek med barnavdelning, som skulle bli ett mönsterbibliotek för hela landet, dels att en biblioteksskola skulle inrättas i anslutning till det nya biblioteket. Stockholms stadsbibliotek kom inte att öppnas förrän nästan 20 år senare, 1928, medan hon själv tog initiativet till Stockholms barn- och ungdomsbibliotek, som öppnade i december 1911.¹⁵¹ För henne utgjorde barnen och ungdomarna hela framtiden, det var de som skulle uppfylla alla förhoppningar och omsätta alla vackra drömmar i verkligheten¹⁵², därför fick man inte glömma bort dem.

3.2.3.2.3. Sagabiblioteket

Redan på 1880-talet hade Sveriges lärarkår börjat diskutera behovet av god nöjesläsning för barn och ungdom. Sveriges allmänna folkskolläraeförenings centralstyrelse tog upp frågan i sitt program och försökte lösa den bl. a. genom en förteckning över vad som ansågs som god barn- och ungdomslitteratur och genom upprättandet av ett mönsterbibliotek.¹⁵³

En kommitté bestående av medlemmar dels från folkskolläraryöreningen och dels från Svensk Läraretidnings Förlagsaktiebolag upprättades. Kommittén la fram ett förslag om en serie, under namnet SAGA, som skulle omfatta "... dels särskilt underhållande läsning ägnad att väcka läslust, dels sådana arbeten, vilka med ett fängslande framställningssätt förenade ett innehåll, som tillgodosåge barnens kunskapsbegär och behovet av ökat vetande". Serien skulle utgöras av sagosamlingar (i lämpligt urval), historieskildringar, reseskildringar och skildringar från naturens och de mänskliga sysselsättningarnas olika områden, allt framställt på ett lättfattligt och tilltalande sätt.¹⁵⁴

Under 1909 t. ex. gav Saga ut dels en samling klassiska *Riddarsagor* - av både den engelske skalden G. Chaucer och valda ur sagocykeln *Kung Arturs sagor* - samlade av Hugo Hultenberg. Dels gav de ut en längre sammanhängande skildring av djurvärlden i *Vilda Västern - Vildmarkens sagor* av W.A. Fraser.¹⁵⁵

4. SVENSKT BIBLIOTEKSVÄSEN

I detta kapitel vill vi visa hur den biblioteksvärld såg ut, i vilken Stockholms barn- och ungdomsbibliotek tillkom. Vi har sett hur biblioteksväsendet såg ut i USA, men hur såg det ut i Sverige vid denna tid?

Vi börjar med att beskriva bibliotekens historia i Sverige, fram till det att Valfrid Palmgren började intressera sig för biblioteksväsendet i början av seklet, vi tar upp vilka bibliotekstyper som fanns och hur de fungerade. Därefter har vi infogat ett kort avsnitt om folkbildning för att skapa förståelse för det behov av, och det krav på, bildning som fanns i Sverige. Vi nämner några föregångare till Valfrid Palmgren, som också inspirerats av public library-idén, och som på olika sätt kan sägas ha berett marken för henne. I ett speciellt avsnitt tar vi upp de public library-idéer som slog igenom i Sverige och slutligen låter vi Valfrid Palmgren kommentera det svenska biblioteksväsendet.

Vid sekelskiftet låg svensk biblioteksutveckling långt efter USA:s vilket, enligt Åke Åberg, kan ha berott på att Sverige var ett fattigare land. Det typiska samhället hos oss var landsbygden och småstaden, vilket begränsade bokförsörjningsmöjligheterna både för barn och vuxna.¹ I Sverige gällde det främst att få överklassen att förstå att arbetarklassen behövde utbildning och kunskaper utöver vad den dåtida folkskolan och de dåtida folkbiblioteken hade att erbjuda. Arbetskraften var en viktig nationell resurs som behövde utvecklas om Sverige skulle kunna hävda sig internationellt. När de som bestämde började inse detta, och rösträtten blev mer utbredd i Sverige, kom folkbiblioteksfrågan i ett nytt läge.²

Knut Tynell skrev, att i slutet av 1800-talet förändrades biblioteksvärlden, delvis p. g. a. sockenbibliotekens stagnation, men också, och kanske främst, p. g. a. framväxten av bibliotek i städerna. En av orsakerna till denna förskjutning var den snabba demokratiseringsprocessen; i det nya samhället behövdes fler bildningstillfällen för att det skulle kunna utvecklas och för att samhällsmedborgarna skulle kunna ta sitt ansvar.³ Palmgren menade att det fanns ett genuint intresse för biblioteksrörelsen i Sverige,. Detta kunde man bl. a. se på de många olika slag av bibliotek som grundats i landet, i synnerhet från 1890-talet, och man kunde även se det på det arbete, intresse och stöd som Sveriges riksdag lagt ned.⁴

4.1. Bibliotekstyper

1906 avgav den officiella finska bibliotekskommittén en ganska negativ rapport om svenska folkbibliotek; man sa om dem att de var: "... för 'folket' afsedda rekreationsanstalter, utan något längre bärande kulturellt och upfostrande ändamål...". Biblioteken avkrävdes ingen årsberättelse, statistik eller inspektion, de tvingades inte till "... en möjligen obehaglig samverkan med hvarandra...". Eftersom folkbiblioteken "... redan från början afsedda blott för de lägre folklagren, sakna de hvarje förutsättning för att kunna utvecklas till något mera betydande fortbildningsanstalter för vuxna..."⁵

I Nordisk familjebok från 1908 hittar man följande definition på folkbibliotek: "...en offentlig boksamling, hvilken afser att bereda tillfälle till kunskapsgifvande och underhållande läsning åt allmänheten, särskildt den kroppsarbetande klassen. Folkbiblioteken skiljas härigenom från de boksamlingar, som i främsta rummet tillgodose rent vetenskapliga och speciella behof".

4.1.1. Sockenbibliotek

Svenska folket lärde sig läsa tidigt tack vare att kyrkan satte press på dem att lära sig katekesen och bibeln. Läskunnigheten var redan hög när den obligatoriska folkskolan infördes 1842. Kyrkan hade äldre bibliotek med mest teologiskt material. De tidigaste biblioteken som hade som uppgift att nå ut till en större del av folket grundades runt år 1800. Det var kyrkans män som ville sprida modern kunskap om bl. a. medicin och jordbruk. 1835 bildades Föreningen för nyttiga kunskapers spridande, en förening som gav ut tidskriften *Läsning för folket*.⁶ I 1842 års folkskolestadga fanns en föreskrift om sockenbibliotek: "För underhållande av de i skolan förvärvade kunskaper och synnerligen för befrämjandet av en sann kristelig bildning... åligge det ock prästerskapet att uppmuntra till inrättandet och begagnandet av sockenbiblioteker samt därtill tjänliga böcker föreslå".⁷ Sockenbiblioteket skulle alltså vara ett supplement till skolan och människorna skulle kunna underhålla vad de lärt sig i skolan. Man skulle också kunna idka självstudier hela sitt liv.⁸

Inte förrän på 1860-talet var det vanligt att sockenbibliotek öppnades, eftersom staten då satte press på församlingarna genom att folkskoleinspektörernas skulle kontrollera även sockenbiblioteket.⁹ Vid den här tiden började folkskoleinspektionen verkligen fungera som det var tänkt och blev en kontrollerande och rådande myndighet gentemot sockenbiblioteken.¹⁰ Sockenbiblioteken hade en blomstringstid runt 1850-talet och åren därefter. De var ofta placerade i skolan och skötta av läraren. Svårigheter fanns att dra en gräns mellan sockenbiblioteket och skolbiblioteket; sockenbiblioteket tjänade ofta som skolbibliotek. Ofta var sockenbiblioteket en besvikelse för vuxna, men hade ändå stor betydelse för barnen.^{11 12} Trots detta var de inte speciellt barnvänliga. Klassiska ungdomsböcker t. ex. *Robinson Kruse*, *Topelius*, *H.C. Andersen* m. fl. fanns sällan. Orsaker till detta kan ha varit bristande kontakt med bokhandlarna eller puritansk inköspolitik.¹³ Kanske var det också i vissa fall bristande intresse och kunnighet som spelade in.

Det fanns dock hjälpmedel för den rådville sockenbibliotekarien. Redan 1836 gav Föreningen till spridande av nyttig folkläsnings i Karlstad stift ut en mönsterkatalog som bestod av tre avdelningar: läseböcker, läroböcker och böcker för mer bildade läsare (d. v. s. lantbruk, juridik, medicin m. m.). Endast ett tiotal av de ca 150 titlarna var skönlitterära och dessa var starkt moraliserande. Annars var litteratur av praktisk och moraliserande art klart dominerande läsning.¹⁴ Från 1841 finns en tryckt katalog från Skåne bevarad, vilken innehåller ca 300 titlar varav ungefär 100 är skönlitterära. Här återfinns författarnamn som Cooper, Dickens, Hugo och Swift, vilket var ganska ovanligt i den tidens kataloger.¹⁵ 1859 publicerades i *Läsning för folket* en förteckning över lämpliga böcker för sockenbibliotek. Det var P. A. Siljeström som satt samman denna, och nu formulerades en huvudregel för sockenbibliotekens inköspolitik, d. v. s. att vad som dög för s. k. bildade läsare i allmänhet, borde också duga för bonden och arbetaren.¹⁶

Kyrkostämman var den myndighet som sockenbiblioteket verkade under fram till 1867 då det var meningen att kommunalstämman skulle ersätta kyrkostämman, och det var detta som var en av orsakerna till nedgången i sockenbiblioteksverksamheten, enligt Valfrid Palmgren och Knut Tynell. I praktiken blev det emellertid ofta så att kyrkostämman behöll verksamheten, eller så hamnade sockenbiblioteken någonstans mittemellan, utan att vare sig kyrkostämman eller kommunalstämman tog sitt ansvar. Tynell sa, att de minskade anslagen var en orsak, men att den främsta orsaken var att biblioteken var så ensidigt sammansatta. De hängde inte med i tiden och klarade inte av att möta de krav på förändring som ställdes. Man var t. ex. skeptisk mot skönlitteratur trots den ökande efterfrågan och man höll fast vid praktisk och moraliserande litteratur.¹⁷ Palmgren påpekade att 1870-80-talen innebar ett stillastående och i vissa fall nedgång för sockenbiblioteken. Huvudorsaken till detta var, att kommunalstämman var mer

benägen att spara kommunens medel än att främja sockenbibliotekets utveckling. Vården av biblioteken blev ineffektiv, bokurvalen och bokinköpen försumrades, skötseln blev bristfällig och till slut upphörde allmänheten att komma.¹⁸ I och med att sockenbiblioteken hade avskilts från de myndigheter som hade hand om skolärendena, tappade dessa myndigheter naturligtvis intresset för biblioteken, då de inte hade något inflytande över dem.¹⁹

Detta bristande intresse från dem som handhade sockenbiblioteken var, enligt Palmgren, det som tvingade in folket på tidnings- och kolportagelitteraturens "farliga" väg. "De föråldrade, vanvårdade sockenbiblioteken bjödo så småningom sin allmänhet intet af värde eller aktuellt intresse." Botemedlet mot detta var goda, välskötta, fria offentliga bibliotek, sådana som Valfrid Palmgren hade sett i USA.²⁰ Biblioteken förbättrades dock i början av 1900-talet, bl. a. tack vare statsbidraget 1905.²¹

Antalet sockenbibliotek i Sverige var år 1866 1 265 stycken. 1868 fanns där 1 437 och år 1900 sägs det ha funnits 1 800, men Palmgren var skeptisk till denna siffra och menade att det fanns ca 1 100 år 1904.²²

I städerna var sockenbibliotekens motsvarighet församlingsbiblioteken, se vidare kapitel 6. Bibliotek i Stockholm.

4.1.2. Kommersiella lånebibliotek

Från början var dessa bibliotek en del av vissa bokhandlars rörelse, men övergick i slutet av 1800-talet till att bli fristående rörelser med låg vinstprofil. Föreståndarna var oftast kvinnor. Här fanns modern litteratur, Strindberg t. ex., vilket förmodligen berodde på den nödvändiga marknadsanpassningen - låntagarna fick vad de ville ha, även om en del av böckerna ansågs vara kontroversiella.²³

De kommersiella lånebiblioteken besöktes mest av medelklassen, men hade från början varit avsedda för de högre klasserna. Dessa bibliotek var inte direkt avsedda för barn, men barnen kunde dock få låna okontroversiella best-sellers. I de kretsar som använde sig av biblioteken ifråga, sågs barns läsning som en problematisk sysselsättning som måste ransoneras och censureras.²⁴

Magnus Torstensson anser att de kommersiella lånebiblioteken hade liten betydelse för utvecklingen av bibliotek av typen public library i Sverige.²⁵

4.1.3. Läsestugor

I slutet av 1800-talet genomgick Sverige snabba förändringar - städerna växte och sociala problem ökade och blev synligare i samhället, ett sådant problem var t. ex. fylleriet. Att ordna läsestugor för arbetarna var ett sätt att tackla de sociala problemen. Där hade de möjlighet att ta en kopp kaffe, läsa tidningar och böcker och skriva brev. Denna typ av rörelse startade i Göteborg år 1882, Malmö 1886 och runt år 1900 grundades många läsestugor, exempelvis i Stockholm. "The founding of the reading-rooms shows how underdeveloped the question of public libraries was in Sweden in the late 19th century when in several bigger towns the authorities were more prepared to spend public means on simple reading-rooms for the workers than on public libraries in the angloamerican sense for the whole population."²⁶

4.1.4. Folkrörelsebibliotek

Under senare hälften av 1800-talet hände mycket på det politiska och sociala området. Folkrörelserna grundades på allvar, arbetar- och nykterhetsrörelserna drog till sig mycket folk, kvinnorna stred för rösträtt, folkskolan debatterades m. m.²⁷ Vid denna tid krävde bönder och arbetare något annat än de överhetens sockenbibliotek man hade tillgång till med dess stagnerade bokbestånd. Man tog saken i egna händer och folkrörelsebiblioteken var ett faktum. Exempel på sådana var nykterhetsrörelsens, arbetarrörelsens och väckelserörelsens bibliotek. Alla dessa rörelser var medvetna om vikten av att genom läsning fostra barnen i rörelsens ideologi, detta lyste dock inte igenom alltför mycket i själva biblioteken, enligt Åke Åberg.²⁸

Nykterhetsrörelsen grundade bibliotek i samband med att IOGT började ha bildningsaktiviteter på 1880-talet. I början av 1900-talet kom man igång med studiecirkelverksamhet och då samlade man vid slutet av varje kurs ihop cirkelns litteratur till ett bibliotek.²⁹ Detta innebar att 1910 fanns inom IOGT 672 bibliotek.³⁰ Även svenska kyrkan, bönder och arbetarrörelsen hade sådana studiecirkelbibliotek.³¹ Inom IOGT hade man små barntempel med bibliotek. Oscar Olsson var en ivrig förespråkare för barnavdelningar i rörelsens bibliotek. Mönsterkataloger trycktes upp som även innehöll barnlitteratur, vilken inte enbart var snävt nykterhetsinriktad. Barnbiblioteken var dock inte rörelsens hjärtesak.³² Enligt Magnus Torstensson kom en del av nykterhetsrörelsens bibliotek att ligga till grund för senare allmänna bibliotek.³³

Arbetarbiblioteken var av två slag, de som upprättades av arbetarna själva och de som arbetsgivarna upprättade. Många arbetarbibliotek, tillhörande arbetarföreningar, grundades under 1860-70-talen.³⁴ Orsaken till att socialdemokratiska arbetarrörelsen grundade egna bibliotek var att sockenbiblioteken och de bibliotek som grundats av liberala filantroper, saknade modern realistisk skönlitteratur (t. ex. Zola och Strindberg), modern sociekonomisk och politisk litteratur.³⁵

Arbetarförbundens bibliotek hade ett ringa inslag av barnlitteratur. Detta berodde inte på bristande intresse för barnens läsning (redan 1907 hade rörelsen kampanjer mot smutslitteratur), utan på att rörelsen var facklig, vilket innebar att de vuxnas behov ansågs viktigare och barnen hade ju sina skolbibliotek. Vidare hade rörelsen stränga krav på kvalitet och nytthet, något som gjorde den kritisk till barnböckernas fiktion som vädjade till barnens fantasi, känsla och spänningsbehov. Till slut fanns även ideologiska hinder - socialistisk barnlitteratur existerade knappt helt enkelt. Men arbetarrörelsen hade trots detta sagostunder och barnfester.³⁶

Väckelserörelsen hade sin klart avgränsade art av barn- och ungdomslitteratur.³⁷

4.1.5. Föreningsbibliotek

Ett föreningsbibliotek kunde antingen startas av en redan befintlig förening, eller så bildade man en biblioteksförening enkom för bibliotekets skull, som t. ex. Föreningen Stockholms barn- och ungdomsbibliotek, dessa var dock fåtaliga. Ett annat exempel var Stockholms läsesalong, bildat 1866, som framför allt var till för den bildade medelklassen. Föreningsbibliotekens blomstringstid var samtida med sockenbibliotekens (d. v. s. 1850 och framåt), och 1910 hade de flesta föreningsbibliotek lagts ned eller slagits samman med andra biblioteksformer.³⁸ Andra föreningar som hade bibliotek var Kristliga föreningen av unga män (KFUM), Nykterhetsorden Verdandi, Socialdemokratiska ungdomsförbundet, Svenska folkförbundet, olika missionsföreningar och söndagsskolesällskap m. fl.³⁹

4.1.6. Stadsbibliotek

I början av 1900-talet kom influenser från USA som inspirerade till en modern biblioteksrörelse i större städer, t. ex. Gävle, Göteborg, Malmö och Norrköping. Stockholmarna skulle dock få vänta till 1928 innan de fick sitt stadsbibliotek.⁴⁰ Omkring 60 städer hade 1909 kommunala eller delvis kommunalt understödda bibliotek av skiftande kvalitet. Palmgren ansåg att stadsbiblioteken var de bästa allmänna biblioteken, t. ex. Dicksonska i Göteborg, Malmö stadsbibliotek och de i Norrköping, Gävle och Lund. Dessa bibliotek hade i regel också ganska goda anslag från kommunen.⁴¹

4.2. Folkbildning

Om man slår i Nordisk familjebok av 1908 på ordet Folkbildningsarbete, kan man se att det betyder följande: "...alla offentliga och enskilda sträfvanden att sprida kunskaper bland ett folk och höja dess bildningsgrad".

Det fanns flera folkbildningsorganisationer som arbetade med att bilda folket, bl. a. organisationer av akademiker, arbetarinstitut, studentföreningarna Verdandi och Heimdal i Uppsala, deras motsvarigheter i Stockholm, Göteborg och Lund och även Folkbildningsförbundet.⁴² Folkbildningsförbundet bildades 1903 i Stockholm efter en sammanslagning av Föreningen för folkbibliotek och läsestugor och Centralbyrån i Stockholm för populärvetenskapliga föreläsningar.⁴³ Förbundet hade som ändamål att bidra till folkbildningsarbetets organiserande, underlättande och stödjande "... särskildt genom främjande af folkbibliotek och folkliga föredrag". Folkbildningsförbundet förmedlade inköp av böcker till folkbibliotek och man förmedlade även populärvetenskapliga föreläsningar. Det skötte även föreningens bibliotek i Stockholm. 1906 hade förbundet ett bidrag från staten på 4 000 kronor och från staden på 8 000 kronor. År 1907 inbringade man donationer till ett värde av 27 000 kronor till en centralboksamling i Stockholm.⁴⁴

De olika folkbildningsorganisationerna sände ut vandringsbibliotek och gjorde mönsterkataloger, vilka inkluderade ett rikt och välvalt bestånd av barnböcker.⁴⁵ Missnöjet med skolan inom folkbildningskretsar gjorde att folkbildningen blev extra viktig. Skolan ansågs ta död på barnens läslust, vilket tvingade ut dem tidigt i arbetslivet.⁴⁶

Något som hörde samman med folkbildningen var folkuppfostran, vilket som Valfrid Palmgren ofta återkommer till; hennes bok som skildrar biblioteken i USA heter ju *Bibliotek och folkuppfostran* t. ex. Men vad menade man på den tiden med ordet uppfostran? Nordisk familjebok från 1920 ger denna förklaring då man slår på ordet Uppfostran:

... i inskränkt bemärkelse de vuxnes (föräldrars, lärares och andras uppfostrares) afsiktliga verksamhet för att främja barnens och ungdomens utveckling. Men ofta fattas uppfostran äfven i vidsträcktare bemärkelser. Så t. ex. talar man om folkuppfostran och tänker därvid närmast på de vuxnas folkmedlemmarnas utveckling. Med självuppfostran förstår man den mognade ungdomens eller de äldres afsiktliga sträfvanden att själfva fortsätta den uppfostran som andra förut låtit komma dem till del, eller att ersätta den uppfostran, om hvilken de förut gått miste. Uppfostran genom andra förlorar mycket af sitt värde, om den icke på detta sätt fortsättes af den uppfostrade själf.

Man kan här jämföra amerikanska tankar om vikten av självstudier och Palmgrens instämmande däri; det var ju därför ett allmänt bibliotek var så viktigt.

4.3. Biblioteket och skolan

Folkskolans undervisning handlade under lång tid bara om kristendom och läskunnighet; länge såg man på räkning, historia, geografi och naturlära med misstänksamhet. Under 1800-talets andra hälft blev kravet på att även allmogens barn skulle få en medborgerlig och allmänt personlighetsdanande bildning större. Läseböcker för bredvidläsning infördes; *Läsebok för folkskolan* kom 1868. Kulturradikala författare som Gurli Linder och Ellen Key gick i spetsen, och ute i landet närapå fyrdubblades antalet folkskolebibliotek under årtiondet 1893-1904.⁴⁷

1892 ålades folkskoleinspektörerna att avge berättelse även om de skolbibliotek som fanns. Vid 1894 års folkskoleinspektörmöte framkom önskemål om att:

- * skolbiblioteken borde genomsyras av religiös och fosterländsk anda
- * skolbiblioteken skulle öka de i skolan upphämtade kunskapsförråden
- * skolbiblioteken skulle utöva uppfostrande inflytande på de unga och genom dem på deras hem.

Folkskoleinspektörerna ansåg att skolbiblioteken skulle innehålla religiös litteratur, historia, geografi, naturvetenskap, reseskildringar, biografier, praktiska handböcker, hälso- och hushållsläroböcker.⁴⁸

Skolan runt sekelskiftet var uppdelad i två linjer, dels läroverket och flickskolan, dels folkskolan. Läroverket, och kanske framför allt flickskolan, gav god humanistisk allmänbildning. I dessa skolor fanns lärjungebibliotek med populär facklitteratur och modern och klassisk skönlitteratur. De flesta lärjungebiblioteken tillkom i början av 1900-talet, ofta i samband med 1905-års skolreform. Många av de äldre läroverken hade sedan länge skolbibliotek som främst var avsedda för lärarna och dessutom ofta var föråldrade. Där fanns mycket lite skönlitteratur och nästan aldrig barnlitteratur.⁴⁹ Tanken väcktes dock tidigt på speciella skolbibliotek för enbart barnen och ungdomarna.⁵⁰

Från och med 1912 hade även skolbiblioteken rätt till statsbidrag.⁵¹

4.4. Nordiska anhängare till public libraryidéerna innan Valfrid Palmgren

Valfrid Palmgren menade att hela idén med allmänna bibliotek, efter amerikanskt "public library-mönster", var okänd i Sverige innan hon gav ut sin bok, *Bibliotek och folkuppfostran*, 1909.⁵² Riktigt så var det nu inte, vilket det som följer visar.

Enligt Åke Åberg var Valfrid Palmgrens skrift *Biblioteket - en ljushärd* den första medvetna signalen i kampanjen för barnbibliotek. Åberg omnämner Valfrid Palmgren som en pionjär med intelligens, viljestyrka, självförtroende och charm. Han anser dock att hon kanske kommit att dominera fältet lite otillbörligt; hennes motståndare skyllde henne för orättvis skärpa i debatten och okunnighet om den svenska biblioteks rörelsen och därmed en undervärdering av det som gjorts före hennes tid.⁵³

Andra som före Palmgren inspirerats av de amerikanska biblioteken var t. ex. Per Adam Siljeström (1815-1892), liberal folkbildningskämpe, som på 1850-talet reste till både England och USA på studieresor. Han förde med sig många biblioteksintyck tillbaka till Sverige, en av de engelska idéer han förde med sig var t. ex. vandringsbibliotek.⁵⁴ I USA tittade han på de knappt påbörjade "public libraries" och här hemma i Sverige försökte han få liv i det svenska sockenbiblioteket. I detta hade han kraftigt stöd av det stora folkbildningsintresset i Sverige på 1850- och 1860-talen.^{55 56} Siljeström förordade även ungdomsböcker så tidigt som 1854.⁵⁷ Enligt Magnus Torstensson var Siljeström en framstående person inom såväl skolans som bibliotekens värld. Han uttalade sig bl. a. om sockenbibliotekens bokurval i *Förslag till*

inrättande av Socken-biblioteker och hwad derwid bör iakttagas, jemte förteckning å dertill lämpliga böcker och skrifter, 1859:“Allmogen och arbetarne äro i sjelfwa werket icke så enfaldiga som mången lärd man vid sitt skrifbord inbillar sig ... Sålunda torde man kunna stanna wid den slutsatsen, att hwad som duger för s.k. bildade läsaren i allmänhet, bör duga för allmogemannen och arbetaren”⁵⁸

1860 berättade F. T. Borg, radikal Helsingborgsredaktör och tidigare engagerad i bildningscirkel och arbetarförening, om de folkbibliotek för alla samhällsklasser som fanns i England, Förenta Staterna och Danmark. Han påtalade också att man i Förenta Staterna ansåg biblioteket vara lika nödvändigt som kyrkan, skolan och sjukhuset.⁵⁹ Under 1890-talet uppmärksammades att det svenska folkbildningsarbetet var efterblivet jämfört med Danmark och Norge. Sociala och kulturpolitiska program tog upp krav på förbättringar, både den nya socialdemokratin, de liberala och de konservativa, de senare för att förebygga en hotande revolution. På 1890-talet förekom notiser i pressen om “public library-idéerna”.⁶⁰

1893 åkte arkitekt Ferdinand Boberg till Förenta Staterna för att studera bibliotek.. Även han hade med sig många intryck av det amerikanska “public library-systemet”.⁶¹ Redan 1891 hade han emellertid ritat en byggnad för bad, gymnastik och bibliotek av typen public library, som skulle uppföras i Gävle, vilket dock aldrig skedde.⁶² Biblioteket skulle innehålla kapprum, lånbibliotek, läsrum, studierum, arbetsrum för bibliotekarie och förfriskningsrum eller annan lämplig lokal. Ritningen saknade öppna hyllor och speciell barnavdelning, vilket Magnus Torstensson förklarar med att dessa introducerades först på 1890-talet i USA.⁶³ Bobergs reseberättelser fick ingen större betydelse för den samtida folkbiblioteksdiskussionen, han var för tidigt ute.⁶⁴

År 1900 blev det Deichmanska biblioteket i Kristiania (Oslo) fullständigt reorganiserat efter amerikanskt mönster; med öppna hyllor och den första barnavdelningen i Norden. Ny chef blev Haakon Nyhuus som fått sin utbildning i USA.⁶⁵ Dansken Andreas Schack Steenberg såg folkbibliotekets utveckling som sin livsuppgift, gjorde även han studieresor till England och USA. Han gav råd till sina svenska kolleger och skrev artiklar i Folkbiblioteksbladet om ämnet ifråga.⁶⁶ ⁶⁷ Både Nyhuus och Steenberg deltog i ett nordiskt folkbildningsmöte i Stockholm 1901. Steenberg höll en föreläsning om de amerikanska biblioteksidéerna, som senare trycktes i Verdandi-serien⁶⁸:

Bibliotekerne forstod, hvor vigtigt det var at vænne allerede Børnene til at bruge Bøgerne og at lære dem at bruge Bøgerne. Derfor indrettede de særlige Laestuer for Børn eller sendte smaa Bogsamlinger ud til Skolerne til Udlaan blandt Børnene. De inbød Børnene klassevis til Biblioteket. Naar en Klasse f. Eks. havde læst om den amerikanske Frihedskrig, saa foranstaltedes der i Biblioteket en Udstilling af Bøger og af Billeder, Vedrørende denne Sag, og det blev vist Børnene, hvorledes de skulde benytte Bøgerne til at finde Oplysning om den eller den Ting - thi ogsaa det er noget, der skal læres⁶⁹

Magnus Torstensson förklarar varför Steenbergs inflytande blev så mycket större än Bobergs med att Steenberg verkade bland skolfolk, vilka var starkt pådrivande i fråga om folkbibliotekens utveckling under åren kring sekelskiftet. Dessutom kom Steenbergs viktigaste insatser under åren 1900-1902, då tiden höll på att mogna vad gällde folkbiblioteksfrågan i Sverige. Mottagligheten för de nya tankarna var nu betydligt större än på Bobergs tid.⁷⁰

Gurli Linder var barnboksrecensent i Dagens Nyheter, Folkbiblioteksbladet och Biblioteksbladet och hon fungerade som idégivare åt många barnbibliotekarier. Hon tillhörde kultureliten och var en av dem som ville fylla hemmet och skolan med goda barnböcker. 1902 började hon intressera sig för de amerikanska barnbiblioteken och recenserade *Bibliotek och folkuppföstran* positivt.⁷¹

4.5. Public libraryidéer i Sverige

4.5.1. Bibliotekarietutbildning

Staten beviljade sedan 1905 årligen ca 60 000 kronor i understöd till folkbiblioteken. Trots detta, menade Axel Hirsch 1907, fanns det en avsevärd brist i den svenska biblioteksvärlden, nämligen avsaknaden av utbildade bibliotekarier. Studier behövdes för att kunna tillägna sig praktisk biblioteksteknik, använda sig av bibliografisk litteratur, upprätta korrekta och överskådliga kataloger, införa utlåningssystem, uppställa statistik, föra biblioteksräkenskaper - dessa färdigheter kom inte av sig själva.⁷² Vad som var viktigt för en bibliotekarie var, också enligt Matilda Widegren, att ha kännedom om modern biblioteksteknik. Viktigt var också att ha omfattande kunskaper och grundlig kännedom om allt slags referenslitteratur. Förmåga att behandla människor med takt, älskvärdhet och "ej så litet av disciplinär förmåga", var egenskaper som hon värdesatte högt.⁷³ Axel Hirsch jämförde med amerikanska förhållanden:

I Amerika finnas högt ansedda läroanstalter för utbildandet av tjänstemän för de offentliga biblioteken, anstalter så storartade, att vi här knappast kunna göra oss en föreställning om desamma, men vilka äro ganska naturliga i ett land, där en enskild person, Andrew Carnegie, årligen utdelar i genomsnitt över 15, 000, 000 kr. till de offentliga biblioteken.⁷⁴

Norge hade tagit starkt intryck av USA, enligt Hirsch. I "Kirkedepartementet" fanns en sakkunnig person som från departementet ledde biblioteks rörelsen, vilken var särdeles enhetlig och praktiskt organiserad. Till den sakkunniges tjänsteåligganden hörde att lämna råd och upplysningar till biblioteken och att inspektera dem etc. Förslag hade framkommit att ha undervisning i biblioteksvård vid seminarierna och att ombilda seminariebiblioteken till mönsterbibliotek och övningsbibliotek. Många unga män och kvinnor for efter skolutbildningen till USA för att studera vid något biblioteksinstitut, oftast Albany, New York. Där genomgick de den tvååriga kursen för att sedan återvända till Norge och bli biblioteks föreståndare.⁷⁵

I Danmark hade "Ministeriet for kirke- og undervisningvaesendet" en fackutbildad person anställd, A. S. Steenberg, som tillsammans med en byråchef i ministeriet bildade "Statens komité til understøttelse av folkebogsamlinger". Steenberg, hade liksom sin norska kollega Haakon Nyhuus, bidragit mycket till spridandet av modern biblioteksteknik och varit synnerligen tillmötesgående mot svenska biblioteksmän enligt Hirsch.⁷⁶

I Finland hade undervisning i biblioteksteknik införts vid samtliga seminarier. Dessa seminariebibliotek var betydande och ordnades som mönsterbibliotek, vilka skulle vara till ledning vid skötseln av folkbiblioteken, som mestadels sköttes av folkskollärare.⁷⁷

I Sverige var bibliotekarietutbildningen lämnad åt enskilda initiativ, t. ex. Folkbildningsförbundet, studentföreningarna Verdandi och Heimdal och andra folkbildningsföreningar plus större bibliotek som Stockholms arbetarebibliotek. De flesta biblioteks föreståndare hade dock inte fått någon som helst utbildning. Ett bevis på att man inte insett vikten av bibliotekariernas arbete var, enligt Hirsch, de "ofta löjligt små lönerna".⁷⁸

Vid ett möte hos Pedagogiska sällskapet talade bl. a. Matilda Widegren om skolbibliotekens behov av böcker och behovet av personer som förstod att ordna och sköta dessa bibliotek. Hon ansåg att man inte insett hur mycket bibliotekarien egentligen betydde och att därför dennes avlöning var ringa eller ingen alls. Ofta var skolbiblioteken bara öppna en gång i veckan och det var ju därför förståeligt om biblioteks föreståndaren under sådana förhållanden inte fann det lönt utbilda sig. Widegren tyckte dock att bibliotekarietutbildning var lika viktigt som

lärarutbildning: "Bibliotekariens uppgift är synnerligen viktig, och rätt sett är han en mycket betydande lärare". Vad som borde göras för att förbättra situationen var enligt Widegren:

- * intressera personer för arbetsfältet
- * klargöra dess stora betydelse för allmänheten
- * åtminstone vid seminarierna hålla väl avlönade bibliotekarier
- * få till stånd en försökskurs för utbildande av bibliotekarier.⁷⁹

Axel Hirsch var av den uppfattningen, att uppmärksamheten måste först och främst fästas på det självklara faktum, att utbildning för bibliotekarieyrket var nödvändigt, likaväl som för andra yrken. Genom att yrket sålunda skulle värderas högre skulle också lönerna öka. "Skulle icke biblioteksverksamheten vara ett särskilt för kvinnan lämpligt arbetsfält?", undrade han. Den "nödiga sakkunskapen" skulle inhämtas genom noggranna studier i de land där biblioteksvetenskapen stod högst; vi förmodar att han menade England, USA, Danmark och Norge. Kunde folkbildningsföreningarna sörja för att folk blev utskickade/utbildade till bibliotekslärare? Kunde staten ge understöd? Som det var 1907 hade folkskoleinspektörerna varken tid eller kompetens nog, att hjälpa bibliotekarierna, menade Hirsch. De sakkunniga skulle kunna ge föreläsningar o. dyl. vid sommarkurser, lärarmöten, folkhögskolor, seminarier m. m.⁸⁰ Hirsch ansåg att det allmänna kulturtillståndet och den "intellektuella vågrörelsens höjning och sänkning" kunde utläsas genom de offentliga bibliotekens antal och tillstånd.

Vi ha nog i Sverige alltför mycket yvts över den nästan enastående höga procenten av läskunniga, som vår statistik visar, men det faktum, att alla en gång i skolan lärt sig färdigheten att läsa i bok, har nästan intet att betyda vid besvarandet av folkbildningsfrågans viktigaste punkt, nämligen i vilken utsträckning denna läsfärdighet efter avslutad skolgång verkligen tages i bruk.⁸¹

Svenska folket skulle vara ett läsande folk, slog Gurli Linder fast, och böcker skulle göras mer och mer lättillgängliga. Tyvärr hade inte biblioteksinstitutionerna hållit jämna steg med den kraftfulla läsutvecklingen.⁸² Matilda Widegren framhöll nödvändigheten av utbildade skolbibliotekarier. Överstyrelsen för rikets allmänna läroverk lät då anordna en kurs i biblioteksteknik, vilken hölls i Stockholm 1908 mellan 20 juli och 1 augusti. Lärare för kursen var extra ordinarie amanuens på KB, Valfrid Palmgren.⁸³

Varje dag hölls fyra föreläsningar. En timme om dagen var vikt åt följande ämnen:

- * biblioteksadministration och vård i allmänhet, särskilt med hänsyn till svenska läroverksbibliotek
- * läroverksbibliotekets uppgift och syfte
- * bibliotekslokaler och inredning (här framhölls speciellt önskvärdheten i att ha läsesalar med väl försedda referensbibliotek)
- * urval och inköp av lämplig litteratur
- * accessionskatalog
- * klassifikations- och signeringssystem
- * handskande och vård av böcker
- * böckernas uppställning på hyllorna
- * effektiv och bekväm revidering av boksamlingen
- * andra frågor som kursdeltagarna hade
- * lämpliga föreskrifter för låntagarna
- * villkor för hemlån
- * olika utlåningssystem
- * utlånings- och låntagarstatistik
- * bibliotekarien och biblioteket; bibliotekarien och allmänheten.⁸⁴

Palmgren ansåg tydligen att katalogisering var viktigt, då hon lagt in två timmars katalogarbete dagligen, både vad gällde såväl real- som nominalkataloger. Den sista timmen varje dag ägnade

hon åt att berätta om det amerikanska biblioteksväsendet - dessa föreläsningar var "högtidsstunder", enligt Linder; doktor Palmgrens "briljant framförda berättelse", som hon säger. "...hennes vissa övertygelse att även hos oss av samma anda inspirerade åtgärder [som i USA] både kunna och komma att genomföras.(---) Hon äger nämligen den sällsynta kombinationen av gedigen kunskap, utslagssäker intuition och sund entusiasm."⁸⁵ Förutom dessa föreläsningar av Palmgren hölls diskussioner över deltagarnas egna frågor. Studiebesök på KB, Nobelbiblioteket, Pedagogiska biblioteket, Folkets Hus' bibliotek och Kungsholmens församlingsbibliotek ingick också.⁸⁶

Gurli Linder ansåg, att målet måste vara att ha års- eller flerårskurser för bibliotekarier.

Med alla medel bör den ej alltför sällsynta villfarelsen skingras, att nästan vem som helst kan sköta ett bibliotek, att tjänstgöringen där endast består i att lämna ut och ta emot böcker och att således såväl utbildningstid som avlöning kunna vara minimala.⁸⁷

Gurli Linders dotter Greta, skulle komma att slå in på biblioteksbanan. Hon blev sedermera andrebibliotekarie på det nya stadsbiblioteket i Stockholm 1927. Kanske var det Palmgren som entusiasmerade henne för yrket, iallafall skickade Valfrid Palmgren 1910 detta brev till mamma Linder; ett brev som visar att det var rusning till platserna vid Palmgrens kurser:

Kära Fru Linder

Skulle Eder dotter ha lust att delta i den från 25 juli-6 aug. af Öfver-styrelsen anordnade bibliotekskursen? Den tager sin början i Norra Latin kl. 10 f.m. den 25 - Vill hon komma med, så låt mig (personligen) få veta det snarast möjligt, men låt det bli oss emellan, ty tillströmningen tycks stor. Kursen är kostnadsfri. Jag vet, att Ni för henne ville ha något grundligare, men hon finge ju på detta sätt ett tillfälle att se, hurudant arbete det är.

Med bästa hälsn.

Eder Valfrid Palmgren⁸⁸

4.5.2. Öppna hyllor

Vid SABs andra årsmöte 1916 hölls en debatt om fördelarna och nackdelarna med öppna hyllor. Fredrik Hjelmqvist definierade öppna hyllor: "... sådan anordning i ett bibliotek, att de besökande ha rätt att själva taga fram böckerna från hyllorna". Långt innan denna fråga började diskuteras på de amerikanska bibliotekskongresserna, hade man, enligt Hjelmqvist, i viss mån låtit besökarna hjälpa sig själva både i Europa och USA. Större bibliotek hade låtit allmänheten få fritt tillträde till den referenslitteratur som stod uppställd i läsesalen. Vid de flesta bibliotek hade gynnade personer haft rätt att själva gå in i boksamlingarna och forska bland hyllorna. Föreståndare för små bibliotek hade ofta, för att förenkla sitt arbete, låtit låntagarna själva ta fram de begärda böckerna. Så idén med öppna hyllor var inte helt ny, menade Hjelmqvist.⁸⁹

När man 1916 talade om öppna hyllor menade man: "... åt alla biblioteksbesökande medgivna tillträdet till bibliotekets för hemlån avsedda bokförråd, antingen i dess helhet eller inom vissa, av olika förhållanden betingade gränser". Denna idé kan gott kallas amerikansk, tyckte Hjelmqvist, för det var i USA som man först började tillämpa systemet.⁹⁰ 1887 på en ALA-kongress visade Minerva Sanders på betydelsen av öppna hyllor. Hon hade infört detta system på sitt bibliotek i Pawtucket på Rhode Island, förmodligen var hon först i USA med detta. (Hon var för övrigt också en av de första med att skapa en barnavdelning i biblioteket.) I tio år hade hon haft öppna hyllor och hon hade funnit, att detta i hög grad hade ökat intresset för biblioteket. Biblioteket i Pawtucket var ett litet bibliotek. Det första större bibliotek som anammade systemet blev Cleveland Public Library, som var ett av de större biblioteken i USA. Chef för detta bibliotek var William H. Brett, en man som, enligt Hjelmqvist, var mycket mån

om att låta bibliotekets arbete knyta an till varje bildningssträvande.⁹¹

1890 skickade Library Journal, ALAs organ, ut en enkät angående lämpligheten med öppna hyllor. Endast ett fåtal av de tillfrågade biblioteksmännen var positiva, medan många var avvaktande eller direkt avvisande. Tron på fördelarna spred sig dock snabbt, och 1916 var det få bibliotek i USA som inte hade öppnat sina hyllor helt eller delvis. Till och med i det stora New York Public Library hade man en särskild hemlåneavdelning med öppna hyllor och alla filialbibliotek i New York hade anslutit sig till trenden.⁹²

Internationellt sett hade man i England anammat systemet och vidtagit en del förbättringar för att stärka kontrollen över böckerna. Tyskarna hade först varit starkt avvisande, utom ett bibliotek i Hamburg, men idén höll dock på att vinna terräng även där. I Danmark och Norge var man starkt inspirerade av USA och hade sålunda infört öppna hyllor på många både små och stora bibliotek.⁹³ I Sverige tillämpades systemet, såvitt Hjelmqvist visste, vid fyra bibliotek i Stockholm (nämligen Stockholms barn- och ungdomsbibliotek, Gustav Vasa församlingsbibliotek, Katarina folkbibliotek och delvis Maria folkbibliotek), vid Falu allmänna bibliotek, Kristianstads bibliotek och vid Malmö och Göteborgs barnbibliotek. Ett antal folkskole- och seminariebibliotek använde sig också av öppna hyllor. I sitt inlägg ansåg Hjelmqvist, att man nu, 1916, hade mångårig praktisk erfarenhet från olika trakter och bibliotek av olika storlek att stödja sig på.⁹⁴

Harald Lettström, svensk folkbildningsman, skrev i Biblioteksbladet:

Vidare märkte jag, att föreståndarinnorna [vid Folkbildningsförbundets bibliotek i Stockholm] blevo så upptagna av ungdomarna som ville byta böcker, att de ej kunde sköta annan utlåning. Jag föreslog då att på biblioteken skulle uppställas öppna hyllor med referensbibliotek och ungdomsböcker. Jag hade läst därom i den amerikanska facklitteraturen. Biblioteksstyrelsen tyckte att förslaget var riskabelt, men jag genomförde det ändå, och förlusten på stulna böcker var obetydlig. Detta var innan dr Valfrid Palmgren uppträdde på arenan⁹⁵

Fördelar med öppna hyllor, som Hjelmqvist såg det, var:

- * ju friare ett bibliotek kunde meddela sin undervisning, ju lättare och bekvämare var och en kunde få den litteratur han önskade, desto bättre fyllde biblioteket sin funktion (de bibliotek vars uppgift var att bevara gångna tiders andliga kultur till kommande generationer, som han uttryckte det, fick ju naturligtvis inte hindras att uppfylla sin uppgift)
- * personalen befriades från en del mekaniskt arbete i och med att låntagarna själva tog fram böckerna
- * besökarna fick en mer direkt och levande kontakt med böckerna
- * besökarna hade större behållning än om de bara skulle titta i katalogerna, samtidigt som man fortfarande hade dessa till hjälp
- * chansen att låntagaren verkligen fick tag i en bok han hade intresse av ökade, och risken att han besviken skulle lämna biblioteket utan bok, något som var vanligt då hyllorna var stängda, minskade
- * utlåningens karaktär förändrades, utlåningen av facklitteratur ökade
- * besökarnas intresse väcktes och eggades
- * besökarna fick en överblick över vad som fanns inom en viss avdelning (här måste man dock påpeka för besökaren, att de värdefullaste böckerna kunde vara utlånade och att han även borde titta i katalogen)⁹⁶

Naturligtvis fanns det även nackdelar med öppna hyll-systemet. Hjelmqvist nämnde:

- * slitaget och stöldriskan ökade, bevarandet till eftervärlden blev sämre. Att böckerna skulle slitas ut mycket fortare av det ständiga hanterandet var fel, enligt Hjelmqvist, som citerade en amerikansk biblioteksman som sagt, att böckernas liv förkortades med högst en eller två

veckor

- * böckerna ställdes upp i oordning och kunde sedan vara svåra att återfinna. Hjelmqvist menade och sa, att det fanns lösningar på detta problem. Engelsmännen hade olikfärgade lappar på bokryggarna. I Hamburg fick låntagarna sticka en tråkloss i hålet efter den uttagna boken. I Kristianstad fick besökarna ta ut men ej sätta tillbaka böckerna, utan lägga dem på nedersta hyllan. Titel, avdelning och nummer skulle märkas ut på bokryggarna
- * bibliotekspersonalen besvär ökade när de var tvungna att ställa böckerna i ordning. Men de slapp ju ta fram dem, sa Hjelmqvist.
- * huvudanmärkningen var att de öppna hyllorna underlättade och rent av lockade till bokstölder. Vid Pratt Institutes bibliotek i Brooklyn hade en miss Lord undersökt detta. Det visade sig att förlusterna avgjort var större med öppna hyllor, och att ju mindre biblioteket var desto färre stölder. Hjelmqvist hade skaffat fram statistik från Stockholm.

SBUB, stulna per 10 000 utlånade	1912	2 st
	1913	30 st
	1914	9 st
	1915	13 st

Gustav Vasa församlingsbibliotek hade mellan åren 1909-1915 ett svinn på 100 böcker, varav 63 från öppna utlåningshyllor och 37 från referenshyllor. 1915 hade man ungefär ett svinn på 13 böcker på 10 000 utlånade. De svenska biblioteken hade låga stöldsiffror om man jämförde med de amerikanska.⁹⁷ Siffrorna från SBUB verkar dock starkt förskönade om man jämför med ett brev från rektorn vid Jakob realskola där det talas om ca 50 förlorade böcker redan i februari 1913. Se nedan.

Fredrik Hjelmqvist hade tänkt ut vissa försiktighetsåtgärder, som han tyckte borde vidtas för att kunna bibehålla öppna hyll-systemet nämligen:

- * undvika att ha dyrbara och sällsynta verk på öppna hyllor
 - * vara försiktig med vanliga i skolan använda läroböcker (de var mycket utsatta överallt)
 - * se upp med små böcker typ fickordböcker och parlörer
 - * stämpla böckerna tydligt på pärm, titelblad och inne i boken med perforeringsstämpel
 - * placera utlåningsdisken så att alla måste passera den på väg till eller från rummet med öppna hyllor
 - * rummet med öppna hyllor skulle vara stort och väl upplyst
 - * det skulle ha låga hyllor, ställda så de kunde bevakas från utlåningsdisken, gärna längs med väggarna
 - * personalen skulle beblanda sig med besökarna utan att för den skull ge sken av spioneri
- Om dessa säkerhetsåtgärder vidtogs, kunde man räkna med övervägande goda verkningar av systemet med öppna hyllor, menade Hjelmqvist.⁹⁸

Andra som uttalade sig på årsmötet var överbibliotekarie Wählin. Han var mer skeptisk till öppna hyllor. Han ansåg att personer utan litterär bildning inte på ett ögonblick kunde avgöra om en bok passade honom eller ej. Ökningen av besök och utlån som man sett, kunde kanske hänföras till nyfikenhet. Olägenheterna med systemet var iögonfallande, menade Wählin. I mindre städer och på landsbygden kunde man ju göra försök med öppna hyllor i mindre boksamlingar, men det passade inte på alla ställen, särskilt var det beroende av lokalförhållanden. Utvecklingen gick kanske mot öppna hyllor, men då måste befolkningen få "biblioteksuppföstran", vilket var skolans sak att bibringa dem.⁹⁹

Andreas Schack Steenberg ansåg att öppna hyllor gav bibliotekarien mer tid över att hjälpa dem som verkligen behövde hjälp. Bibliotekarien A. Kildal från Norge sa att utlåningen stigit efter införandet av öppna hyllor och att detta särskilt gällde värdefullare litteratur, såsom klassiker. Angående felpacerade böcker var det bara att förbjuda låntagarna ställa tillbaka böckerna själva. Viktigast var att biblioteket genom de öppna hyllorna kom att uppfattas som folkets

egendom, dit alla hade fritt tillträde, och inte bara som bokmuseer.¹⁰⁰

Bibliotekarien F. Nilsson (teoretisk anhängare av öppna hyllor) ansåg att bibliotek inrymda i gamla lokaler stötte på svårigheter p. g. a. det stora utrymme som fordrades. Ökad arbetskraft behövdes. Bibliotekspubliken behövde uppfostras innan man kunde släppa den lös utan alltför stor kontroll och förlust. Steenberg ansåg att enda möjligheten att uppfostra publiken var att öppna hyllorna, och det "på vid gavel". Hjelmqvist påpekade att gamla och synnerligen olämpliga lokaler gjorts iordning i Stockholm och att den ökade personal som behövdes snarast berodde på den ökade lånefrekvensen till följd av de öppna hyllorna. Hildur Lundberg, bibliotekarie vid Gustav Vasa församlingsbibliotek och styrelsemedlem i SBUB, sa att stölderna var periodiska och utfördes ofta av en och samma person. Hon kunde inte tänka sig ett annat system, och talade om att låntagarna blivit mycket besvikna då man vid enstaka tillfällen tvingats stänga av bokmagasinet.¹⁰¹

4.5.3. Barnbibliotek

På landsbygden var det inte särskilt stor social skillnad mellan besökarna på biblioteket, medan det i staden däremot var stor segregation, något som upprörde Valfrid Palmgren. Åtskillnaden gällde även barnen. Det offentliga socken- eller församlingsbiblioteket var främst till för fattigmansbarnen. Barn från rika hem fick oftast sina böcker hemifrån, från flickskolans eller läroverkets bibliotek, från kommersiella lånebibliotek eller från sina kamrater. Enligt Åberg hämmades barnens boklåning av brist på böcker, långa avstånd till biblioteket och även av den respekt de hyste för de präster och lärare som ofta förestod biblioteket.¹⁰²

Den hjälp biblioteken hade av 1800-talets centralt utgivna mönsterkataloger till vägledning för bokinköp var ofta mycket sparsamma med barnböcker och därför inte till mycken nytta på detta område.¹⁰³ 1878 gav Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande ut en bokförteckning med böcker lämpliga för ett sockenbibliotek. I denna togs för första gången även barn- och ungdomsböcker upp. Förteckningen kom ut i omarbetade upplagor 1883 och 1892. Från och med 1880-talet gavs det ut flera förteckningar över barn- och ungdomsböcker men det var ingen av dem som fick något större inflytande.¹⁰⁴ 1899 utkom Föreningen Heimdals bokförteckning för svenska folkbibliotek. I 1899 och 1903 års upplagor fanns även en särskild förteckning över barn- och ungdomslitteratur. Dessa fick stort inflytande i vida kretsar.¹⁰⁵ Studentföreningarna Heimdal och Verdandis mönsterkataloger för folkbibliotek fick överhuvudtaget stor betydelse för moderniseringen av bibliotekens bokbestånd.¹⁰⁶

4.5.3.1. Göteborgs barn- och ungdomsbibliotek

Dicksonska folkbiblioteket i Göteborg från 1897 var det första moderna folkbiblioteket i Norden. Det hade dock, enligt Åke Åberg, tillkommit för tidigt för att innehålla någon barnavdelning. 1905 hade man inrättat den f. d. tidningssalen till ungdomssal dock länge utan böcker. När böckerna slutligen tillkom, stod de till en början på slutna hyllor. 1919 kom Helja Jacobson, med erfarenhet från SBUB och Malmö barnbibliotek, dit och började modernisera ungdomsavdelningen.¹⁰⁷

Göteborgs barn- och ungdomsbibliotek grundades 1913 och låg på Plantagegatan i ett barnrikt område. Det grundades efter impulser från SBUB, av fröken Ingegerd Ekman, dotter till en storindustriman. Hon hade utbildat sig till bibliotekarie i USA på Pratt Institute Library School, influerad som hon var av Valfrid Palmgren. När hon återvänt till Göteborg samlade hon ihop 30 000 kronor till ett modernt ungdomsbibliotek med läsesal och öppna hyllor, Dewey-klassifikation och Brownutlåning, som skulle vara tillgängligt för alla barn i skolåldern.^{108 109}

Under första världskriget blev det omöjligt att utöka det ursprungliga bokbeståndet på ca 500 band p. g. a. enormt stegrade bokpriser. Ekman tvingades begränsa antalet låntagare genom att sätta åldersgränser på mellan 10 och 17 år och förkorta öppethållandet 16.00-21.00 till 16.00-20.00.¹¹⁰ I brist på kontinuerliga inkomster stagnerade biblioteket, men Ekman var tveksam till att överlämna det till Dicksonska folkbiblioteket, som hon ansåg föga vitalt.¹¹¹ När Helja Jacobson försökte reorganisera barnavdelningen på Dicksonska, övervägde Ingegerd Almqvist (f. Ekman) trots allt att överlämna sitt barnbibliotek dit, men eftersom Jacobson skulle återvända till Malmö, beslutade hon sig för att avstå. Överlämnandet skedde istället efter Nils Genells tillträde som chef vid Dicksonska i början av 1930-talet, då hela bibliotekssystemet omorganiserades.¹¹²

4.5.3.2. Malmö barnbibliotek

En sammanslutning kallad Malmö biblioteks- och föreläsningssällskap (till hälften en kommunal institution) skötte bl. a. stadsbiblioteket i Malmö (grundat 1905). Styrelsen för föreningen hade länge funderat på att inrätta en barn- och ungdomsavdelning eftersom åldersgränsen på stadsbiblioteket var femton år. Det saknades emellertid medel och lokal för ändamålet. Då några enskilda personer, närmare bestämt tre fröknar vid namn Ina Herslow, Werna Callmer och Eva Berg von Linde¹¹³, erbjöd sig ställa upp med böcker, möbler och trycksaker m. m. och dessutom ställde en lokal till förfogande i fem år, mottogs detta tacksamt.¹¹⁴ De utlovade fem åren gratis lokal utsträcktes senare till fri lokal och värme i tio år.¹¹⁵ I april 1914 beviljade stadsfullmäktige dessutom barnbiblioteket 3 000 kronor för 1914 och senare ytterligare 4 000 kronor för 1915.¹¹⁶ Malmö barnbibliotek var alltså redan från början en del av Malmö stadsbibliotek (Malmö biblioteks- och föreläsningssällskap upplöstes 1927 och institutionen blev Malmö stadsbibliotek). Samtidigt var det i viss mån ett fristående företag eftersom det tillkommit genom enskilda personers arbete, gåvor och understöd.¹¹⁷

Förste bibliotekskonsulenten Dr. Fredrik Hjelmqvist föreslog att man skulle visa Malmö barnbibliotek, som ett exempel på ett bibliotek efter amerikanskt mönster, på Baltiska utställningen (en utställning för Sverige, Danmark, Tyskland och Ryssland som ägde rum i Malmö 15 maj till 4 oktober 1914 och var en utställning för industri, konst, konsthantverk och hantverk, där Ferdinand Boberg var arkitekt, enligt Svensk uppslagsbok 1963: Baltiska utställningen) och först därefter öppna det för allmänheten. Detta skedde också och Valfrid Palmgren var en av dem som byggde upp barnbiblioteket inför utställningen.¹¹⁸ Barnbiblioteket i Stockholm var mönsterbibliotek vid skapandet av Malmö barnbibliotek.¹¹⁹ Utställningen stängde 4 oktober och dagen efter flyttade biblioteket in i sin nya lokal på Södra förstadsgatan i centrala Malmö. Biblioteket öppnade för allmänheten 6 november 1914; i ett lyckönskningstelegram från Stockholms barnbibliotek vid öppnandet stod: "Stockholms barn- och ungdomsbibliotek kan icke sända bättre önskan än att så mycken glädje och tillfredsställelse som vi själva känt av arbetet för vår gemensamma sak även måtte komma er till del"¹²¹.

Helja Jacobson, f. d. anställd på Stockholms barn- och ungdomsbibliotek var föreståndarinna på barnbiblioteket. Föreståndaren för stadsbiblioteket, intendenten Hans Emil Larsson, blev även barnbibliotekets chef. Personalen bestod av tre fast anställda och ett tiotal frivilliga medhjälpare.¹²² Fröknarna Herslow och Callmer tillhörde även den frivilliga arbetsskaran och barnbibliotekets andra år började även fröken Stina Callmer arbeta frivilligt på biblioteket. Hon påbörjade därmed den bana som förde henne till stadsbibliotekarieposten i Helsingborg.¹²³

Lokalen bestod ursprungligen av två rum som gjordes om till läsesal och expedition. Lokalen var redan från början för liten och det hjälpte inte mycket att man senare fick ett rum till, biblioteket var fortfarande för trångt.¹²⁴ När nyheten om barnbiblioteket spreds kom så många

barn att personalen var tvungen att dela ut biljetter. Antalet läsplatser, 28 stycken, var alldeles för litet och man tvingades köpa in fällstolar. Endast de barn som inte hade rätt till hemlån fick sitta i läsesalen. Efter ett par månader hade nyfikenheten emellertid stillats och man kunde upphöra med biljettutdelningen.¹²⁵

Litteraturvalet till Malmö barnbibliotek skedde med ledning av SBUBs katalog, man ställde upp böckerna efter samma princip som i Stockholm och det var Stockholms barnbiblioteks personal som utarbetade en s. k. "dictionary catalogue" till Malmö barnbibliotek, huvudsakligen en kopia av SBUBs egen katalog. Böckerna var placerade på öppna hyllor liksom på mönsterbiblioteket i Stockholm och klassificerade enligt Dewey, tills man 1923 övergick till SAB liksom man gjort i Stockholm.^{126 127} Bokbeståndet bestod från början endast av de böcker som skänkts till biblioteket innan det öppnade, men redan 1915 hade beståndet växt till det dubbla.¹²⁸ Malmö barnbiblioteks bestånd växte från 764 band vid starten till 5 090 band 1924, varav ca 2/3 utgjorde facklitteratur. 1923 uppgick den utlånade facklitteraturen till 47%. Helja Jacobson var däremot inte lika nöjd med barnens behandling av böckerna som man var i Stockholm: "Bokvården bland barnen lämnar dessvärre mycket övrigt att önska". Man införde bokomslag och bokmärken med uppmaningar att sköta om böckerna väl.¹²⁹ På Malmö barnbibliotek använde man sig liksom i Stockholm av illustrerade anslag och under det första året hade ämnena varit bl. a. Flygning, Vintersport, Vår flotta förr och nu och Koloniträdgårdar.¹³⁰

Malmö barnbibliotek var öppet mellan 16.00 och 20.00 på vardagarna och mellan 13.00 och 15.00 på söndagarna. På sommaren hade man bara öppet mellan 13.00 och 15.00 på vardagarna. När biblioteket varit öppet i sex månader hade 900 låntagare skrivits in. Antalet besök hade varit 23 525 och antalet hemlån hade varit 15 733 stycken; varav 5 791 hade varit fackböcker och 9 942 hade varit skönlitterära böcker.¹³¹ 1914-1924 gjordes 422 321 hemlån av 11 593 låntagare. Under samma tid gjordes 439 139 besök på biblioteket.¹³² Rusningen till biblioteket var inte lika stor när kristiden var slut, men biblioteket behövdes fortfarande. Helja Jacobson berättade t. ex. om bibliotekets springpojke som hade glömt kvar *Jagad över Atlanten eller Nick Carter efter smugglare*. Hon ursäktade honom med att han var nyanställd och hoppades att det skulle gå att påverka honom till bättre läsning.¹³³

För att få låna hem böcker krävdes av barnen att de var bosatta i staden och var mellan 10 och 16 år. Som en följd av det knappa bokbeståndet blev det nödvändigt att inskränka låntagarantalet genom att i första hand bevilja de ungdomar som slutat skolan tillåtelse till hemlån eftersom dessa inte hade tillgång till något annat bibliotek.¹³⁴

1924 flyttade barnbiblioteket till ett f. d. klädeslager på Jöns Filsgatan. Flyttningen var inte särskilt lyckad eftersom läget inte längre var centralt, många gamla låntagare fick lång väg, och det bodde inte heller många barn i det nya området. Efter flytten fick man emellertid, utrymme och medel över för att kunna hålla kurser i bokkunskap för skolelever och andra intresserade. Man började även hålla sagoaftnar på söndagarna, klockan 15.00, efter stängningsdags eftersom man inte hade något separat sagorum. Man började också skicka ut vandringsboksamlingar till sjukhus, barnhem, skollovskolonier och ungdomskretsar m. fl.¹³⁵

1927 flyttade barnbiblioteket på nytt, till en bättre lokal på S. Vallgatan 3, där man fick fem rum och kök. Nu bytte biblioteket också namn till Stadsbibliotekets ungdomsavdelning, och på den här adressen stannade man till 1946 då Malmö stadsbiblioteks egen byggnad stod färdig och man flyttade ihop med huvudbiblioteket.¹³⁶ Helja Jacobson stannade livet ut i Malmö och hjälpte till att bygga upp stadsbibliotekets barnavdelning till en av, enligt Åberg, landets finaste.¹³⁷

4.6. Statsbidragen 1905 och 1912

1899 tog riksdagen upp frågan om statsbidrag till biblioteken, 1902 återkom frågan och 1905 gick det första förslaget igenom.¹³⁸ Statsbidraget 1905 innebar bl. a. att:

- * bidrag kunde utgå med högst 75 kronor
- * bidrag kunde utgå till skoldistrikt för upprättande av och underhåll av församlingsbibliotek
- * bidrag kunde utgå till lands- och stadskommun för upprättande av och underhåll av kommunalbibliotek
- * bidrag kunde utgå till lokala föreningar (likställda med skoldistrikt eller kommun) för upprättande av och underhåll av föreningsbibliotek.¹³⁹

Villkoren för att statsbidrag skulle utbetalas var att:

- * en biblioteksstyrelse skulle utse föreståndaren för biblioteket
- * det skulle finnas en lämplig lokal, öppethållandet skulle vara regelbundet och lånen skulle vara kostnadsfria eller till låg avgift
- * osedliga böcker inte fick införlivas med beståndet
- * bidraget endast fick användas till bokinköp, inbindning av böckerna och upprättandet av en tryckt katalog
- * bidragsmottagaren skulle ha anslagit minst samma belopp för samma ändamål
- * biblioteket skulle inspekteras av folkskoleinspektörerna
- * böckerna inte fick avhändas biblioteket.¹⁴⁰

Högst 10 000 kronor kunde gå till en förening som verkade som förmedlingsanstalt åt bibliotek eller som upprättade vandringsbibliotek.¹⁴¹

Från och med 1912 kunde folkbibliotek "...d. v. s. bibliotek avseende den stora allmänheten inom en kommun och tillgängliga antingen endast för vuxna eller för både vuxna och ungdom" erhålla statsbidrag. Det var dock endast ett folkbibliotek, eller ett system av folkbibliotek, inom samma kommun som fick understöd. För att ett folkbibliotek skulle bli berättigat till statligt stöd krävdes att det ägdes av antingen en kyrklig eller borgerlig kommun eller av en enskild förening. Om folkbiblioteket ägdes av en enskild förening skulle kommunalstämman utse en styrelsemedlem och en revisor. Folkbiblioteken kunde erhålla från 40 till 400 kronor. Bidraget utgick i form av inbundna böcker.¹⁴²

Enligt Maria Holgersson blev resultatet av 1912 års reform främst att det svenska biblioteksväsendet fick en fast organisation. Förvirringen och splittringen i biblioteksfloran hade rensats upp genom att man klart definierat de olika slagen av bibliotek och ställt upp klara villkor för deras rätt till bidrag, istället för att dra alla över en kam som man gjort 1905.¹⁴³

4.7. Valfrid Palmgren om svenskt biblioteksväsen

Valfrid Palmgren hade inga höga tankar om folkbiblioteken i Sverige kring sekelskiftet; "Tack vare folkbiblioteket kommer äfven på detta område af samhällslifvet en skarp klassmotsats till synes." Det fanns främst tre orsaker till Valfrid Palmgrens ogillande av dåtida folkbibliotek:

- 1) Folkbiblioteken befäste klassmotsättningarna. Palmgren instämde helt med doktor Greve, bibliotekarie i Haag, som ansåg att "... denna enda anklagelse är tillräcklig för att utdöma folkbiblioteket som socialpedagogisk institution i vår tid".
- 2) Bokurvalen rättades "...efter den ståndpunkt som man anser böra intagas af de anspråkslösa klasser af befolkningen för hvilka dessa bibliotek äro afsedda". Huvudvikten lades på skönlitteratur medan vetenskapliga konst- och fackverk saknades i anmärkningsvärd grad liksom större encyklopediska verk och dylikt.¹⁴⁴
- 3) Folkbiblioteken hade en prägel av välgörenhetsinrättning. "Det är en andlig källarlukt som

vidlåder det. Folkbiblioteken gälla som litterära folkkök för de andliga och materiellt lägst stående lagren af befolkningen.”, uttalade sig en tysk folkbildningsvän, Damascke, 1904, vilket Palmgren instämde i.¹⁴⁵

Förutom detta hade folkbiblioteken bristande lokaler, personal och boksamlingar.¹⁴⁶

I juni 1910 höll Valfrid Palmgren ett anförande i stadsfullmäktige om Stockholms biblioteksfråga, ett anförande som enligt henne själv blev mycket omtalat och omskrivet. Hon ansåg att folkbiblioteken inte kunde och inte ville vinna publik inom de bemedlade klasserna, bland de som nått en högre bildningsgrad eller bland de som idkade verkliga studier. “Afsikten med folkbiblioteken var att förse de obemedlade och mindre bildade klasserna med för deras ståndpunkt lämplig lektyr. Därför kan man icke heller förvåna sig öfver, att dessa folkbibliotek ingenstädes kommit öfver en i afseende på utrustning, bokurval och administration mycket låg nivå.”¹⁴⁷

1908 skrev Palmgren att vi i Sverige hade två typer av bibliotek, nämligen det vetenskapliga (t. ex. Kungliga Biblioteket) och det populära (stads-, folk- och församlingsbibliotek), medan det i USA fanns bibliotek som föredde likheter med båda dessa typer, d. v. s. public library. Detta slags bibliotek hade inte som syfte att, som ett vetenskapligt bibliotek, bevara litteraturen till eftervärlden, utan ansåg att det viktiga var att allmänheten skulle ha tillgång till den. Likheten med de svenska vetenskapliga biblioteken låg i att de var statliga/kommunala, d. v. s. folkets egendom.¹⁴⁸ I de svenska vetenskapliga biblioteken var personalen utbildad för sitt yrke, medan man i folkbiblioteken ofta valt personer utan utbildning för biblioteksyrket, ofta utan beläsenhet, d. v. s. personer i allmänhet valda ur den folkklass för vilka dessa bibliotek var avsedda.¹⁴⁹ De svenska populära biblioteken var ofta beroende av låntagaravgifter eller gåvor; det senare gjorde dem till ett slags välgörenhetsinrättningar. Valfrid Palmgren menade att underhållet måste komma från folket, så att folket kände att de ägde sitt bibliotek på samma sätt som de ägde sin skola t. ex.¹⁵⁰

Floran av olika bibliotekstyper hade gett en stor namn- och begreppsförvirring.¹⁵¹ Biblioteken i Sverige kallades församlings-, folk-, arbetar-, sockenbibliotek o.s.v. Valfrid Palmgren ansåg att namnen församlings- och sockenbibliotek, framför allt det senare, var mest tilltalande, eftersom det omfattade hela allmänheten.¹⁵² Hon var emot att använda ordet folkbibliotek om de allmänna fria offentliga biblioteken, eftersom hon förknippade ordet folk med bibetydelsen proletariat.¹⁵³

Synnerligen osympatiska äro mig alla de namn, som indela samhället i vissa grupper, således folk-, arbetare-, godtemplare-bibliotek o. d. Borde vi alla, oberoende av samhällsställning och andra intressen, kunna samlas om någon institution, så borde detta vara om biblioteket, som faktiskt är den allmängiltigaste institution, som mig veterligt existerar.(---)Inte betyder det väl så mycket, vem det var, som först begynte med biblioteket, om det var arbetare eller godtemplare, eller vem som äger det, församlingen eller någon folkbildningsförening. Beteckna biblioteket rätt och slätt som ortens bibliotek, ty platsen, marken, trakten, med den höra vi alla samman, i dess tecken samlas vi gärna, och till höjt anseende för vår hemort arbeta vi alla gärna.¹⁵⁴

Ordet **folkbibliotek** ville Palmgren alltså inte använda, då hon tyckte att det hade en bismak av proletariat och inte betecknade hela samhället. Folkskolan hade besvär med att utrota klasskillnaderna och därför skulle man när det gällde de allmänna biblioteken, utrota alla tecken till klasskillnad redan innan de dök upp, bl. a. i namnet.(Fridtjuv Berg tyckte att Palmgren hade bra åsikter i denna fråga, men att **sockenbibliotek** hade en ålderdomlig klang, vilket inte passade till moderna bibliotek. Han själv tyckte att **kommunalbibliotek** var bra, men trodde att det skulle bli svårt att få igenom den benämningen.)¹⁵⁵

De svenska småbiblioteken strävade alltså åt olika håll. Uppsplittningen på många små

bibliotek var av ondo och enighet och samverkan skulle eftersträvas. Bättre vore att slå samman dem, så att fler kunde ha nytta av dem, ansåg Palmgren i sin utredning 1911. Kvalitet måste gå före kvantitet vad gällde antalet bibliotek. Ekonomisk och ideell enighet var nödvändig om man skulle nå resultat. På sikt ville hon ha en gemensam organisation för *alla* bibliotek. Palmgren hade en vision om hur detta skulle uppnås bl. a. genom ett klokt statligt stöd.^{156 157 158} Vad som hindrade folkbiblioteksutvecklingen i Sverige var, enligt Valfrid Palmgren, en olust att tillgodogöra sig andras erfarenheter.¹⁵⁹ Och då menade hon förmodligen de amerikanska public library-idéerna.

4.7.1. Valfrid Palmgrens idealbibliotek

Ett allmänt bibliotek skulle först och främst stödjas av staten och inte vara beroende av välgörenhet. Biblioteket skulle vara likställt med landets skolväsen och även vad det gällde ekonomin behandlas som detta, så som man gjorde i USA när Valfrid Palmgren var där 1907. Detta innebar att staten måste få mer kontroll över biblioteken och att statsunderstödet framför allt måste organiseras bättre för att kunna fungera i Sverige.^{160 161} Palmgren var fast i sin övertygelse, att biblioteken skulle vara kommunala.¹⁶² Det allmänna biblioteket skulle vidare vara opartiskt - inte så att man uteslöt allt som representerade en viss riktning, utan allmänheten skulle istället ha tillgång till allt det bästa inom alla riktningar på biblioteket.¹⁶³ Ett kommunalt allmänt bibliotek skulle få lättare att dra till sig *hela* allmänheten än ett bibliotek som lydde under en viss åsiktsbeteckning. Själva bibliotekslokalen, liksom hela organisationen i övrigt, borde vara fullkomligt neutral. Det skulle också bli lättare att få bidrag om biblioteket var allmänt och neutralt.¹⁶⁴ Det Valfrid Palmgren kämpade för var ett bibliotek där *alla* hörde hemma och där *alla* kunde trivas och förverkliga sig själv. Likaväl som skolan var en rättighet för alla skulle tillgången till böcker bli en rättighet för alla människor. Det Palmgren ville var alltså att biblioteket skulle bli en demokratisk institution i ordets vidaste mening.

Jag var ung, jag var entusiastisk, jag hade fått blodad tand i det på den tiden av sin ideella livssyn, 'library spirit', behärskade biblioteksväsendet i USA. Jag ville att demokratiseringen av biblioteksväsendet skulle gå fortare än den av skolväsendet. Sverige skulle vara med i första ledet. Och så blev mitt stridsrop; bort från filantropin i biblioteksörelsen.¹⁶⁵

Biblioteket borde vara ett sammanhållande band mellan samhällets alla invånare; "... biblioteket är den plats, där alla, ung och gammal, hög och låg, fattig och rik kunna samlas i samma önskan, i samma känsla inför samma Guds gåva".¹⁶⁶ Biblioteket skulle göra största möjliga antal bra böcker lätt tillgängliga för största möjliga antal människor. Vidare skulle det vara fritt tillgängligt för alla - även för barn och ungdomar.¹⁶⁷ Biblioteket behövdes också för dem som slutat skolan, för att de skulle kunna fortsätta studera, och slutligen behövdes det för att arbetarna och hantverkarna skulle kunna förkovra sig i sitt yrke. Biblioteket skulle vara samhällets medelpunkt "... från vilket ett rikt andligt liv skall utstråla, så att småaktigt skvaller, skandalhungrigt intresse, tryckta eller otryckta lärdomar i last och dålighet skola mista sin lockelse och tyna bort..."¹⁶⁸ Biblioteket skulle också finnas till för att "... giva män och kvinnor, som är nedtyngda och trötta av vardagslivets ständigt enahanda släp och slit, ett tillfälle till utflykter i den sköna och härliga värld, från vilken vidriga förhållanden i verkligheten utestänger dem..." Biblioteket skulle skänka nöje och förströelse under stunder av överksamhet och olust, något som Valfrid Palmgren ansåg ha stor skuld till många förfelade liv.¹⁶⁹ En av bibliotekets viktigaste uppgifter var att av barnen och ungdomarna skapa vuxna bokälskare och självständigt tänkande och bedömande läsare.¹⁷⁰ Biblioteken skulle också finnas i förebyggande syfte, för att skapa "lifskraftiga och samhällsnyttiga medborgare". Eftersom dåliga medborgare skulle kosta samhället betydligt mer än de förebyggande medlen, ex. biblioteken, borde man naturligtvis satsa på de senare.¹⁷¹ Valfrid Palmgren ansåg att det fria offentliga biblioteket kunde undantränga kolportage-litteraturen och skydda den uppväxande ungdomen; det kunde t. o. m. motverka dryckenskap och brottslighet, sänka fattigvårdskostnaderna, höja samhällets

sedlighetsnivå och mildra de skarpa klassmotsättningarna.¹⁷²

Det räckte inte med att bara låna ut böcker från en boksamling för att den skulle få kallas bibliotek, utan:

- * böckerna skulle vara ordnade på ett ändamålsenligt sätt
- * böckerna skulle vara korrekt och klokt katalogiserade
- * bokurvalet skulle ske med stor och sakkunnig omtanke och omsorg
- * böckerna skulle vara välskötta
- * personalen skulle ha grundliga fackkunskaper och mångsidig bildning
- * personalen skulle ha ett levande intresse för saken
- * personalen skulle ha en öppen blick, inga fördomar och kärlek till kallet
- * av personalen krävdes också stor takt och finkänslighet i umgänget med allmänheten
- * slutligen skulle personalen vara självpupporfrande.¹⁷³

Bibliotekets bokurval skulle anpassas efter klientelet. Allmänna bibliotek borde köpa in böcker som passade alla besökarens önskemål och behov annars kunde de som inte fick sina behov tillgodosedda annars kunde ta avstånd från biblioteket. Där skulle finnas både kunskapsgivande litteratur och förströelselitteratur. Förutom själva bokrummet måste det finnas ett speciellt läsrum med referenslitteratur, handböcker, tidskrifter och tidningar. Det allmänna biblioteket skulle väcka håg för läsning och studier.¹⁷⁴ Av högsta vikt var att bokurvalet var klokt sammansatt, i sista hand borde det alltid göras av bibliotekarien eftersom det endast var denne som kom i kontakt med alla olika kategorier av människor i samhället. Urvalet fick absolut inte göras av personer ur en specifik samhällsklass, då detta säkerligen skulle ha speglat deras intressen. Valfrid Palmgren jämförde med USA där bibliotekarien hade fria händer. Hon förordade även öppna hyllor, som enligt henne var en av orsakerna till att de amerikanska biblioteken hade en så trevlig och behaglig stämning. Hon hade blivit mycket imponerad när hon i USA sett hur fritt och otvunget folk rörde sig bland hyllorna; t. o. m. barnen var vana vid att fritt handskas med kortkatalog och böcker.¹⁷⁵ Valfrid Palmgren var emot alla slags avgifter på biblioteket, det enda hon kunde acceptera var förseningsböter.¹⁷⁶

Många små bibliotek borde slås samman till färre och större bibliotek eller åtminstone ställa sig under gemensam styrelse. I de fall det krävdes kunde kommunerna slå sig ihop om ett gemensamt stort bibliotek. Enligt Valfrid Palmgren hade de små biblioteken mycket att vinna på en sammanslagning, ex.:

- * ett utökat, rikligare och mer mångsidigt bokförråd
- * bättre lokaler
- * utsträckta öppettider
- * tidsenligare skötsel av biblioteket av en avlönad, och kanske t. o. m. för sitt yrke utbildad bibliotekarie, som kunde ägna hela sin odelade tid och kraft till biblioteket. Staten borde lämna teoretisk, praktisk och ekonomisk hjälp i samband med sammanslagningarna.¹⁷⁷

4.7.2. Valfrid Palmgren om folkbildning

Folkuppfostran skulle omfatta alla, d. v. s. hela folket. För Valfrid Palmgren var ordet folkuppfostran utbytbar mot nationaluppfostran. Enligt henne borde barn och vuxna uppfostras med en planmässigt organiserad uppfostringsverksamhet. Denna skulle stärka det svenska folkets inneboende kraft, öka möjligheterna för dess höjande i ekonomiskt avseende och lyfta hela folket till ett högre utvecklingsplan. Biblioteket skulle vara en viktig del i denna uppfostringsverksamhet. Boken var det främsta av alla uppfostringsmedel; hävstången i all andlig och materiell utveckling i både den enskildes och samhällets liv. Bildning var något som var och en skulle skaffa sig själv, det var inte något som andra skulle pränta in i en.¹⁷⁸

Folkuppfostringsvänner borde motverka folkförstörelse genom att sprida god litteratur, som i samma syfte också måste göras billigare. I detta syfte måste även bibliotek upprättas och kurser och föreläsningar hållas. Bibliotekets verksamhet skulle vara utjämnande i rätt riktning, den sänkte ingen, utan höjde istället alla till den verkliga bildningens nivå.¹⁷⁹ Biblioteken behövdes för både vuxna och barn. Människan behövde något till omväxling från sitt arbete, hon behövde näring till sin fantasi såväl som till sitt förstånd. Både kropp och själ mätte bra av ett välgörande och uppfriskande luftombyte.¹⁸⁰

Kretsen av främst akademiker kring Folkbildningsförbundet riktade sig till de lägre klasserna för att höja deras kulturella och sociala nivå. En konflikt uppstod mellan förbundet och Valfrid Palmgren eftersom hon ville att biblioteket skulle omfatta alla klasser och det fick absolut inte handla om välgörenhet.¹⁸¹ Folkbildningsförbundet grundade läsestugor i Stockholm för både barn och vuxna; dessa hade en filantropisk karaktär av värmestuga och Palmgren bekämpade dem eftersom hon ansåg att de var ett hinder på vägen mot kvalitetsbibliotek för alla.¹⁸² Valfrid Palmgren var värdefull för de olika folkbildningsorganisationerna samtidigt som hon gick till hårt angrepp mot dem. Hon ansåg dem vara kottierier och betraktade folkbildningen som en akt av nedlåtenhet och välgörenhet.¹⁸³

4.7.3. Valfrid Palmgren om bibliotekarieutbildning

Biblioteksarbete skulle vara ett fackstudium, inte en känslsak och än mindre ett led i en partirörelse. Enbart intresse kunde inte ersätta bildning och kunskaper, man blev inte bibliotekarie enbart genom att låna ut och återlämna böcker.¹⁸⁴ Palmgren tyckte att en av de viktigaste faktorerna i det moderna biblioteksväsendet var bibliotekariens personliga intresse för allmänheten.. Han skulle umgås med dem i bibliotekslokalen, lära känna deras önskningsar och veta hur han skulle uppfylla dessa önskningsar. Biblioteksstuderande skulle lära sig att umgås med allmänheten med intresse och takt, vinna dess förtroende och därigenom "... vara i stånd att fylla sin ansvarsfulla uppgift som folkuppfostrare".¹⁸⁵ Förmågan att uppfatta och förstå måste uppövas, och de som inte kunde lära sig detta måste få en möjlighet att få reda på sin oförmåga under praktiken. Om de inte fick det skulle de komma att ställas öga mot öga med en allmänhet, "... vars krav och önskningsar de icke förstå, för vars strävanden de icke hysa något intresse, och vilken för dem därför helt enkelt kommer att framstå som en hop frågvisa och besvärliga människor". Enligt Palmgren skulle detta sluta med att allmänheten blev bortskrämd från detta bibliotek.¹⁸⁶

1908 fick Valfrid Palmgren i uppdrag av Fredrika Bremerförbundet att åka till Tyskland och studera den kvinnliga bibliotekarieutbildningen där. Det fanns två stycken, båda var privata och förlagda till Berlin. Hon skulle även titta på de kvinnliga bibliotekariernas ställning i allmänhet i Tyskland.¹⁸⁷ Vi har tagit med Valfrid Palmgrens åsikter om den tyska bibliotekarieutbildningen för att därigenom peka på vad hon tyckte var viktigt i utbildningen.

Palmgren ansåg att de tyska kurserna innehöll för många ämnen vilket ledde till att eleverna endast fick ytlig kunskap i många ämnen medan de rena biblioteksämnen inte studerades tillräckligt ingående. Hon var också missnöjd med att eleverna inte hade tillgång till ett större allmänt bibliotek vid de praktiska övningarna. Hon jämför med bibliotekarieutbildningen i USA där eleverna praktiserade på allmänna bibliotek under ferierna och där man fördjupade sig i biblioteksämnen för att istället kunna skumma andra närbesläktade ämnen på ytan. Enligt Valfrid Palmgren var praktik nyttigt framför allt för att eleven fick lära sig att biblioteksverksamhet är en utåtriktad verksamhet och att bibliotekets existensberättigande står i proportion till dess allmännyttighet.¹⁸⁸ De tyska biblioteken strävade inte efter att vara uppfostringsanstalter, ansåg Valfrid Palmgren, de verkade snarare vara något slags ämbetsverk med stränga former och tjänstemän som framstod som en aktynsbijudande ämbetsmannakår.

När hon såg de tyska populära bibliotekens låneexpeditioner blev hon närmast påmind om biljettluckan på järnvägsstationer, "... icke kan man väl tänka sig att kunna utöva någon uppfostrande verksamhet bland varken barn eller vuxna från en plats bakom en dylik lucka".¹⁸⁹

Som Palmgren uppfattade situationen 1908 så var frågan om kvinnliga bibliotekarier i Tyskland främst en ekonomisk fråga. Tjänsterna på folkbiblioteken var lågavlönade och utsikterna till befordran små. Till en början använde man sig av frivillig arbetskraft, unga damer, som var sysslösa och som mot ringa betalning gick som assistenter. De senare utexaminerade bibliotekarierna fick något högre löner. Dessa var dock trots allt så låga att det inte var möjligt att anställa någon man som odelat skulle kunnat ägna sin tid åt biblioteket.¹⁹⁰

4.7.4. Valfrid Palmgren om biblioteksverksamhet för barn

Skolgången var obligatorisk medan biblioteksbesöket var frivilligt vidare intresserade skolan sig för barnet endast under en kort tid av dess liv, medan biblioteket fanns där för folket från "vaggan till graven". Skolan gav undervisning i vissa bestämda ämnen medan biblioteket, istället för att undervisa, bjöd av sitt innehåll. Biblioteket fick, eftersom det inte var obligatoriskt, lita till sin inneboende dragningskraft, medan skolan snarare befann sig i en maktposition. Skolan lärde barnen att läsa; biblioteket gav dem böcker att läsa i.¹⁹¹ Skolan var visserligen outhärlig, men det var ändå biblioteket som var landets största kulturhård.¹⁹² För att samhället skulle få tillbaka något av det det satsat på skolan, krävdes ett med skolan någorlunda likställt biblioteksväsen, ansåg Valfrid Palmgren.¹⁹³

Skolbibliotek och allmänna bibliotek borde skiljas åt för att skolbiblioteket skulle kunna komma ungdomen ordentligt till godo. De skulle endast vara avsedda för skolans bruk och bokinköpen skulle anpassas till barnen. Bokurvalet skulle rättas dels efter skolarbetet, dels efter barnens behov av förströelselitteratur. Bibliotekarierna skulle känna att de arbetade för *barnen*. Valfrid Palmgren kritiserade folkskoleinspektörernas förslag på vad skolbiblioteken skulle innehålla (se ovan); hon tyckte att de borde innehålla mer nöjesläsning, d. v. s. ren förströelselitteratur. Hon menade att eftersom skolbiblioteken saknade god och nyttig nöjeslitteratur så läste ungdomarna istället den billiga och lättåtkomliga kolportage-litteraturen.¹⁹⁴ Skolbiblioteket och det allmänna biblioteket borde samarbeta, utan att deras respektive huvuduppgifter blev lidande. Det var eftersträvansvärt att det i varje skola fanns ett gott och välskött bibliotek. Skolans gemensamma bibliotek borde förvaras i ett för skolan gemensamt rum och böckerna skulle helst stå i öppna hyllor. Valfrid Palmgren förordade även klassbibliotek i de enskilda skolklasserna för att barnen skulle ha böckerna på nära håll. Klassbiblioteken skulle ordnas och förvaltas av läraren.¹⁹⁵

Palmgren ansåg, att hade barn bara tillgång till ett bra bibliotek med goda böcker så lärde de sig snart läsa. Skulle man vara tvungen att välja mellan skola eller bibliotek kunde man därför välja biblioteket.¹⁹⁶ Valfrid Palmgren sade 1908 att varje samhälle behöver ett fritt, offentligt bibliotek för barnens skull; för att kunna ge barnen smak för hälsosam litteratur när de väl lärt sig läsa.¹⁹⁷ Det allmänna biblioteket skulle vara till även för de minsta barnen. Man borde tidigt ta tillvara barnens fantasi så att den inte kom på villovägar och barnen blev "... rof för osunda och skadliga inflytelser", som t. ex. kolportagelitteratur och biografer.¹⁹⁸ Redan som barn skulle man lära sig uppskatta god litteratur och att skaffa sig vetande på egen hand.¹⁹⁹ Valfrid Palmgren ville ha verkliga barn- och ungdomsbibliotek med både undervisande litteratur och förströelselitteratur. Dessa bibliotek skulle vara utrustade med läsesal efter amerikanskt mönster. "Den som vinner barnen honom tillhör framtiden!" utbrast hon i Folkbiblioteksbladet 1913. Ett barnbibliotek borde innehålla diktverk, sagor och äventyrsböcker för barn i alla olika åldrar. Det skulle i god tid ta hand om barnens fantasi; det ska erbjuda mycket utöver "väckande och uppfostrande" litteratur. Valfrid Palmgren såg barnens krav på "roliga" böcker

som fullt berättigat; de "roliga" böckerna drog barnen till biblioteket medan de enbart sedelärande snarast stötte bort dem.²⁰¹

Enligt Palmgren hade ungdomslitteraturen blivit förbisedd på biblioteken; den som eventuellt fanns där hade inte blivit utvald med speciellt god kännedom om ungdomslitteratur. "Det ser icke ut, som om man ännu fullt insett vikten och betydelsen af skol- och ungdomsbiblioteken och därför icke heller ägnat den omsorg och det intresse åt bokurvalet i dessa bibliotek, som de förtjänar och kräver."²⁰² Valfrid Palmgren var medveten om att alla inte förstod behovet av goda barn- och ungdomsbibliotek: "Bibliotek för barn! hör jag någon oförstående utropa, hvad ha barn i bibliotek att göra? Den som så yttrar sig visar därigenom endast, att han icke förstår att uppskatta hvarken böcker eller barn". Valfrid Palmgren ställde saken på sin spets och frågade sig varför barnen skulle lära sig läsa om de sen inte fick några böcker att läsa i: "Hvad skulle ni säga om den far eller mor, som sorgfälligt lärde sitt barn att begagna knif och gaffel, men som sedan icke gaf det något att äta?"²⁰³

Vad hade de svenska barnen för bibliotek att gå till då? Ja, enligt Palmgren var det ytterst få. De svenska lärda biblioteken var överhuvudtaget inte öppna för barn och ungdomar och folk- och församlingsbiblioteken gjorde oftast ingenting för de mindre barnen, de under 12 år, som var "... de mest mottagliga för såväl gott som dåligt inflytande...". Folk- och församlingsbiblioteken var torftigt utrustade vad gällde litteratur och de sköttes av personer med otillräcklig utbildning för att kunna vara litterära rådgivare åt ungdomen. De bibliotek som faktiskt tog emot ungdomar var överlupna med besökare och alldeles otillräckliga. Folkbiblioteken hade dåliga öppettider och kunde oftast bara stå till tjänst med hemlåning av böcker, de hade inte möjlighet att bereda någon plats i biblioteket där ungdomar kunde få studera i lugn och ro och bibliotekspersonalen kunde naturligtvis inte heller hjälpa barnen med läxläsning o. dyl.²⁰⁴ Valfrid Palmgren skrädde inte orden när hon i början av 1910-talet sa, om de bibliotek som påstod sig vara öppna även för barn och ungdom, att deras boksamlingar inte gjorde skäl för namnet bibliotek, utan bara var mer eller mindre på måfå sammanförda bokförråd.²⁰⁵ Det var väl främst Folkbildningsförbundets bibliotek hon syftade på.

1953 (visserligen en lång tid efter den period denna uppsats behandlar, men hennes tankar ändrades inte nämnvärt över tiden) skrev Palmgren i en artikel, att barn- och ungdomsbibliotek borde upprättas överallt där man hade problem med ungdomen, att det var klokare och billigare att förebygga och förhindra än att ta itu med problemen när dessa väl tagit överhanden. Barn- och ungdomsbibliotek skulle erbjuda ett alternativ för trångbodda och ofta försummade ungdomar. Myndigheterna borde göra allt för att stödja och uppmuntra ungdomsbibliotekens verksamhet med tanke på denna grupps olater och kriminaliteten. Barn- och ungdomsbibliotek, ansåg hon, var de viktigaste institutionerna för att skapa en verklig kultur bland den uppväxande generationen. I de nordiska länderna hade barnbiblioteket haft stor betydelse; barnen hade fått goda läsvanor, bokkultur, lärt sig läsa på rätt sätt och lärt sig förstå bokens betydelse.²⁰⁶

5. STOCKHOLM VID SEKELSKIFTET

Eftersom barnbiblioteket som uppsatsen handlar om låg i Stockholm går vi närmare in på hur samhällsstrukturen såg ut i huvudstaden runt sekelskiftet. Vi tar främst upp det sociala och kulturella livet eftersom vi anser att det hade störst betydelse när det gällde SBUBs grundande och fortsatta verksamhet. Det är alltså ingen heltäckande bild av Stockholm, utan ska mer ses som en utvald bakgrund till SBUB.

Först i kapitlet gör vi en kort beskrivning av det ekonomiska livet i huvudstaden. Därefter går vi närmare in på det sociala och kulturella livet med betoning på barnen och ungdomarnas sociala situation och deras nöjesliv.

5.1. Ekonomi

Vid sekelskiftet var Stockholm landets ledande industristad. Industri och hantverk sysselsatte drygt hälften av de yrkesverksamma under 1900-talets första decennium. 1910 tillhörde 65,6% av stadens yrkesverksamma män arbetarklassen. De flesta arbetarna var mellan 15 och 29 år. Vid den här tiden tog Stockholm det slutliga steget från hantverksarbete till massproduktion; produktionen mekaniserades och driften elektrifierades. Antalet anställda ökade inte längre lika snabbt som det gjort tidigare; företagen blev nu färre, men i gengäld större, och produktiviteten fortsatte att stiga.¹ Tryckeriverksamheten i Sverige var i huvudsak förlagd till Stockholm. 1898 fanns det drygt 50 tryckerier i staden, 1912 ca. 90. Bok- och tidningsproduktionens var på stark frammarsch efter sekelskiftet.² Under den här tiden byggdes de pampiga byggnader som kom att symbolisera det ekonomiska välståndet: Operan, Dramaten, Konstakademien, Nationalmuseet och Nordiska museet.³ Man kan förvisso undra varför inte ett stadsbibliotek uppfördes också.

5.2. Socialt och kulturellt liv

Stockholm i början av seklet upplevdes, enligt Boëthius, som "brokigt och vimlande, skramlande, bullrande, jäktande". Det var här den snabba samhällsförändringen var tydligast. Staden förändrade karaktär så snabbt att samtiden bedömde hastigheten som "amerikansk". Utvecklingens hastighet ledde till sociala problem och ökad spänning, dels mellan samhällsklasserna men också mellan generationerna. Man började tänka på ett nytt sätt, man satte sig över etablerade konventioner och började kritisera den traditionella moralen. De som höll sig till de gamla traditionerna blev i sin tur oroliga och gick till motangrepp. De kritiserade den "nya moralen" och den kulturella "dekadensen"; ungdomen ansågs förvildad och "smutsen" sågs som det största hotet mot de som växte upp. Det var, som tidigare nämnts, i Stockholm som både Nick Carter och "dekadenslitteraturen" hade sina starkaste fästen och det var i första hand härifrån som kampen mot "smutslitteraturen" utgick.⁴

Stockholms befolkning hade tredubblats sedan 1850 och uppgick 1910 till 342 000 invånare. Befolkningen var ung; 1910 var en tredjedel mellan 15 och 30 år. Ungdomsgrupperna ökade starkt; under 1890-talet ökade 10-15 åringarna med 32%, 15-20 åringarna med 51% och 20-25 åringarna med 38%. Medellivslängden var lägre i Stockholm än i resten av landet trots att dödligheten höll på att sjunka. 1901-1910 dog nästan var fjärde stockholmspojke före 15 års ålder; dödligheten bland de utomäktenskapliga barnen var dubbelt så hög jämfört med de andra. Här fanns ett stort överskott på kvinnor och andelen ogifta kvinnor var mycket hög. Äktenskapsfrekvensen var låg och det fanns betydligt fler utomäktenskapliga barn här än i övriga Sverige. Det fanns också betydligt fler fränskilda personer i Stockholm jämfört med

resten av landet. Mot detta framstår den intensiva sedlighetsdebatten som högst förståelig.⁵

Trots alltså höjd levnadsstandard var det många som levde under svåra omständigheter. År 1900 tjänade 6% av stockholmarna mer än 6 000 kronor per år, medan 73% tjänade mindre än 1 300 kronor per år. Hyrorna var höga och trångboddheten var enorm. År 1900 var 27,4% av befolkningen inneboende. Bland arbetarna var trångboddheten störst. Man ansåg inom "bättre kretsar" att de dåliga bostadsförhållandena var en av orsakerna till arbetarklassens "råhet" och förvildning; det var i synnerhet ungdomen man var mest orolig för, eftersom den var hänvisad till gatan och alla faror som kunde finnas där. Med så dåliga bostadsförhållanden var det säkert inte heller lätt att läsa böcker, särskilt inga längre böcker. Belysningen i bostäderna revolutionerades emellertid i början av seklet genom de elektriska glödlamporna; efter hand elektrifierades även gatubelysningen. Under 1900-talets första årtionde mer än sjudubblades elförbrukningen per invånare i Stockholm.⁶

5.2.1. Barn och ungdom

Vid sekelskiftet fanns det omkring 30 000 barn under sju år och lika många skolbarn mellan sju och tolv år i Stockholm, alltså omkring 60 000 barn.⁷ Mer än 85% av befolkningen var lönearbetare, d. v. s. arbetare, lägre tjänstemän, butiks-personal o. dyl. Ofta arbetade båda föräldrarna i familjen och det fanns många ensamstående arbetande mödrar. Detta innebar att de flesta barnen växte upp tillsammans med andra barn på gator och bakgårdar; en mycket liten del av dem hade plats på barnkrubbor och arbetsstugor, den tidens motsvarighet till daghem och fritidshem, endast 200 respektive 1500 fick plats på dessa. Det var alltså många barn som var utan tillsyn när föräldrarna arbetade och äldre syskon fick ta hand om de yngre. Men det var också många barn som fick börja arbeta tidigt, t. ex. som springpojkar efter skolan slutat på eftermiddagen, för att bidra till familjens försörjning. Andra fick ta hand om hem och hushåll när mor i familjen kanske var borta mellan sju på morgonen och sju på kvällen.⁸

Barntiggeri på gatorna blev allt vanligare och började uppmärksammas i tidningarna. Detta var en av anledningarna till att de s. k. arbetsstugorna inrättades. Här fick barnen lära sig nyttiga arbeten och fick ett mål mat om dagen. Barn mellan 7 och 14 år kunde få plats på arbetsstugorna, som var öppna mellan 17 och 19. Arbetsstugorna var en del av liberalernas välgörenhetsideologi att lära människor hjälpa sig själva; det var bättre att "... söka förekomma de ungas fall än att först låta dem falla, för att sedan inrätta kostsamma anstalter till deras möjliga förbättring...".⁹ Anna Hierta-Retzius, som var den som skapat arbetsstugorna på 1880-talet.⁹ Arbetsstugorna leddes av en styrelse och finansierades av privata gåvor, donationer, bidrag från församlingen och inkomster från försäljningen av barnens arbete. Man använde sig av frivillig oavlönad arbetskraft. "Det ansågs nämligen lämpligt att unga flickor från förmögnare familjer skulle ägna någon tid åt välgörenhets arbete." Fast det var svårt att rekrytera arbetskraft till de utpräglade arbetarstadsdelarna - här måste personalen avlönas.¹⁰

5.2.1.1. Ungdomens nöjesliv

Nöjeslivet fick ett starkt uppsving i och med högkonjunkturen i början av seklet. 1910 fanns det i Stockholm 14 teatrar, 20 restauranger, 25 biografteater, åtta danspalats, tre varietéer och en cirkus. Som musikforskaren Martin Tegen har visat så skapade det större utbudet och den hårdnande konkurrensen en bredare klyfta mellan det "seriösa" och det "populära". Hela musiklivet, liksom litteraturen, kommersialiserades, men främst gällde detta populärmusiken, med vars hjälp teatrar, varietéer, restauranger, kaféer och danspalats konkurrerade om publiken.¹¹

1896 kom den första biografen till Sverige då en öppnades i Malmö. Först 1904 fick

huvudstaden sin första riktiga biograf. Filmen blev en storindustri, främst med hjälp av den realistiska äventyrsfilmen. Biograferna fick emellertid snabbt dåligt anseende och kritiken mot filmerna växte; de ansågs skadliga, främst för barn och ungdom.¹² I Stockholm fanns det fortfarande, 1909, trots alla ansträngningar som gjorts, många filmer som byggde på "äckliga" kolportageromaner och förbrytarhistorier. Dessutom hade man börjat med uppträdande av vissångare, sångerskor o. dyl. på biograferna, vilket gjorde att dessa närmast påminde om varietéer och detta slags underhållning ansågs synnerligen olämplig för barn.¹³

Martin Koch ansåg att det var stockholmsungdomen som var mest illa utsatt för skadliga nöjen, eftersom de hetsades hårdare, retades starkare och förbrändes snabbare. Därmed dock inte sagt att resten av landets ungdomar var säkra, så stor skillnad var det inte beroende på var man bodde.¹⁴

6. BIBLIOTEK I STOCKHOLM

Vi vill i detta kapitel visa hur biblioteksväsendet såg ut i den stad där biblioteket grundades och verkade. Framför allt vill vi peka på det behov som fanns av ett barn- och ungdomsbibliotek, genom att ta upp de möjligheter som barn och ungdomar hade, eller inte hade, att låna böcker i Stockholm.

Vi nämner först några olika bibliotekstyper som fanns i huvudstaden, därefter tar vi speciellt upp Gustav Vasa församlings bibliotek - ett bibliotek som hade en välutbyggd barnverksamhet, vilken vi jämför med SBUBs i diskussionen. Vi går även närmare in på tillkomsten av Stockholms stadsbibliotek, eftersom vi anser att detta är viktigt att känna till för förståelsen av stadens agerande i SBUB-frågan. Dessutom var det redan från starten bestämt att SBUB skulle överlåtas till stadsbiblioteket vid dess grundande. Slutligen uttalar sig Valfrid Palmgren om Stockholms biblioteksväsen.

6.1. Bibliotekstyper

Redan under 1700-talet inrättades i Stockholm s. k. lånebibliotek, där intresserade mot en avgift fick "taga kännedom" om nyutkommen litteratur samt låna hem böcker.¹ Sockenbibliotekens motsvarighet i storstäderna var församlingsbiblioteken som började inrättas på 1860-talet. Dessa bibliotek var grundade av den kyrkliga kommunen och de kunde vara av typen allmänna bibliotek eller skolbibliotek. I en del församlingar sorterade församlingsbiblioteken under skolråden, i andra under en särskild styrelse som tillsattes av kyrkostämman. De flesta församlingsbiblioteken hade särskilda läsrum och boklånen var avgiftsfria. Villkoret för att få låna var att man kunde legitimeras som församlingsmedlem. Hemlån till barn beviljades i allmänhet först när barnet fyllt 14 år.² I Stockholm fanns runt 1911 10 stycken församlingsbibliotek och äldst av dessa var Storkyrkoförsamlingens, som öppnades 1861.³ Ett annat församlingsbibliotek i Stockholm var Gustav Vasa församlingsbibliotek, som inrättades 1908.⁴ Detta var en progressiv institution under ledning av Hildur Lundberg, som också var styrelsemedlem i SBUB 1911-1927, som hade en utmärkt barnavdelning, öppna hyllor, sagostunder, barnklubbar och undervisning i bruket av biblioteket, se nedan. 1927 uppgick de flesta församlingsbiblioteken i Stockholm i det nyöppnade stadsbiblioteket som filialer.⁵

1866 grundades Läsesalong för damer på initiativ av Sophie Adlersparre. Denna läsesalong var ursprungligen endast avsedd för lärarinnor, men blev efter några år tillgänglig för både män och kvinnor, varför namnet ändrades till Stockholms läsesalong.⁶ Sophie Adlersparre arbetade ivrigt med att försöka höja bildningsnivån för flickor, och tanken på samskolan intresserade henne mycket. Stockholms Läsesalong var ett av hennes försök att förmedla kunskap till kvinnor.⁷

Stockholms biblioteksväsen präglades i början av seklet av en stark decentralisering. Där fanns KB, som vid sidan av sin huvudsakliga funktion som vetenskaplig institution, var tvungna att tillmötesgå en del önskemål från allmänheten. Där fanns också många specialbibliotek, antingen statsinstitutioner eller privata. Där fanns administrativa bibliotek som tillhörde staten eller staden, som tjänade rena förvaltningsändamål. Folkbiblioteken som fanns kunde delas upp i tre kategorier:

- 1) folkbibliotek som erhöll understöd från Stockholms stad
- 2) folkbibliotek som underhölls av församlingar, eller församlingsbibliotek
- 3) enskilda korporationers bibliotek utan kommunalt anslag.⁸

1880 grundades Stockholms arbetareinstitut av dr A. Nyström. Ändamålet var "att åt alla, såväl kvinnor som män, hvilka under uppväxtåren ej fått ägna sig åt studier, meddela en populärt vetenskaplig bildning genom föreläsningar, bibliotek med läsrum samt musikaliska underhållningar". 47% av utlåningen vid detta bibliotek bestod av kunskapsgivande litteratur och resterande av förströelselitteratur. Dessa siffror kan jämföras med dem för folkbiblioteken där förströelselitteraturen ofta uppgick till 70%. 1905 övertog Folkbildningsförbundet skötseln av Stockholms Arbetareinstituts bibliotek.⁹ I slutet av 1880-talet grundades olika arbetarbibliotek i Stockholm; dessa bibliotek innehöll litteratur som ej fanns att få på andra bibliotek. Olika socialdemokratiska fackföreningar förenade sina bibliotek till Stockholms arbetarbibliotek.¹⁰ Detta bibliotek, grundat 1891, ägdes av Stockholms arbetarbiblioteksförbund. 1892 var 20 fack med ca 2 500 medlemmar med. 1910 hade siffrorna ökat till 142 fack med hela 21 000 medlemmar. Stockholms arbetarbibliotek hade tre filialer, medlemmarna lånade kostnadsfritt medan icke medlemmar betalade 10 öre per bok och vecka. 1910 hade man ca 24 000 volymer.¹¹ Syftet med denna sammanslutning var att "af fackföreningar och andra verkliga arbetare-korporationer i Stockholm åstadkomma och upprätthålla ett för arbetareklassen särskildt afsett bibliotek".¹² Under de första åren på 1900-talet var detta det bästa biblioteket av public library-typ i Sverige vad gällde bestånd, utlåningssiffror och administration, enligt Magnus Torstensson.¹³ Det var ett första försök till centralisering av Stockholms biblioteksväsen, även om det bara kom en samhällsklass till godo.¹⁴ De andra arbetarbibliotek som fanns hade bristfälliga och dåliga lokaler och ont om pengar.¹⁵ 1901 utgick för första gången stadsbidrag till Stockholms arbetarbibliotek på 1 500 kronor. 1902 dubblerades bidraget och 1912 utgick ett årligt bidrag på 10 000 kronor, förutom ett tillfälligt bidrag på 2 000 kronor till inköp av nya böcker. Bokbeståndet bestod av dryga 24 000 band och utlånen under 1911 hade varit drygt 100 000.¹⁶

År 1900 stiftades Föreningen för folkbibliotek och läsestugor, som 1903 slogs samman med Centralföreningen för populärvetenskapliga föreläsningar och bildade Folkbildningsförbundet. Detta övertog skötseln av läsestugorna som fanns i Stockholm och ändrade benämningen till folkbibliotek. Dessa bibliotek erbjöd förutom hemlån även en tillflyktsort för dem som ville sitta och läsa på stället. Det var särskilt skolungdom som använde sig av läsrummen.¹⁷ Harald Lettström, aktiv inom Folkbildningsförbundet, berättar i en artikel i Biblioteksbladet att Folkbildningsförbundets bibliotek var Kungsholms, Maria, Johannes och Katarina bibliotek, och fr. o. m. 1908 även Holmias och Arbetareinstitutets. Dessa hade från en början varit främst läsestugor, men började kallas folkbibliotek när Folkbildningsförbundet tog över dem, men de var främst läsestugor en tid framöver också. Omkring 1916 upphörde de att vara läsestugor då lokalerna togs i anspråk av bokbestånd och utlåningsrörelse. "Det var så gott som uteslutande ungdomar", som satt där och läste, enligt Lettström. Låneavgiften var 5 öre per bok och vecka. Först när Stockholms stad höjde stadsanslaget från 8 000 till 11 500 kronor kunde lånen fr.o. m. 1908 bli avgiftsfria.¹⁸

Lettström skrev att Folkbildningsförbundets bibliotek var öppna 12.00-21.30 vintertid och 13.00-20.00 sommartid. Efter kl. 18.00 fick barn (12-15 år) endast komma in i mån av utrymme. Barn under 12 år mottogs inte; från 1909 fick dock barn från 8 år komma in i sällskap med äldre syskon, "... och anskaffades för dem lämplig litteratur".¹⁹ Särskilt utbildade bibliotekarier hade Folkbildningsförbundet inte råd att anställa; stadsbidragen räckte inte till, utan föreståndarinnorna hämtades ur folkskolelärarinnornas led. Avlöningen var låg men bostaden var gratis. "Naturligt var att endast en del av dessa föreståndarinnor voro särskilt lämpade för uppdraget. Deras litteraturkännedom var ofta ej stor."²⁰ Varje Folkbildningsförbundsbibliotek hade omkring 1 000 band varav hälften var till hemlån. Bokbestånden cirkulerades mellan biblioteken. Enskilda personer donerade medel till bokinköp och läroverksungdomar samlade 1905 in 1 300 kronor som användes till inköp av ungdomslitteratur.²¹

Folkbildningsförbundets biblioteksstyrelse insåg tidigt, enligt Lettström, nödvändigheten av ett centralbibliotek. Man började inom Folkbildningsförbundet samla in pengar till en centralboksamling som var tänkt att placeras i Arbetareinstitutets lokaler. Insamlingen startade 1906 och man lyckades samla in 27 000 kronor. 1911 omfattade bokbeståndets katalog 5 000 band. Dock var staden tvungen att sänka stadsanslaget, varför man blev tvungen att fördela centralboksamlingen mellan de olika folkbiblioteken. 1917 beviljades ett anslag på 28 700 kronor och 1918/1919 skänkte tio personer 22 500 kronor.²²

Magnus Torstensson har jämfört synen på biblioteksfrågan i Boston vid mitten av 1800-talet med den i Stockholm runt sekelskiftet. I Stockholm stred Valfrid Palmgren 1910 för att de dåtida obetydliga folkbiblioteken för de lägre samhällsklasserna skulle förändras och bli välutrustade bibliotek för hela befolkningen. I Boston hade man istället stridit för att det kommande folkbiblioteket inte enbart skulle bli ett bibliotek för avancerat kunskaps- och informationsinhämtande, utan även ett bibliotek som skulle kunna ge läsning för rekreation och vederkvjickelse.²³

6.2. Gustav Vasa - ett församlingsbibliotek

Vi har delat in beskrivningen av Gustav Vasa församlings bibliotek kronologiskt, för att det ska bli mer överskådligt och lättare att jämföra med SBUB. Vi har endast lyckats få tag i årsberättelserna för 1910-1923, varför vi inte har några uppgifter för övriga år.

Gustav Vasa församlings bibliotek (GVF) grundades 1908 och gjordes redan från början tillgängligt för barn, utan åldersgräns.²⁴ Man tvingades dock inskränka barnverksamheten eftersom det visade sig att man inte hade resurser att ta emot alla barn som kom. 1910 hade man öppet för barn under 14 år tre eftermiddagar i veckan, 15.00-17.00, utom på sommaren. För övriga hade man öppet mellan 18.00 och 21.00 på vardagarna och 17.00 och 21.00 på söndagar, sommartid 17.00 till 21.00.²⁵ Lånekortet skickades hem för att man skulle kunna kontrollera den uppgivna adressen. För barn under 14 år krävdes målsmans underskrift för att man skulle få låna. Det Brownska lånesystemet användes och låntagaren hade rätt att låna två böcker, varav en fick vara skönlitterär. Lånetiden var 14 dagar och försenade böcker belades med två öres straffavgift per dag. Man hade en läsesal med uppslagsböcker, tidskrifter och bokkatalogen.²⁶

På GVF hade man öppna hyllor och man ansåg att fackutlåningen ökat tack vare införandet av dessa:

Vinsten av att på detta sätt få komma i direkt beröring med böckerna och icke endast vara hänvisad till att välja bland boktitlar i en katalog har visat sig bestå i ökat intresse för verkligt gedigen litteratur. Erfarenheten från detta år ger vid handen, att risken med en sådan anordning är obetydlig. Denna anordning har dessutom gjort det möjligt för en person att sköta såväl utlåning som övervakandet av läsesalen, om ock detta skett med växande svårighet i mån av de ökade besöken.

Man hade dock funnit att öppna hyllor var alltför störande att ha i läserummet, varför man flyttat dem till expeditjonsrummet.²⁷

1910 började lokalerna bli för trånga och man ville hyra ett intilliggande rum speciellt för "halvvuxen ungdom" att ha som läserum. Ungdomarna tog väl stor plats i läsesalen och avskräckte kanske äldre personer att besöka denna. Angående barn sas det i årsberättelsen 1910:

Då styrelsen hyser den övertygelsen, att det är av den största betydelse, att barn redan tidigt vänjas

vid att besöka bibliotek, har den icke satt någon åldersgräns för låntagare. Men emedan det snart visade sig, att barnen i så stort antal begagnade sig av biblioteket, att de blevo besvärande för de äldre, måste besökstiden för barn under 14 år inskränkas till tre gånger i veckan kl. 3-5 e. m.

Detta innebar att man fick mer tid över för barnen och kunde intressera sig mer för dem. Även barnen hade öppna hyllor och sas välja böcker med stor noggrannhet. Försök hade gjorts med sagostunder och man hoppades genom dessa fostra en stamtrupp av intresserade låntagare med vana att handskas med böcker.²⁸

Under 1911 hade efterfrågan på engelsk och tysk skönlitteratur varit stor, varför man köpt in sådana verk. Man hade blivit tvungen att anställa ett extra biträde eftersom det p. g. a. de öppna hyllorna blivit för svårt för den befintliga personalen att övervaka läsesalen och samtidigt vara låntagarna behjälplig. Dessutom lämnade Elna von Zweigbergk sin tjänst på GVF för att tillträda som 2e bibliotekarie på SBUB.²⁹ 1912 hade man haft en nedgång i utlånen p. g. a. "den stora översvämningen" av 25-öresböcker, men även beroende på att biblioteket flyttat. När man väl installerat sig på det nya stället ökade genast lånen igen. Nu hade man fått en särskild barn- och ungdomsavdelning. Antalet tidskrifter 1912 var 34 stycken. Detta år hade man också haft besök från landsorten. Andra församlingsbibliotek hade delvis börjat ta över systemet med öppna hyllor.³⁰ 1913 hade man fått två expeditioner, en för barn och en för vuxna. Biblioteket upplät i juli sina lokaler för en bibliotekskurs som Fredrik Hjelmqvist och Knut Tynell ledde (alltså statens bibliotekskonsulenter) och den hade 40-talet deltagare.³¹

1914 sjönk antalet hemlån igen. Detta trodde man delvis bero på "de oroliga förhållanden som voro rådande under hösten". Man hade gjort en omflyttning av böckerna p. g. a. reparation, och var därvid tvungen att stänga de öppna hyllorna, varvid man fick erfara hur populära de verkligen var. 1914 deltog biblioteket också i Baltiska utställningen. Centralförbundet för socialt arbete hade gett Folkbildningsförbundet i uppdrag att ordna en utställning med folkbibliotek. Detta år tog man emot gåvor från bl a A. Landergren, L. Moll och doktor Karolina Widerström.³² 1915 återupptogs sagostunderna av fru Elsa Bergqvist som ledde dessa utan ersättning. Barn mellan 9 och 12 år var välkomna varje tisdag under oktober-december. Hon läste nordiska sagor och kända medeltidssagor för vilka barnen visade ett stort intresse. Man hade även sagoaftnar för äldre barn, men eftersom Lizzie Moll blev sjuk måste de upphöra, men man planerade att återuppta dem senare. 1915 fick man statsbidrag på 400 kr i form av bundna böcker. Lizzie Moll lämnade Gustav Vasa församlingsbibliotek vid årsskiftet 1915/1916 för att tillträda som föreståndarinna vid SBUB. En kurs i biblioteksteknik hölls i bibliotekets lokaler av Knut Tynell, Fredrik Hjelmqvist och Hildur Lundberg från septemeber till maj. Denna omfattade praktiskt arbete och två föreläsningstimmar per vecka. Deltagare var bibliotekets egen personal och ett 20-tal andra personer, de flesta hade jobbat på bibliotek.³³

1916 bildade några pojkar i åldern 12-14 år en klubb, som höll föredrag, läste poesi m.m. och sammanträdde en gång i veckan. Matilda Widegren var inbjuden en gång och visade riktiga indiansaker för dem. Även detta år fick man statsbidrag på 400 kr i form av böcker.³⁴ 1917 bjöd man in elever som slutat folkskolan till biblioteket i syfte att få dem att fortsätta besöka biblioteket även efter skolans slut.³⁵ 1918 behövde barnen inte längre plikta för försenade böcker, utan de avstängdes från lån i lika många dagar som boken varit försenad. "Slutligen har biblioteket, då det visat sig, att en hel del barn i alltför hög grad låna s. k. roliga böcker, sökt något inskränka möjligheten till dylik läsning genom att ej tillåta ombyte av sådana böcker oftare än var tredje dag." Detta år blev Knut Tynell ny styrelsemedlem.³⁶

1919 sjönk antalet besök åter något. Så var fallet med de flesta folkbibliotek i Sverige, sas det; sannolikt var det en följd av det allmänna orosfyllda tidsläget. Tidskriftsbeståndet hade 1919 ökat till ett 50-tal. Barnen strömmade till, speciellt under kulna höstdagar. Man fortsatte med sagostunder, pojkklubbar och inbjudan av folkskolelever.

Förutom betydelsen för barnen själva av att redan under skoltiden göra sig hemmastadda i biblioteket och lära sig att inränga detta i begreppet 'nöjen', har det visat sig, att barnen gör en utmärkt reklam för biblioteket hemma hos far och mor, vilket icke är utan betydelse. För barnens lån finnas särskilda bestämmelser och inskränkningar i syfte att hindra massläsning. Under de senare åren ha strängare bestämmelser för barnen tillämpats, vilket delvis bidragit till den minskade lånesiffran för året.³⁷

1920 ledde Greta Linder en kurs i böckers bruk tillsammans med Hildur Lundberg för en klass från Stockholms högre folkskolor för kvinnlig ungdom. Greta Linder hade tidigare studerat biblioteksarbete i USA.³⁸ 1921 tog Hildur Lundberg tjänstledigt för en treveckors studieresa till Norge.³⁹

1922 hade man ett 60-tal tidskrifter. Siri Andrews arbetade som assistent vid GVF. Hon var svensk-amerikanska med stor erfarenhet från barnbiblioteksområdet och utbildad barnbibliotekarie. 1922 gick man över till SAB och höll även en ny kurs i böckers bruk.⁴⁰ 1923 gick antalet lån upp men antalet besök ned, vilket berodde på att man använde ett nytt lånesystem, som innebar att varje låntagare fick låna fler böcker.⁴¹

Mellan åren 1910 och 1923 arbetade följande personer vid GVF: Elisabeth Berggren, Ingrid Boheman, Stina Callmer, Einar Ekstrand, Ellen Eriksson, Hallgård Hallberg, Hanna Larsson, Hildur Lundberg, Lizzie Moll, frk Ola Ohlsson, Greta Philip, Ruth Philip, Dagny Siwerson, Hedvig Thulin, Anita Wallgren, Elna von Zweigbergk och Iris Åhsberg.⁴² Av dessa arbetade de understrukna även vid SBUB och Stina Callmer även vid Malmö barnbibliotek.

6.3. Tillkomsten av Stockholms stadsbibliotek

Stockholm saknade ett allmänt kommunalt bibliotek. Det centralbibliotek efter amerikanskt mönster som Palmgren ville se 1911 blev verklighet halvtannat decennium senare. Många var turerna kring byggandet av stadsbiblioteket och vi ska redogöra för dessa nedan. För att det ska bli mer överskådligt gör vi först en kronologisk översikt, innan vi går in i detalj på vad hände.

1909 framlades en motion hos stadsfullmäktige angående centralisering av huvudstadens biblioteksväsen genom upprättande av ett kommunalt centralbibliotek med filialer i olika delar av staden.

1910 tillsattes en kommitté att utreda frågan.⁴³ Huvudprincipen för kommittén var att biblioteket skulle bli ett verkligt "allt för alla".⁴⁴

1912 avgav ovannämnda kommitté ett förslag till upprättande av ett kommunalt centralbibliotek med filialer. Man föreslog att stadsfullmäktige skulle utdela Forsgrénska fonden (en fond förvaltd av Stockholms stadsfullmäktige, skulle användas till allmännyttiga ändamål såsom undervisningsanstalter, anläggande av allmänna platser uppförande av byggnader för speciella behov i allmänhetens intresse o. s. v. 1907 uppgick avkastningen till 475 000 kronor⁴⁵) för detta ändamål, men denna kom att disponeras på annat sätt. Frågan lades ned.

1915 väcktes förslag om uppförande av ett gemensamt hus för Stockholms borgarskola, centralbibliotek och gymnastikanläggning. Medel skulle anskaffas genom lotterier.

1916 beslutade stadsfullmäktige att upplåta en tomt för ändamålet i hörnet Karlavägen/Birger Jarlsgatan.

1918 beslutade styrelsen för Knut och Alice Wallenbergs stiftelse att bidra med 1 000 000 kronor, under förutsättning, bl. a., att Forsgrénska fondens utdelning skulle gå till samma ändamål, och att stadsfullmäktige anslog en sådan tomt att byggnaden kunde uppföras fristående och med utrymme för en eventuell tillbyggnad. Stadsfullmäktige uppdrog åt en

kommitté att framlägga förslag till en byggnad samt att förbereda ärendet.

1920 beslutade stadsfullmäktige att ta emot donationen och att upplåta föreskriven tomt och tillika anslå Forsgrénka fondens avkastning (575 000 kronor) för ändamålet.

1922 avgav stadsbibliotekskommittén ett förslag till upprättandet av ett stadsbibliotek och vissa andra anordningar ifråga om Stockholms biblioteksväsen. Av ekonomiska skäl reducerades förslaget kraftigt, varefter stadskollegiet lämnade över ärendet till stadsfullmäktige. Samtidigt hemställde man att en del av 1923 års utdelning av Forsgrénka fonden skulle anslås till stadsbibliotekets uppförande. Förslaget vann inte gillande i stadsfullmäktige. Knut och Alice Wallenbergs stiftelse ställde då ytterligare 130 000 kronor till förfogande för stadsbibliotekets uppförande enligt föreliggande förslag.

1923 stadsfullmäktige mottog donationen och beslutade tillsätta en biblioteksstyrelse. Den inrättades i april av stadsfullmäktige i samband med ett principiellt godkännande av 1918 års stadsbibliotekskommittés förslag om uppförande av ett stadsbibliotek, samt nyorganisation av stadens biblioteksväsen. Biblioteksstyrelsen hade att sköta förvaltningen av stadsbiblioteket och andra ärenden i stadens biblioteksväsen. Den skulle också avge yttranden över ansökningar om stadsbidrag till enskilda biblioteks-, föreläsning- och folkbildningsanstalter. I december beslutades att ställa en tomt till förfogande i hörnet Sveavägen/Odengatan och biblioteksstyrelsen fick i uppdrag att låta uppföra huvudbyggnad för stadsbiblioteket. Arkitekt var Verner Asplund.

1925 hade donationsmedlen tagit slut p. g. a. stegrade byggkostnader. Stadsfullmäktige beslöt därför att 1926 och 1927 års avkastning av B.A. Danelii donationsfond fick disponeras, dock högst 250 000 kronor sammanlagt.

1927 påbörjades i februari överflyttning av personal och böcker från olika bibliotek till stadsbiblioteket.

1928 invigdes stadsbiblioteket den 31 mars och öppnades för allmänheten den 2 april.⁴⁶

Det kommunala biblioteksväsendet i Stockholm befann sig i ett föga tillfredsställande läge i början av 1900-talet och 1910 tillsattes en kommitté för att titta på folkbiblioteksfrågan och ett eventuellt centralbibliotek. Trots att staden anslog ganska stora summor årligen saknade man alltså en egen biblioteksinstitution. Istället var det olika enskilda korporationer som erhöll bidrag för att täcka kostnaderna för deras bedrivna biblioteksverksamhet.⁴⁷

Det var efter en motion 1909 av apotekare H. G. O. Enell i Stockholms stadsfullmäktige, i vilken han framhöll behovet av ett centralbibliotek med filialer i staden, som kommittén tillsattes. Denna bestod av direktör K. Herlitz, bibliotekarie F. Nilsson, direktör P. B. Romare, professor K. Warburg och fil. dr. Valfrid Palmgren. Man utgick från att "...en förständig och väl ledd biblioteks rörelse är en väsentlig del af ett samhälles uppfostringssystem - utgör ett nästan lika viktigt medel som skolan att genom förädlande inflytande skapa goda, dugande, fosterlandsälskande medborgare."⁴⁸

Man anar Valfrid Palmgren bakom följande yttrande av kommittén:

Biblioteket är afsedt att vara en ljushärd, som samlar till sig så många som möjligt, det har inga andra afsikter i sin verksamhet än att lämna tillfälle till inhämtande af kunskaper af olika slag och för olika ändamål men som ytterst komma samhället till godo. Väl skött och utrustadt med tillräckliga medel är ett folkbibliotek af detta slag af allra största betydelse för det samhälle, inom hvilket det är beläget, och blir i sitt slag och med sina förutsättningar en medelpunkt för dess andliga och kulturella sträfvanden⁴⁹

Stockholms stadsbibliotek skulle bli en bildningsanstalt, inte bara för de breda lagren, utan även för den bildade medelklassen.⁵⁰ 1912 skrev stadens bibliotekskommitté vidare:

Det är ett verkligt samhällsintresse att i hufvudstaden skapas en central biblioteksinstitution, som icke

blott fyller de nuvarande folkbibliotekens uppgifter, utan äfven tillgodoser *allmänt medborgerliga* önskingar med avseende på bekväm tillgång till olika slag af litteratur, som är uttryck af samhällsarbetets skiftande sidor.

Ett sådant bibliotek borde inte bara innehålla populärvetenskaplig litteratur, utan även vetenskapligt utredande arbeten inom olika områden, översiktliga framställningar, handböcker, uppslagsböcker av olika slag m. m. Detta innehöll inte folkbiblioteken i Stockholm år 1912, enligt kommittén, varför de också kritiserades. KB skulle i främsta rummet vara till för vetenskaplig forskning och kunde inte ersätta ett kommunalt bibliotek av det slag som beskrivits ovan.⁵¹ Kommittén menade att en centralisering av folkbiblioteken var nödvändig, främst av de bibliotek som fick anslag från staden. "En sådan centralisering torde ej kunna gå i annan riktning än att staden själf åtager sig offentlig biblioteksverksamhet genom inrättande af *ett kommunalt centralbibliotek* med därtill hörande filialbibliotek i aflägsset belägna trakter af staden, där behovet af sådana är oafvisligt."⁵² Kommittén tog upp biblioteket betydelse för barn och ungdom. Man ville på olika sätt göra dem till regelbundna och flitiga besökare. "Kommitterade anse att vid ett ifrågasatt stadsbibliotek i Stockholm äfven en barn- och ungdomsafdelning bör inrättas, så mycket mera som en grundstomme till en sådan afdelning tillfaller biblioteket genom öfverlämnandet af Stockholms Barn- och Ungdomsbibliotek."⁵³

Stadsbibliotekskommittén förslag, 1922, var att stadsbiblioteket skulle överta hela folkbiblioteksverksamheten i Stockholm. Stadsbidragen som de olika folkbiblioteken fick skulle dras in och deras bokbestånd skulle överlämnas till stadsbiblioteket som eventuellt också skulle överta vissa församlingsbibliotek. Istället skulle stadsbiblioteket inrätta filialer och utlåningsstationer på dessa platser och även på platser där inga bibliotek tidigare funnits.⁵⁴ Denna plan följdes i huvudsak. Fr. o. m. 1 oktober 1927 överlämnades följande bibliotek till stadsbiblioteket (dessa hade förut varit stadsunderstödda):

- * Folkbildningsförbundets bibliotek
- * Stockholms arbetarbiblioteksförbunds bibliotek
- * Stockholms barn- och ungdomsbibliotek
- * Arbetarnas bildningsförbunds Stockholmsavdelnings bibliotek
- * Gustav Vasa församlingsbibliotek (som låg nära det nya stadsbiblioteket)
- * Katarina församlings lånbibliotek
- * Bromma folkbibliotek
- * Enskede biblioteksförnings bibliotek
- * Adolf Fredriks församlingsbibliotek (större delen av)
- * Östermalms församlings bibliotek
- * Värtabiblioteket.⁵⁵

Stadsbiblioteket inrättade alltså nya filialer och utlåningsstationer på vissa ställen. Under hösten 1927 och våren 1928 öppnades två filialer på Södermalm, en på Götgatan och en på Hornsgatan. En filial öppnades på Norrmalm på Barnhusgatan där förut arbetarbiblioteket varit. Utlåningsstationer fick Aspudden (förutvarande arbetarbibliotekets lokal), Älvsjö (arbetarnas bildningsförbund lokaler), Enskede, Alvik, Bällsta och Bromma kyrka (Bromma folkbiblioteks lokaler). Under 1928 kom ytterligare en filial till på Östermalm och en utlåningsstation vid Värtan.⁵⁶

I stadsbibliotekets huvudbyggnad var inrymt:

- * en stor utlåningshall
- * två andra utlånings- och läsesalar
- * tidningsrum
- * studierum
- * upplysningsavdelning
- * barn- och ungdomsavdelning med utlåningsrum, läsrum och sagorum

- * sex rum avsedda för studiecirkel
- * bokmagasin
- * personalrum m. m.⁵⁷

Åldersgränsen vid biblioteket var som regel 17 år. Rätt till avgiftsfria lån hade alla som var fast bosatta i staden, alla som bodde utanför staden men var anställda i Stockholms stads tjänst, samt lärare och elever vid Stockholms skolor. Även personer bosatta utanför Stockholm kunde få låna mot en avgift på 3 kronor om året. Huvudbibliotekets öppettider var 1928 vardagar 10.30 till 20.30, sommartid en timme kortare på kvällen. Barnavdelningen hade öppet 14.00 till 20.00 och på sommaren 14.00 till 19.30.⁵⁸ Fil dr Fredrik Hjelmqvist var förste bibliotekarie på stadsbiblioteket och fil mag Greta Linder var andre bibliotekarie. Vid öppnandet bestod hela stadsbibliotekets bestånd av 120 000 volymer, 50 000 av dessa var placerade på öppna hyllor.⁵⁹ Första dagen, 2 april 1928, var antalet besökande över 2 000 vuxna och 766 barn. Antalet inskrivna låntagare var 631 vuxna och 269 barn.⁶⁰ Vid mitten av april var man uppe i omkring 5 000 låntagare totalt, ca. 300 nya låntagare skrevs in varje dag.⁶¹

6.3.1. Stockholms stadsbiblioteks barnavdelning

Barnavdelningen på stadsbiblioteket blev 320 kvadratmeter stor och bestod av ett kombinerat utlånings- och läsrum, ett särskilt rum för de barn som skulle skriva uppsatser och dylikt, ett rum för föräldrar och lärare och ett sagorum. Barnavdelningen hade från början en separat ingång åt söder.⁶² "Särskilt blir resultatet mot söderplatsen väl romantiskt, då här ett av de största portalmotiven i Sverige bildar entré till barnläsesalen och sagorummet. Det blir en Piranesieffekt⁶³ att se sexåringarna kliva in genom denna jätteport; Asplund har tagit småttingarna till hjälp, för att få fantastisk skala på sitt hus."⁶⁴

Hildur Lundberg var föreståndarinna för barnavdelningen vid öppnandet 1928.⁶⁵

I de äldre barnens rum fanns dels ett referensbibliotek och dels ett utlåningsbibliotek. I taket hade Munthe målat en stjärnhimmel. Innanför detta rum fanns en stor sal för de mindre barnen, med en målning av Berg - Mysingefjärden i ett hörn. I sagorummet hade Dardel gjort en väggmålning som fick mycket fin kritik.⁶⁶ ⁶⁷ På barnavdelningen fanns också en anslagstavla precis som man haft på SBUB och till inventarierna på barnavdelningen hörde även det "oumbärliga" tvättstället.⁶⁸

Barnen fick låna två böcker åt gången, med ett s. k. studiekort fick de låna upp till 10 böcker per gång.⁶⁹ Böcker på barnavdelningen som var mycket uppskattade var t. ex. barnbiblioteket Saga, som fanns dels som referenslitteratur och dels till hemlån. De minsta barnen läste gärna Arosenius *Kattresan*, *Burre-Busse*-böckerna eller Elsa Beskows böcker. De lite äldre flickorna tyckte om gamla klassiska flickböcker men många läste även pojkböcker. Pojkarna älskade äventyrsböcker, indianböckerna var nu mindre populära än de varit på SBUBs tid, istället lästes gärna t. ex. *Sherlock Holmes* och *Munchhausen*. När pojkarna blivit lite äldre och mer läsvana läste de helst historiska böcker och reseskildringar medan flickorna förutom historiska böcker gärna läste biografier. Utländsk litteratur var också populär. Många utländska barn kom också till biblioteket för att söka litteratur på sitt eget språk. SBUBs och Gustav Vasa församlingsbiblioteks samlingar av illustrationsmaterial - reproduktioner av konstverk, porträtt, vykort m. m. - överfördes till stadsbiblioteket där man fortsatte utlåningen av det.⁷⁰

När stadsbiblioteket väl öppnat insåg man att utrymmet för barnavdelningen varit för snålt tilltaget. Barnavdelningen kunde ha uppemot 1 000 besökare på en enda kväll, genomsnittet under våren 1928 låg på 700-800 besök och 500-600 hemlån per dag.⁷¹ Av barnens hemlån bestod 30% av facklitteratur, däribland räknades även utländsk skönlitteratur in.⁷² Liksom på

SBUB var det mest pojkar som använde sig av barnbiblioteket.⁷³

Det fanns motståndare till Stockholms stadsbiblioteks barnavdelning och Valfrid Palmgren fick försvara den. En del fann den onödigt lyxig medan andra fann den direkt obehövlig eftersom skolbiblioteken fanns, åter andra menade t. o. m. att den var skadlig eftersom den lockade barnen från hemmet!⁷⁴ Redan 1922 hade doktor Gödel, chefsbibliotekarie vid Riksdagsbiblioteket framfört sina tvivel om barnavdelningen:

Vidare måste jag bekänna, yttrade d:r Gödel, att jag inte riktigt förstår behovet av en förste bibliotekarie som föreståndare för den s.k. barnavdelningen. På det hela taget tycks mig den avdelningen mindre nödvändig; jag kan inte fullt uppskatta de moderna strävandena i den punkten, och jag undrar om det inte vore bättre för barnen, åtminstone på det tidiga skolstadiet, att under sin fritid inte syssla så mycket med läsning, utan istället med praktiska ting och friluftsliv. Men det kanske beror på att jag är en smula gammalmodig. I alla händelser torde väl knappast en högre biblioteksfunktionär behöva attacheras för detta ändamål.⁷⁵

Två som vid invigningen var odelat positiva var generaldirektör B. Bergqvist och direktör P. Hallman. Bergqvist ansåg att barn- och ungdomsavdelningen var i alla avseenden praktiskt, trevligt och ur uppfostringssynpunkt bra arrangerad. "Det var bland det yppersta jag sett, och man skulle önska sig vara ung själv, så att man kunde sitta där och njuta." Hallman fann barnens rum "förtjusande", det var proportionerligt, trevligt, väl belyst, möblerat och målat.⁷⁶

6.4 Valfrid Palmgren om bibliotek i Stockholm

Valfrid Palmgrens kritik av folkbiblioteksväsendet i Sverige, d. v. s. att folkbiblioteken befäste klassmotsättningarna, att bokbeståndet i huvudsak bestod av skönlitteratur medan viktiga fackverk saknades och att folkbiblioteken hade en prägel av välgörenhetsinriktning gällde, enligt henne, i hög grad även biblioteken i Stockholm:

Jag tvekar icke att med stöd af min erfarenhet om dessa bibliotek påstå, att hvad som förut antydts i största allmänhet äfven i hög grad gäller om Stockholms folkbibliotek, hvarför det synes mig vara med rätta, som man klagat öfver Stockholms bristfälliga biblioteksväsen. Men hvad kan man också år 1910 vänta af en biblioteksverksamhet, som ännu i afseende på de principer, på hvilka den hvilat, kvarstår på 1850-talets ståndpunkt?⁷⁷

Enligt Valfrid Palmgren var Stockholms folkbibliotek klassinstitutioner snarare än allmänna offentliga institutioner för hela samhällets bruk. Som belägg för detta tog hon t. ex. upp lånereglerna i Folkbildningsförbundets bibliotek, där det stod att låntagaren måste visa upp fackföreningsbok eller liknande för att få låna. I Arbetarbiblioteket i Folkets Hus fick bara medlemmar i arbetarnas biblioteksförening låna gratis. Andra personer fick betala 10 öre per bok och vecka förutom en borgen på 2 kronor. "Att det med dylika hemlånsregler icke varit en tanke på någon *allmänhet* som sådan torde vara själfklart, utan dessa bibliotek har använt sina anslag till att anskaffa böcker för uteslutande *en* viss samhällsklass, nämligen arbetarna."⁷⁸

I Folkbildningsförbundets organ, Folkbiblioteksbladet, hände det, enligt Palmgren, att redaktören, som representant för förbundets folkbiblioteksverksamhet, avrådde från inköp av mer gedigen kunskapsgivande litteratur. Han kunde inte förstå meningen med att ta med t. ex. ett sådant arbete som Dahlanders *Elektriciteten* i en katalog för folkbiblioteken. Valfrid Palmgren undrade då med vilken rätt han och andra förmögna och s. k. bildade män satte sig till doms över de intellektuella kraven hos personer vars andliga och materiella sfär var dem främmande.⁷⁹

I Folkbildningsförbundets befintliga bibliotek rådde planlöshet, ansåg Palmgren. Följden av bokinköpsystemen på folkbiblioteken i Stockholm blev att de verkligt "kunskapsörstande

elementen” bland arbetarklassen sökte sig till KB. Där hade hon själv åtskilliga gånger lånat ut just Dahlanders *Elektriciteten* till personer ur arbetarklassen. “För min del måste jag säga att den intellektuella ståndpunkt, som våra folkbibliotek tillmätta Stockholms arbetare, icke är för dessa smickrande.” Valfrid Palmgrens slutsats blev att arbetarna måste få ett lämpligt bokurval och litterärt bildad och kunnig bibliotekspersonal.⁸⁰

Valfrid Palmgren delade in den läsande allmänheten i tre grupper, nämligen:

- 1) vetenskapliga forskare (som gick till KB)
- 2) den bildade medelklassen
- 3) det s. k. folket, d. v. s. kroppsarbetare och med dem socialt likställda.

Eftersom det inte fanns något verkligt bibliotek för folket tvingades dessa alltså till KB när de ville ha något särskilt, vilket hämmade KBs arbete och gjorde att vetenskapsmännen blev lidande. Stockholms stad gjorde inget för den bildade ämbetsklassen, d. v. s. ämbetsmän, lärare, affärsmän, industriidkare, studerande m. fl. Enligt Valfrid Palmgren gick dessa människor ogärna till folkbiblioteken eftersom dessa inte var avsedda för dem och oftast inte heller kunde erbjuda vad medelklassen önskade. Stockholms läsesalong, understödd av staden med 2 000 kronor per år, var den enda institution där Stockholms bildade allmänhet kunde låna svensk litteratur, nyare och äldre, vetenskaplig såväl som populär, samt utländsk litteratur av olika slag. Medlemsavgiften var dock 20 kronor per år och person, vilket Palmgren trodde var en hög avgift även för en person ur medelklassen.⁸¹

Folkbildningsförbundets attityd var, enligt Valfrid Palmgren, lika med välgörenhetsarbete;

... allt detta ständiga, aldrig upphörande tal om oegennyttia och ädelmod hos dem, styrelser såväl som tjänstemän, som handhafva dessa bibliotek, hvad är det annat än ett för den allmosegifvande rikets anspråk på tacksamhet? Hvar gång någon vågar sig på ett försök till kritik af våra folkbibliotek, bemötes han med mer eller mindre mildt förebrående ord, som tydligen säga att uppoffrande mänsklighetens välgörare som våra folkbildningsintresserade borde vara fritagna från anmärkningar och endast få skörda tack för sin nitälskan.⁸²

Harald Lettström uttalade sig om hennes inlägg i BBL 1954:

Polemiken blev mycket skarp och fröken Palmgren var särdeles ettrig i tonen och orättvis i argumenten. I stället för att anklaga stadsfullmäktige, som ej insett vikten av biblioteksrörelsen och lämnat klandervärt små anslag, riktade fröken Palmgren sitt angrepp i överlägsen ton mot Folkbildningsförbundet och Arbetarebiblioteket. Ej ett ord av erkänsla gav hon dem som så länge haft hand om folkbiblioteken och utan ersättning gjort det mesta möjliga av de små anslagen.⁸³

Ett folkbibliotek skulle, enligt Palmgren, vara “... en institution som gör sin plikt, och för en naturlig och enkel pliktuppfyllelse fordrar man ju icke tack. Intet skulle vara mig kärare, än om Stockholms stad en dag finge till stånd stadens egna offentliga bibliotek, i hvilka allmänheten betjänades af rätt och slätt pliktrogna tjänstemän”.⁸⁴ Enligt Valfrid Palmgren fanns det dock i Stockholm bibliotek som närmade sig den moderna bibliotekstypen, nämligen församlingsbiblioteken, ex. Kungsholms, Adolf Fredriks och Gustav Vasa. Hon trodde att detta främst berodde på att det i dessa biblioteks styrelser satt framstående biblioteksmän, med vilkas hjälp hela administrationen hade kommit ur “dilettantismens gungfly”. Till saken hörde att dessa bibliotek ofta också förestods av bildade män och kvinnor.⁸⁵ I de bibliotek som understöddes av staden borde staden, enligt Valfrid Palmgren, ha kontroll över såväl styrelsernas sammansättning som föreståndarnas duglighet.⁸⁶ Hon nämner i en annan skrift Stockholm som exempel och säger att Stockholms stadsfullmäktige växlat ut penningssummor i småmynt till alla möjliga och omöjliga litterära folkköksinstitutioner.⁸⁷

6.4.1. Valfrid Palmgren om Stockholms stadsbibliotek

Enligt Valfrid Palmgren var det hennes bok *Bibliotek och folkuppfostran* 1909 som gav upphov till Enells motion i Stockholms stadsfullmäktige om ett nytt stadsbibliotek efter amerikansk förebild. Palmgren satt i stadsfullmäktige det år motionen kom upp och därmed var, som hon uttryckte det, "striden" igång. Frågan gällde om biblioteket skulle vara av den gamla folkbibliotekstypen eller av den typ som byggde på amerikanska ideal. Valfrid Palmgren förespråkade naturligtvis det senare alternativet. Valet handlade om nya principer och nya metoder som t. ex. öppna hyllor, utbildad personal och barn- och ungdomsavdelningens vara eller icke vara.

Den nu levande generationen kan knappast föreställa sig hur skarp, bitter och långvarig den striden blev. Jag hade två fronter att kämpa på: dels mot representanterna för den gamla folkbiblioteksrörelsen, dels de vetenskapliga biblioteken. Från de förras sida fördes striden mot allt det nya med stor bitterhet. Nu efteråt kan man visserligen betrakta detta med förståelse - de nya idéerna stodo ju i opposition mot allt vad dessa män med stor idealism och högst förtjänstfullt kämpat och brutit väg för.⁸⁸

När Stockholms stadsbibliotek slutligen stod färdigt och kunde öppnas för allmänheten i april 1928 var Valfrid Palmgren nöjd. Hon ansåg att det nya stadsbiblioteket var en heder för sin stad och för hela landet. Enligt henne fanns inte dess motstycke i Europa; endast i Förenta Staterna kunde man finna ett fåtal bibliotek som kunde mäta sig med Stockholms nya stadsbibliotek. Hon ansåg att man borde stå i tacksamhetsskuld till det amerikanska biblioteksväsendet och bibliotekstekniken, och uttryckte sin glädje över att se hur otvunget låntagarna tog det nya biblioteket i besittning och över att se en personal besjälad med "library spirit".⁸⁹

7. STOCKHOLMS BARN- OCH UNGDOMSBIBLIOTEK 1911-1927

Föremålet för vår undersökning har alltså varit Stockholms barn- och ungdomsbibliotek (SBUB), som drevs av föreningen med samma namn under ledning av Valfrid Palmgren mellan åren 1911-1927. Palmgren omsatte här de idéer hon fattat intresse för under sin studieresa i USA till verklighet.

Biblioteket stöddes från början enbart av donationer från intresserade, men fick senare understöd av staden. Den finansiella situationen förblev instabil tills det att staden, efter påtryckningar från Föreningen SBUB, 1921 beslutade höja bidraget kraftigt.

Tanken med barnbiblioteket var att kunna upprätthålla det tills dess att ett centralbibliotek blev uppfört, och då överlämna barnbiblioteket i det nya stadsbibliotekets vård. Som vi visat började diskussionen om ett centralbibliotek med motionen av år 1909, men stadsbiblioteket öppnade först 1928. Valfrid Palmgren och föreningen hade från början planerat att driva barnbiblioteket i fyra år innan det skulle övertas av stadsbiblioteket - dessa fyra blev alltså istället 16 år.

SBUB skulle vara ett barn- och ungdomsbibliotek öppet för alla oavsett klasstillhörighet. Som vi tidigare visat var det svårt för barn och ungdomar att få låna bra litteratur, de sågs ofta över axeln i biblioteksväsendet. På SBUB var man mån om att behandla alla lika, att uppmuntra till läsning och att ge besökarna tillgång till rikligt med god litteratur.

Vi kommer i kapitlet att ta upp barnbibliotekets målsättning, ekonomi, lokal, personal, biblioteksteknik, accession, besöks- och hemlänestatistik, vilka låntagarna var m. m. för att ge en bild av verksamheten. Dessutom tar vi upp överlåtelsen till Stockholms stadsbibliotek 1928 för att visa vad som blev av barnbiblioteket efter föreningens upphörande.

Den tredje december 1911 visades SBUB upp för speciellt inbjudna, bl. a. Per-Albin Hansson, som skrev en artikel i Socialdemokraten dagen efter, en, enligt Valfrid Palmgren, välskriven och ytterst vänlig artikel.¹:

Man stämmer till lovordande så snart man träder in i Stockholms barn- och ungdomsbiblioteks läsesal. Ljust och glatt, med höga fönster åt både Drottning- och Apelbergsgatorna, en trevlig möbel i polerad björk, goda reproduktioner på väggarna och blommor på borden. Nästan som en symbolik hänger på ena långväggen en av Chr. Eriksson skänkt relief: en bondkvinna som låter en kalv lapa näring ur en mjölkbytta.

Barnen skola säkert lätt finna sig hemmastadda här. Därtill ska kanske icke minst bidra de nya formerna för utlåning av böckerna. Hela boksamlingen - t. v. 1,500 band - står på låga hyllor inne i läsesalen och här får besökaren själv taga den önskade boken. Behövs råd och hjälp stå ständigt trenne bibliotekarier till tjänst och dessutom finnes en efter amerikanskt mönster upprättad praktisk katalog, en starkt analyserande s. k. dictionarykatalog, upptagande både sak- och personregister. Om sålunda en besökande ej vet vilken särskild bok han önskar eller vilken författare han vill läsa, utan blott vad för ett ämne han vill studera så kan han lätt i katalogen få reda på vad biblioteket har berörande detta ämne.

Biblioteket står öppet för barn och ungdom i alla åldrar. T. o. m. på de minsta har man tänkt och för dem anskaffat en del bilderböcker. Bokbeståndet omfattar dels all sådan litteratur, som kan vara ungdomen till gagn i dess studier av alla skolämnen, dels sådan litteratur som kan bidra till deras utveckling och förkovran utöver vad skolkurserna omfatta och dels förströelse- eller föreläsningelitteratur. Böckerna utlämnas även till hemlån, i vilket fall låntagaren får ange en skriftlig förbindelse att väl akta boken och återställa den senast inom 14 dagar. Inga avgifter förekomma.

På en stor anslagstavla kommer man att fästa ungdomens uppmärksamhet på befintlig litteratur i vissa aktuella frågor. Vid öppnandet behandlar anslagstavlan Stockholm och all litteratur som handlar härom har placerats i en särskild avdelning i omedelbar närhet av anslagstavlan. För att ytterligare

fästa intresset vid ämnet har man anskaffat en del illustrationer, fotografier från både det äldre och det yngre Stockholm m. m. Särskilt torde det intressera de unga stockholmarna att ta del av en bild där man bl. a. får se den gamla hästomnibussen rulla fram. Längre fram ämnar man även anordna sago- och berättelseaftnar.

Biblioteket har, som vi i lördags omnämnde, tillkommit på initiativ av dr Valfrid Munch-Petersen och ekonomiserats genom donationer. De 30,000 kr. som för ändamålet insamlats beräknas räcka för 4 år framåt och då hoppas man att biblioteket skall kunna ingå i ett ordnat kommunalt biblioteksväsen.

För bibliotekets handhavande har bildats en förening, som f. n. räknar 15 medlemmar, till större delen dr Munch-Peterséns bibliotekslärjungar samt tre av s. k. bibliotekets bibliotekarier. Mottagandet av medlemskap innebär en förpliktelse att aktivt deltaga i föreningens arbete genom alternerande tjänstgöring under tiden biblioteket hålles öppet. Bibliotekets chef är fröken Gerda Boheman och hennes närmaste biträde fröken Elna v. Zweigbergk, vilka jämte fru Munch nedlagt det största förberedande arbetet.

Det var med berättigad stolthet som initiativtagaren till det hela förevisade skapelsen och berättade om dess tillkomst, organisation och syfte. Hon hoppades nu att intresset skulle lönas med intresse från barnens och ungdomens sida. Och denna förtjänar att gå i uppfyllelse. Som vi redan i lördags omtalade hålles biblioteket öppet vardagar kl. 3-8 e. m. och söndagar kl. 1-4. Sänd dit barnen! Bättre kunna de icke använda sina ledighetsstunder.²

7.1. Barnbibliotekets målsättning

När Föreningen Stockholms barn- och ungdomsbiblioteks grundades skrev man de stadgar man skulle följa fram till 1927. Vissa ändringar gjordes 1921, p. g. a. att man då fick höjt stadsbidrag och stadsfullmäktige fick i gengäld tillsätta två ledamöter i SBUBs styrelse. Föreningsstadgarna gick i stort ut på :

- * att man skulle upprätta och underhålla ett bibliotek för Stockholms barn- och ungdom och utföra därmed sammanhängande verksamhet
- * att man skulle överlämna biblioteket som gåva till Stockholms stad om föreningen skulle upplösas eller när staden löst sin biblioteksfråga
- * medlemskap i styrelsen förpliktigade till aktivt arbete på SBUB
- * att styrelsen skulle bestå av sju ledamöter, varav två, efter 1921, valdes av Stockholms stadsfullmäktige och fem av föreningen på två år i taget
- * att styrelsen varje år skulle ge ut en verksamhetsberättelse
- * att föreningens inkomst skulle utgöras av gåvor, (i början främst från enskilda donatorer, senare huvudsakligen från Stockholms stad, i och med stadsbidraget)
- * att vid slutet av varje kalenderår skulle föreningen tillsätta två revisorer och två suppleanter
Från och med 1921 tillsatte stadsfullmäktige också en revisor och en suppleant
- * att årsmöte skulle hållas i april varje år.³

När SBUB öppnade hade man för avsikt dels att göra boksamlingen uppskattad bland barnen, dels att lägga stor vikt vid bibliotekets uppfostrande betydelse. Redan mot slutet av 1913 ansåg styrelsen att man lyckats med det man föresatt sig. Barn från alla samhällsklasser kom i stora skaror, vilket ju visade att biblioteket var uppskattat. 1913 kunde man se en ökning av nyttolitteraturen, d. v. s. facklitteraturen, i utlåningsstatistiken, vilket bådade gott för bibliotekets uppfostrande betydelse. "Bibliotekets inredning, anordning, litteraturval och verksamhetssätt kunna uppställas som mönster för liknande inrättningar" - så nöjd var man i styrelseberättelsen år 1914.^{4 5} De liknande inrättningar man talade om var Malmö barnbibliotek, som öppnade 1914 och Göteborgs barn- och ungdomsbibliotek, som öppnade 1913.

Man var från början inställd på att följa moderna amerikanska biblioteksidéer, så långt det gick med de ekonomiska resurser man hade, med ex. öppna hyllor, sagoberättande, illustrerade anslag, högläsning och studiecirkel. Detta gick emellertid inte att genomföra i samma omfattning som i USA, då man på SBUB ofta saknade medel för annat än det grundläggande

biblioteksarbetet. Det som man i USA kallade "library extension work", d. v. s. sagostunderna, studiecirkarna, klubbar av olika slag o. s. v. fick oftast läggas på is, men tanken på denna verksamhet fanns alltid i bakgrunden och en del av dessa aktiviteter genomfördes också när man fick råd, se nedan.^{6 7}

7.2. Ekonomi

1911-1912

Föreningen Stockholms barn- och ungdomsbibliotek bildades i april 1911 när man hade lyckats samla in 20 000 kronor för ändamålet. Detta skedde efter att Valfrid Palmgren handplockat elever från sina bibliotekskurser och tillsammans med dessa lagt upp en strategi för att finna donatorer. Under april månad gjordes en organisationsplan och kostnadsberäkning för de närmsta fyra åren. Före utgången av dessa fyra år hoppades man att det nya stadsbiblioteket i Stockholm skulle stå färdigt, och därmed ta emot SBUB som gåva. Tidigt förstod man dock att dessa 20 000 kronor inte skulle räcka i fyra år - man skulle behöva ytterligare 10 000 kronor, vilka man också lyckades samla in.⁸ Därmed var de första fyra årens verksamhet garanterad tack vare enskilda donatorer. Donationerna kom främst från Stockholms penningaristokrati och kulturelit bl. a. från professor Karl Warburg, doktor Fürstenberg, bokförläggare Bonnier och Geber, bankdirektör Nachmanson, direktör Sachs, professor Medin och många Josephsöner.⁹ Man kan lägga märke till här, att en del av dessa herrars fruar deltog i arbetet på SBUB. Doktorinnan Fürstenberg, professorskan Medin, Maud Josephson och Ann-Sofie Josephson hörde till dem som tog aktiv del i föreningen.¹⁰

1912 hade SBUBs styrelse några ekonomiska bakslag. Dels fick de avslag på en ansökan om penningunderstöd från Custodia (ett förvaltningsbolag), dels gick inte utdelningen av Forsgrénska fonden till uppförandet av ett stadsbibliotek i Stockholm, som styrelsen hade hoppats på. I och med detta uppsköt staden övertagande av SBUB, och man blev tvungen att fortsätta finansiera verksamheten längre än de fyra år man från början räknat med.^{11 12}

SBUB hade alltså pengar till de fasta kostnaderna under de första fyra åren, men bara knappt tusen kronor över till bokinköp o. dyl. Då styrelsen var rädd för stagnation och även med tanke på att SBUB skulle bli en gåva till Stockholms stad, begärde man anslag från stadsfullmäktige. Finge man 2 000 kronor i anslag skulle ca 500 band kunna köpas in, vilket man ansåg vara absolut nödvändigt för att någotsånär följa med i den nytgivna litteraturen.¹³ I december 1912 beviljade stadsfullmäktige också biblioteket 2 000 kronor "till inköp av lämplig litteratur", på villkor att föreningen lämnade verksamhetsberättelse till drätselnämndens kammarkontor, att föreningen underkastade sig drätselnämndens kontroll och att föreningen skulle överlämna biblioteket till staden om föreningen eventuellt upphörde.¹⁴

1912 uppgick donationerna till 5 200 kronor.¹⁵ Med behållningen från 1911 och räntor uppgick inkomsterna till 11 330 kronor.

Utgifterna 1912 var fördelade på följande poster, (Kr. avrundat till närmaste heltal):

Böcker	1 702	Organisationskonto	288
Inventarier	2 028	Diverse	348
Belysning	375	S:a utgifter 1912	8 122 ¹⁶
Hyra och löner	3 382		

1913

Styrelsen diskuterade detta år huruvida man skulle söka statsbidrag, men frågan sköts upp till följande år.¹⁷ Saken togs aldrig mer upp i styrelseprotokollen och ingen förklaring ges till man inte diskuterade frågan mer. Om man ser till hur reglerna för statsbidragen var utformade kan man tänka sig två stötestenar för SBUB - för att vara berättigad till bidraget måste man, åtminstone delvis, ha en vuxen publik och endast *ett* folkbibliotek eller system av folkbibliotek inom samma kommun fick understöd. Vi drar slutsatsen att antingen det ena eller det andra eller båda var avgörande för att SBUB inte skulle få statsbidrag.

1913 uppgick donationerna till 4 592 kronor och stadsbidraget till 2 000 kronor.¹⁸ Med behållning från 1912 och räntor uppgick inkomsterna till 9 800 kronor.

Utgifterna var 1913 fördelade på följande poster (Kr. avrundat till närmaste heltal):

Böcker	2 737	Organisationskonto	60
Inventarier	231	Diverse	474
Belysning	311	S:a utgifter 1913	7 782 ¹⁹
Hyra och löner	3 970		

1914

Styrelsen beslöt i april 1914 att skicka ut ett cirkulär till tänkbara donatorer med förfrågan om huruvida de var villiga att understödja SBUB. Man var orolig över den finansiella situationen, då de fyra första årens medel snart var till ända, och kostnaderna för verksamheten ökat.

...styrelsen [anser] att det skulle vara att beklaga om biblioteket från och med nästa år af brist på medel skulle vara nödsakadt att nedläggas. Styrelsen riktar för den skull till de enskilda donatorerna, till Stockholms stadsfullmäktige och till öfriga intresserade en anhållan att de måtte söka biträda föreningen vid anskaffandet af de för fortsatt verksamhet nödiga medlen^{20 21}

SBUBs styrelse begärde nu 4 000 kronor i stadsbidrag för 1915, d. v. s. 2 000 kronor mer än föregående år, och man ville ha rätt att använda medlen till annat än bara bokinköp.²²

1914 uppgick donationerna till 5 070 kronor och stadsbidraget till 2 000 kronor. Med behållning från 1913 och räntor uppgick inkomsterna till 9 397 kronor.

Utgifterna var 1914 fördelade på följande poster (Kr. avrundat till närmaste heltal):

Böcker	1 560	Skrivmaterial och porto	151
Bokbinderi	794	Trycksaker	154
Inventarier	94	Diverse	268
Belysning	464	S:a utgifter 1914	7 527 ²³
Hyra och löner	3 772		

1915

Ännu ett cirkulär skickades detta år ut till presumtiva donatorer.²⁴

Stockholms stad beviljade endast 3 000 kronor i bidrag - 1 000 kronor till hyra och löner, 2 000

kronor till inköp och inbindning av böcker. Styrelsen begärde ånyo 4 000 kronor i bidrag för 1916. Man var av den uppfattningen att erhöill man 4 000 kronor för 1916 skulle ekonomin vara någorlunda säkerställd t. o. m. januari 1917. Styrelsen insåg dock att man måste finna en fastare ekonomisk grund under 1916.²⁵

1915 uppgick donationerna till 4 020 kronor och stadsbidraget till 3 000 kronor. Med behållning från 1914 och räntor uppgick inkomsterna till 9 287 kronor.

Utgifterna var 1915 fördelade på följande poster (Kr. avrundat till närmaste heltal):

Böcker	1 262	Skrivmaterial och porto	174
Bokbinderi	962	Trycksaker	177
Inventarier	108	Diverse	208
Belysning	134	S:a utgifter 1915	6 617 ²⁶
Hyra och löner	3 594		

1916

Man tvingades åter vända sig till sina donatorer. Föreståndarinnan Lizzie Moll beklagade sig över Stockholms stads bristande intresse för biblioteksfrågor:

“Men det kan ej bortresoneras, att detta ej är en den enskilda välgörenhetens sak, utan en allmän angelägenhet. Det är egendomligt att man i ett land, som har så starkt intresse för skolfrågor, för folkskolorna icke minst, skall ha så litet förståelse för det verksamma medel man i biblioteken kunde ha att göra dessas arbete i fortsättningen fruktbarande”.²⁷ Styrelsen beslöt att göra en broschyr - *En vädjan* - om verksamheten för att väcka större intresse för SBUB, i vilken på området kända och framstående personer uttalade sig om SBUBs betydelse.²⁸

Lizzie Moll var pessimistisk, men trots det beviljade Stockholms stadsfullmäktige i december 1915 4 000 kronor för 1916. “Detta är så mycket anmärkningsvärdare som i betraktande av de tryckta tiderna de flesta med Barn- och ungdomsbiblioteket likartade företag erhöillo avslag på sina ansökningar om höjda understöd”, säger man i styrelseberättelsen för 1915.²⁹

1916 uppgick donationerna till 7 543 kronor och stadsbidraget till 4 000 kronor. Med behållning från 1915 och räntor uppgick inkomsterna till 14 351 kronor.

Utgifterna var 1916 fördelade på följande poster (Kr. avrundat till närmaste heltal):

Böcker	1 128	Skrivmaterial och porto	186
Bokbinderi	871	Trycksaker	202
Inventarier	72	Diverse	204
Belysning	158	S:a utgifter 1916	6 649 ³⁰
Hyra och löner	3 828		

1917

1917 uppgick donationerna till 1 898 kronor och stadsbidraget till 4 000 kronor. Med behållning från 1916 och räntor uppgick inkomsterna till 13 882 kronor.

Utgifterna var 1917 fördelade på följande poster (Kr. avrundat till närmaste heltal):

Böcker	1 096	Skrivmaterial och porto	155
Bokbinderi	840	Trycksaker	135
Inventarier	27	Tvätt, såpa och rengöring	199
Värme och belysning	422	Diverse	104
Hyra och löner	4 350	S:a utgifter 1917	7 308 ³¹

1918

Generalkonsul J. Sachs lovade att donera 1000 kronor för vardera 1918 och 1919, på villkor att SBUB hittade tio andra donatorer som var villiga att bidra med samma summa. Enligt vad föreståndarinnan Anna Landergren mindes i en tillbakablickande intervju, ska Valfrid Palmgren ha lyckats finna dessa tio under en förmiddag.^{32 33}

Styrelsen ansökte om medel ur Oscar och Maria Ekmans donationsfond³⁴ (fonden var till för att befördra folkupplysning och folkuppfostran) Ingenting nämns i styrelseprotokollen om resultatet, varför vi antar att det inte gav någon utdelning.

Donationerna strömmade in detta år, och med de förbättrade ekonomiska omständigheterna började man överväga att flytta verksamheten till en större lokal.³⁵ Se nedan.

SBUBs styrelse beslutade att begära 5 000 kronor i stadsbidrag för 1919, så att personalen skulle kunna få något dyrtidstillägg (till följd av den våldsamma prisstegringen 1916-1918 var man tvungen att införa en tillfällig krigstidshjälp. 1919 sattes den i relation till levnadskostnaderna).³⁶

1918 uppgick donationerna till 14 443 kronor och stadsbidraget till 4 000 kronor. Med behållning från 1917 och räntor uppgick inkomsterna till 25 672 kronor.

Utgifterna var 1918 kronor fördelade på följande poster (Kr. avrundat till närmaste heltal):

Böcker	2 092	Skrivmaterial och porto	242
Bokbinderi	971	Trycksaker	365
Inventarier	164	Tvätt, såpa och rengöring	209
Värme och belysning	853	Diverse	131
Hyra och löner	5 257	S:a utgifter 1918	10 283 ³⁷

1919

1919 uppgick donationerna till 10 053 kronor och stadsbidraget till 4 000 kronor. Med behållning från 1918 och räntor uppgick inkomsterna till 30 243 kronor.

Utgifterna var 1919 fördelade på följande poster (Kr. avrundat till närmaste heltal):

Böcker	2 161	Skrivmaterial och porto	170
Bokbinderi	1 012	Trycksaker	425
Inventarier	146	Tvätt såpa och rengöring	167
Värme och belysning	868	Diverse	243
Hyra	1 775	S:a utgifter 1919	13 908 ³⁸
Löner	6 942		

1920

Föreningen ansåg sig inte kunna företa ännu en insamling, då de personer som tidigare bidragit nyligen lämnat stora summor.³⁹

Vid fastställandet av budgeten för 1920 insåg styrelsen att föreningen skulle komma att stå helt utan tillgångar vid årets slut och såvitt styrelsen kunde bedöma hade en ny penninginsamling alltså inte särskilt stor utsikt att lyckas. Föreningen ville därför att staden skulle ta över SBUB från och med 1 januari 1921 och att föreningen Stockholms barn- och ungdomsbibliotek därmed skulle upphöra.⁴⁰ I maj 1920 skrev styrelsen för SBUB till Stockholms stadsfullmäktige att:

... stadsfullmäktige måtte antingen besluta att höja stadens anslag till Stockholms barn- och ungdomsbibliotek för 1921 till 25 000 kr., i vilket fall staden skulle äga att i styrelsen utse två ledamöter jämte en revisor och en revisorssuppleant, eller besluta att mottaga biblioteket som en gåva till Stockholms stad samt att från och med den 1 jan. 1921 handhåva dess skötsel och underhåll⁴¹

Skrivelsen skickades till stadsbibliotekskommittén för ett uttalande för att sedan skickas vidare till stadsfullmäktige. Stadsbibliotekskommittén tillstyrkte inte stadens övertagande av SBUB, utan ansåg att föreningen borde fortsätta sin verksamhet och endast begära höjt stadsanslag i väntan på att stadsbiblioteket skulle färdigställas.⁴² Se ovan.

Stadskollegiet tillstyrkte dock endast 15 000 kronor först, men SBUBs styrelse menade att om man bara fick denna summa skulle biblioteket tvingas göra "ödesdigra inskränkningar" i driften, både vad gällde öppettider och bokinköp. Man skulle kunna ha öppet endast tre dagar i veckan, mot som nu alla dagar, och endast kunna köpa in en fjärdedel av nuvarande bokinköp. En "anspråkslös" höjning av personalens löner ifrågasattes av stadskollegiet trots att lönerna var "alldeles otillräckliga" i nuläget. Det hade blivit svårt för SBUB att erbjuda personal som tjänstgjorde utan ersättning, man hade därför tvingats öka antalet avlönade biträden, vilket ökade personalkostnaderna. "Det är därför styrelsens livliga förhoppning att Stadsfullmäktige måtte behjätta betydelsen av bibliotekets verksamhet genom att till Stockholms barn- och ungdomsbibliotek för år 1921 bevilja den summa om 25 000 kronor, varom biblioteket ansökt."^{43 44}

I december 1920 beslutade stadsfullmäktige att höja anslaget för 1921 till 25 000 kronor så att föreningen skulle kunna fortsätta sin verksamhet i samma utsträckning som tidigare.⁴⁵

1920 uppgick donationerna till 783 kronor och stadsbidraget till 4 000 kronor. Med behållning från 1919 och räntor uppgick inkomsterna till 21 593 kronor.

Utgifterna var 1920 fördelade på följande poster (Kr. avrundat till närmaste heltal):

Böcker	3 150	Skrivmaterial och porto	353
Bokbinderi	1 675	Trycksaker	434
Inventarier	34	Tvätt, såpa och rengöring	290
Värme och belysning	1 011	Diverse	296
Hyra	2 500	S:a utgifter 1920	18 243 ⁴⁶
Löner	8 501		

1921

Föreningens stadgar ändrades detta år p. g. a. villkoret för de 25 000 kronorna att Stockholms stad fick insätta två ledamöter i föreningens styrelse och tillsätta en revisor och en revisorssuppleant. Styrelsen bestod hädanefter av sju ledamöter mot tidigare fem. Stadens representanter var Lilly Herrström och Paul Magnusson.⁴⁷

1921 uppgick donationerna till 150 kronor och stadsbidraget till 25 000 kronor. Med behållning från 1920 och räntor uppgick inkomsterna till 28 617 kronor.

Utgifterna var 1921 fördelade på följande poster (Kr. avrundat till närmaste heltal):

Böcker	2 854	Skrivmaterial och porto	268
Bokbinderi	1 836	Trycksaker	489
Inventarier	90	Tvätt, såpa och rengöring	224
Värme och belysning	716	Diverse	327
Hyra	3 000	S:a utgifter 1921	26 334 ⁴⁸
Löner	16 531		

Att observera här är att lönekostnaderna fördubblats mellan 1920 och 1921.

1922

1922 uppgick donationerna till 35 kronor och stadsbidraget till 25 000 kronor. Med behållning från 1921 och räntor uppgick inkomsterna till 27 405 kronor.

Utgifterna var 1922 fördelade på följande poster (Kr. avrundat till närmaste heltal):

Böcker och bokbinderi	4 397	Trycksaker	456
Inventarier	354	Tvätt, såpa och rengöring	214
Värme och belysning	640	Telefon	180
Hyra	3 000	Diverse	194
Löner	16 674	S:a utgifter 1922	26 421 ⁴⁹
Skrivmaterial och porto	313		

1923

SBUB begärde för 1924 bara 24 000 kronor istället för 25 000, då myndigheterna p. g. a. de svåra tiderna framhållit vikten av största möjliga återhållsamhet i fråga om anslagsansökningar.⁵⁰ I en skrivelse till stadsfullmäktige förklarade man att orsaken till det mindre beloppet var att dyrtidstillägget sänkts och att övervakningspersonalen fått färre timmar.⁵¹

1923 uppgick donationerna till 60 kronor och stadsbidraget till 25 000 kronor. Med behållning från 1922 och räntor uppgick inkomsterna till 26 061 kronor.

Utgifterna var 1923 fördelade på följande poster (Kr. avrundat till närmaste heltal):

Böcker	3 068	Trycksaker	285
Bokbinderi	1 754	Tvätt, såpa och rengöring	214
Inventarier	418	Telefon	176
Värme och belysning	470	Försäkring	49
Hyra	3 000	Diverse	152
Löner	16 024	S:a utgifter 1923	25 901 ⁵²
Skrivmaterial och porto	290		

1924

Den av staden utsedda revisorn hade gjort anmärkningar på SBUBs ekonomi:

- * de fast anställda bibliotekarierna skulle inte längre få övertidsersättning, deras löner skulle vara tillmätta så att personen var skyldig att tjänstgöra utöver fastställd tid och utan särskild ersättning
- * samma sak gällde för de fast anställda biträdena; endast i undantagsfall skulle de få övertidsersättning
- * man skulle istället använda sig mer av de extra biträdena
- * den jul- och midsommargratifikation städerskan erhållit tidigare skulle dras in; likaså extraersättningen för vår- och höstrengöringen
- * städerskornas lön föreslogs läggas på rengöringskontot istället för lönekontot.⁵³

1924 uppgick donationerna till 193 kronor och stadsbidraget till 24 000 kronor. Med behållning från 1923 och räntor uppgick inkomsterna till 24 374 kronor.

Utgifterna var 1924 fördelade på följande poster (Kr. avrundat till närmaste heltal):

Böcker	2 580	Trycksaker	289
Bokbinderi	923	Tvätt, såpa och rengöring	889
Inventarier	485	Reparationer	412
Värme och belysning	510	Försäkring	26
Hyra	3 000	Telefon	149
Löner	14 554	Diverse	95
Skrivmaterial och porto	256	S:a utgifter 1924	24 167 ⁵⁴

1925

1925 uppgick donationerna till 203 kronor och stadsbidraget till 24 000 kronor. Med behållning från 1924 och räntor uppgick inkomsterna till 24 435 kronor.

Utgifterna var 1925 fördelade på följande poster (Kr. avrundat till närmaste heltal):

Böcker	2 495	Trycksaker	295
Bokbinderi	1 024	Tvätt, såpa och rengöring	929
Inventarier	375	Försäkring	25
Värme och belysning	405	Telefon	131
Hyra	3 000	Diverse	139
Löner	14 276	S:a utgifter 1925	23 394 ⁵⁵
Skrivmaterial och porto	301		

1926

Det hade beslutats att SBUB skulle uppgå i det nya stadsbiblioteket i oktober 1927. Därför ansåg styrelsen att det var lämpligt att endast begära 3/4 av 25 000, alltså 18 000 kronor, för 1927.⁵⁶ Se nedan.

1926 uppgick donationerna till 178 kronor och stadsbidraget till 24 000 kronor. Med behållning från 1925 och räntor uppgick inkomsterna till 25 224 kronor.

Utgifterna var 1926 fördelade på följande poster (Kr. avrundat till närmaste heltal):

Böcker	3 084	Trycksaker	219
Bokbinderi	891	Tvätt, såpa och rengöring	952
Inventarier	167	Försäkring	21
Värme och belysning	402	Telefon	132
Hyra	3 000	Diverse	179
Löner	14 385	S:a utgifter 1926	23 743 ⁵⁷
Skrivmaterial och porto	310		

1927

Stadsfullmäktige beviljade endast 16 150 kronor av de begärda 18 000.⁵⁸

1927 uppgick donationerna till 71 kronor och stadsbidraget till 16 150 kronor. Med behållning från 1926 och räntor uppgick inkomsterna till 17 701 kronor.

Utgifterna var 1927 fördelade på följande poster (Kr. avrundat till närmaste heltal):

Böcker	1 304	Trycksaker	242
Bokbinderi	1 255	Tvätt, såpa och rengöring	677
Inventarier	184	Försäkring	18
Värme och belysning	253	Telefon	112
Hyra	1 500	Flyttningsskonto	305
Löner	10 853	Diverse	282
Skrivmaterial och porto	242	S:a utgifter 1927	17 227 ⁵⁹

1911-1927

Vi har sammanställt de vi anser vara de viktigaste posterna mellan 1911/12 och 1927 för att få en överblick över hur ekonomin tedde sig under årens lopp.

	Hyra/löner	Böcker/ bokbinderi	Donationer	Inkomster totalt	Utgifter totalt
1911/12	3 382	1 702	5 200	11 330	8 122
1913	3 970	2 737	4 592	9 800	7 782
1914	3 772	2 354	5 070	9 397	7 527
1915	3 594	2 224	4 020	9 287	6 617
1916	3 828	1 999	7 543	14 351	6 649
1917	4 350	1 936	1 898	13 882	7 308
1918	5 257	3 063	14 443	25 672	10 283
1919	8 717	3 173	10 053	30 243	13 908
1920	11 001	4 825	783	21 593	18 243
1921	19 531	4 690	150	28 617	26 334
1922	19 674	4 397	35	27 405	26 421
1923	19 024	4 822	60	26 061	25 901
1924	17 554	3 503	193	24 374	24 167
1925	17 276	3 519	203	24 435	23 394
1926	17 385	3 975	178	25 224	23 743
1927	12 353	2 559	71	17 701	17 227

Enskilda donatorer hade givit sammanlagt 68 950 kronor och Stockholms stad hade totalt bidragit med 188 150 kronor.⁶⁰ De enskilda donatorerna var 157 stycken; av dessa var:

57 fruar

15 grosshandlare

12 fröknar

10 direktörer

7 bankdirektörer, 7 professorer

4 landshövdingar

3 advokater, 3 häradshövdingar

2 bankirer, 2 bibliotekarier, 2 bokförläggare, 2 bruks-/godsägare, 2 friherre/friherrinna, 2 justitieråd, 2 överingenjörer

1 arkitekt, 1 bankofullmäktige, 1 byråchef, 1 disponent, 1 fabrikör, 1 generaldirektör, 1 generalkonsul, 1 herr, 1 hovrättsnotarie, 1 hovrättsråd, 1 kamrer, 1 konsul, 1 livmedikus, 1 med. dr, 1 riksbankschef, 1 rådman, 1 sekreterare, 1 skriftställare, 1 statssekreterare, 1 tandläkare, 1 universitetskansler.

Dessutom donerades pengar av Bolinders mek. verkstad, Nordiska Bokhandeln, Norstedt, P.A., & Söner och ett sterbhus.⁶¹

Vi har tittat närmare på en del av dessa personer för att se vilka de var och om vi kunde finna någon anknytning till SBUB. De böcker vi använt oss av är *Vem var det?* (Stockholm, 1944),

Carin Österbergs *Svenska kvinnor: föregångare nyskapare* (Lund, 1990), *Svenskt biografiskt lexikon* (Stockholm, 1992-1994) och *Svenska män och kvinnor* (Stockholm, 1942).

Arthur Fürstenberg var med. lic. och hade läkarpraktik i Stockholm och specialiserad på barnsjukdomar - kanske därför han var intresserad av barns välfärd som han donerade pengar till SBUB. För övrigt arbetade hans fru på SBUB.

Emilia Broomé var socialpolitiker, lärare och fredsivrare. Styrelseledamot i Svenska fredsförbundet, bildade Landsföreningen för kvinnlig politisk rösträtt, var byråföreståndare vid Centralförbundet för socialt arbete, medverkade vid skapandet av barnträdgårdar (intresserad av barnfrågor) i Stockholm. Politiskt liberal (liksom Valfrid Palmgren), satt i stadsfullmäktige i Stockholm 1911-1924 (delvis samtidigt som Palmgren), medlem i Stockholms Folkskoledirektion (barn igen).

Calla Curman var kulturpersonlighet. Hon och hennes man, som var läkare, var mycket konst och kulturintresserade; de "curmanska mottagningarna" i deras hem var berömda. Hedersledamot i Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet.

Ivar Bendixson var matematiker och kommunalpolitiker, satt i Stockholms stadsfullmäktige 1903-1931, var ordförande i Stockholms frisinnade valmannaförening (Palmgren var frisinnad likaså).

Carl Benedicks var professor i fysik och ledamot av Vetenskapsakademien. Gift med Cecilia af Geijerstam, släkt med Gerda af Geijerstam (f. Boheman) vid SBUB.

Axel Edelstam, justitieråd i Högsta Domstolen, gift med Ruth Moll, släkt med Lizzie Moll.

Louise Falkenberg, friherrinna, filantrop och socialt engagerad. 1897-1925 var hon ordförande i direktionen för Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn (där SBUB hade en bokdeposition på 1920-talet).

Erik Frisell var bank- och industriman. Ledamot för bl. a. AB Custodia (från vilket SBUBs styrelse försökt utverka ett bidrag)

Amanda och Emil Hammarlund. Emil H. var folkskollärare och politiker. Startade Svensk läraretidning. Amanda och Emil H. Tog initiativ till en rad barntidningar, utgav Barnbiblioteket Saga. (Man förstår intresset för SBUB.)

Magna Sunnerdahl ärvde en förmögenhet 1908. Samma år gav hon bort 4 miljoner kronor avsedda att komma skötsam ungdom till godo. Hon gjorde donationer till Stockholms stad 1914, 1928 och 1935 till uppförandet av hyreshus avsedda för fattiga, barnrika arbetarfamiljer. Hon donerade också pengar till andra humanitära och kulturella intressen (och SBUB).

Åtskilliga av donatorerna hade alltså anknytning till barnavård, kultur, skola och välgörenhet. Många var liberalpolitiker; en hel del var släkt med dem som arbetade på SBUB. I stort sett var alla ur en välbeställd och högt utbildad medelklass.

En liten anekdot berättad av Helja Jacobson, anställd vid SBUB 1911-1914, får avsluta detta kapitel. Hon berättar att städerskan, som var den som drev in donationerna när givarna hade glömt bort sina åtaganden, en gång hade hört: "... en gammal grosshandlare ryta till en kontorist, som gått för att kräva honom på beloppet: 'Vem ä' den där karln som jag underhåller?' Svaret blev: 'Förlåt grosshandlaren, det ä' ingen karl, det ä' ett barnbibliotek.' 'Jaså, ja', då pungade han ut med sin hundralapp".⁶² Man får väl förmoda att han med "den där karln" menade Valfrid Palmgren.

7.3. Lokal

I april 1911 bad SBUBs styrelse Klara församlings kyrkoråd att få hyra en lokal av dem till barnbiblioteket. Man var beredd att betala maximalt 1 200 kronor per år. Kyrkorådet sa emellertid nej och Valfrid Palmgren fick då i uppdrag att försöka hitta en annan lokal. Hon hittade en med "idealiskt" läge, centralt, med många skolor i närheten, i hörnet Drottninggatan/

Apelbergsgatan.^{63 64} I maj 1911 ställde sig alla i föreningen i ansvar för hyreskontraktet.⁶⁵

I bibliotekslokalen kom att finnas en liten tambur, ett litet expeditionsrum och en läsesal med plats för 70 barn. Salen innanför expeditionen hade inretts av arkitekt Ivar Tengbom och var "mycket smakfull, ändamålsenlig och hemtrevlig". Möblerna, gula björkmöbler, var ritade av ovan nämnda Ivar Tengbom och tillverkade av NK. Ena kortväggen i läsesalen rymde referensbiblioteket. "Stora knippen" av matta lampor gav elektriskt ljus. På väggarna, som var målade i lilagrått, hängde anslagstavlor, två reliefer av Christian Eriksson och färgreproduktioner av Carl Larsson, prins Eugen och Bruno Liljefors. En prydligt textad förmaning om att vårda böckerna väl var uppsatt på en vägg. På borden stod alltid blommor, för det mesta bekostade av personalen själv.^{66 67 68 69 70} Inventarierna och belysningen kostade sammanlagt 3 638 kronor och i denna summa ingick de 1961 kronor som möblerna kostat. Helja Jacobson trodde att direktör Sachs på NK hade rabatterat kraftigt.⁷¹ Lizzie Moll skrev 1916 att "Man har i det hela sökt att ge ett intryck av trevnad och ordning, som säkert i icke ringa grad bidrager till de goda disciplinförhållandena". Möblerna som var solida och hållbara och dyra i inköp, ingav respekt och ingen åverkan hade förekommit på dem under de fem år biblioteket varit öppet.⁷² Först 1924 nämnde man att möblerna behövde renoveras.⁷³

De bilder vi sett från SBUB ger intryck av en mycket kultiverad och sober miljö med blommor på de blankpolerade borden. Det måste ha varit med andakt barnen beträdde denna lokal, åtminstone barnen ur de lägre samhällsklasserna var väl främmande för dyra möbler, blommor, tavlor, böcker i överflöd, ljus och tystnad.

1917 började SBUBs styrelse fundera på att byta till en större lokal - man hade varit tvungen att avvisa många barn p. g. a. utrymmesbrist. Vägg i vägg med barnbiblioteket låg en kontorslägenhet på tre rum som man var intresserad av att få överta. Då skulle man få ett särskilt rum till de små barnen, som krävde lite mer uppmärksamhet och de äldre barnen kunde få ett eget studierum. Dessutom skulle personalen få ett eget arbetsrum, något som man inte hade för närvarande.^{74 75} Lägenheten bredvid var dock uthyrd till oktober 1919, men hyresgästen lovade att lämna lägenheten så fort han funnit en ny lokal.⁷⁶

Med en större lokal skulle man slippa avvisa besökande barn, något som inte kan ha varit särskilt trevligt för en institution som SBUB. Men biblioteket flyttades dock aldrig. Någon uttalad anledning till detta har vi ej kunnat finna, men om man tittar på den finansiella situationen ser man att kostnaderna sköt i höjden 1920 och donationerna minskade kraftigt. Detta var också innan Stockholms stad beslutat att höja bidraget till 25 000 kronor, så ekonomin var fortfarande mycket osäker. Man får också tänka på att SBUBs styrelse hoppades på att stadsbiblioteket skulle byggas inom en snar framtid och kanske därför drog sig för att flytta. 1923 förbättrade man situationen genom att förlänga öppettiderna istället se nedan.

7.4. Personal

3 april 1911 bildades alltså Föreningen Stockholms barn- och ungdomsbibliotek med omkring 15 medlemmar och med Valfrid Palmgren som ordförande. Föreningens medlemmar förband sig att ta aktiv del i arbetet på det blivande biblioteket. Sommaren och hösten detta år ägnades åt att ställa i ordning biblioteket.⁷⁷

I oktober 1911 ledde Palmgren en bibliotekskurs i barnbibliotekets ännu öppnade lokaler. Elever var till största delen blivande personal på SBUB. Enligt Valfrid Palmgren arbetade nästan alla hennes kurselever på SBUB vid ett eller annat tillfälle. Förutom dessa arbetade där en stor skara kvinnliga medhjälpare med intresse för saken, som givit SBUB sitt stöd på ett eller annat sätt från starten.⁷⁸ Några av de som gått Palmgrens kurser och var anställda på

SBUB var Gerda Boheman, Ida Abramson, Elna von Zweigbergk, Lizzie Moll och Maud Boheman. Fast anställda från början var en föreståndarinna (bibliotekarien) och två amanuenser (biträden)⁷⁹

Vilka var det då som arbetade på barnbiblioteket och vad hade de för bakgrund? I *Svensk biblioteksmatrikel* från 1932 återfann vi några av personalen. Helja Jacobson (f. 1890), vars far var landssekreterare, hade en examen från elementarskola för flickor. Hon hade gått en kortare bibliotekskurs för Valfrid Palmgren och arbetade mellan 1911 och 1914 på SBUB och på KB som biträde. 1914 öppnade hon Malmö barnbibliotek. Anna Landergren (f. 1883), vars far var kyrkoherde, hade en examen från Lyceum för flickor i Stockholm. Efter åren som föreståndarinna på SBUB (1917-1927) blev hon anställd vid stadsbibliotekets barnavdelning. Hildur Lundberg (f. 1878), vars far var fil. dr. och fiskeriinspektör, hade examen från Statens normalskola för flickor och Privata högre lärarinneseminariet. 1908 gick hon en bibliotekskurs (förmodligen Palmgrens). 1908-1914 var hon biträdande bibliotekarie vid Pedagogiska biblioteket, 1909 till 1927 bibliotekarie vid Gustav Vasa församlingsbibliotek. Om Eva Ringenson vet vi, att hon var född 1893 och att fadern var lektor. Hon hade examen från Anna Sandströmska lärarinneseminariet. 1916 fick hon en assistenttjänst vid SBUB som hon innehade till 1927, då hon började vid Stockholms stadsbibliotek.

Gemensamt för dessa kvinnor var att de kom från bildade hem. Några hade lärarinneexamen och några hade arbetat på bibliotek tidigare.

Flera i SBUBs personal hade även andra järn i elden än bara SBUB. Hildur Lundberg, SBUBs styrelsessekreterare under alla år, var som sagt föreståndarinna vid det 1908 öppnade Gustav Vasa församlingsbibliotek och gjorde det till ett mönsterbibliotek med en förstklassig barnavdelning. Helja Jacobson öppnade 1914 Malmö barnbibliotek efter SBUBs mönster. Signe Wranér var på SBUB mellan 1914 och 1927 samtidigt som hon var ansvarig för utgivningen av *Svensk Läraretidnings Sagabibliotek*.^{80 81}

Helja Jacobson, minns i en artikel 1953 hur det gick till när Valfrid Palmgren värvade henne till SBUB. Jacobson gick som elev på KB 1911 när Palmgren letade personal till barnbiblioteket. Hon hade läst och entusiasmerats av *Bibliotek och folkuppfostran* och ville mycket gärna delta i projektet. Palmgren antecknade henne som frivillig tjänstgörande fyra kvällar i veckan. Helja Jacobson påpekade att hon arbetade på KB från 10 till 16, och arbetet på SBUB skulle vara mellan 15 och 20. Detta bekymmer viftade Valfrid Palmgren bort; hon sa helt sonika åt Helja Jacobson att sluta på KB klockan två de dagarna.⁸² Palmgren var nog väldigt noga med vilka personer hon värvade till SBUB; att de skulle vara besjälade library spirit var säkert, om inte ett krav, så en stor fördel.

1912 låg personalens årslön på 700 kronor för bibliotekarien och 450 kronor för biträdena. Städernas lön var 15 kronor i månaden.⁸³ Större delen av personalen var dock oavlönad. Åke Åberg menar att damerna som arbetade gratis gjorde det för att de ville ha ett stimulerande arbete med barn och böcker och att de fäste mindre avseende vid lönen. Detta har visat sig farligt för yrkets ekonomiska status i fortsättningen, säger han.⁸⁴ Dessa damer var ju tvungna att ha något slags försörjning för att kunna arbeta ideellt - en make, en familj eller en egen förmögenhet. De flesta som arbetade på barnbiblioteket var ogifta. Uppenbarligen var det inte för pengarna de hjälpte till på SBUB utan vi antar att det låg en viss prestige i att kunna arbeta ideellt. Vidare ville kanske de ogifta kvinnorna komma hemifrån och känna att de gjorde någon nytta. Vi har fått intrycket att många blev värvade av bekanta, släkt och vänner eftersom många som nämns i vårt material stod i förbindelse med varandra på ett eller annat sätt. I den sista styrelseberättelsen för år 1927 står vilka som någon gång arbetat på SBUB. En fru R. Blohm (f. Medin) arbetade oavlönad - SBUBs kassaförvaltare hette Gerda Medin. Två systrar Abramson

fanns där, Margit Lamm och fru D. Lundvik (f. Lamm), Elna von Zweigbergk var fast anställd och fru B. Jolin (f. von Zweigbergk) lämnade frivilligt arbete, både Maud och Gerda Boheman var avlönade extra biträden o. s. v. SBUB fungerade också som avstamp mot andra biblioteksarbeten.

Hur personalen vid SBUB kom och gick är mycket svårt att redogöra för p. g. a. av bristande material. Omsättningen tycks ha varit stor, speciellt bland de oavlönade. Personer var sjukskrivna, hade tjänstledigt, slutade o. s. v. Under krigstidens prisstegring t. ex. var det mycket svårt att hålla oavlönad personal⁸⁵, varför man kan anta att personal-omsättningen var extra stor då. I styrelseprotokollet för den 5 april 1916 kan man läsa, att det hade varit svårt att få tag på frivillig hjälp under våren och man beslutade därför att anställa en extra hjälp tre dagar i veckan under våren, med en lön av 50 kronor i månaden.⁸⁶

En del personer lämnade också SBUB för ett annat arbete. Biträdande bibliotekarien, Sylvia Fineman, gick på hösten 1916 över till Stockholms läsesalong, där hon blev föreståndarinna. Hon kom dock tillbaka för ett tag 1917, då en krissituation inträffade - SBUBs föreståndarinna, Lizzie Moll, begärde avsked och Sylvia Fineman erbjöd sig att hjälpa till tills vidare. 1919 lämnade Valborg Hedberg biblioteket för att bli föreståndarinna vid Nordiska Kompaniets personalbibliotek.⁸⁷ Det verkar som om en tjänst vid SBUB öppnade vissa dörrar för dem som ville vidare inom biblioteksvärlden.

Personalens antal varierade också efter väderleksförhållandena:

På grund av att det visat sig omöjligt att erhålla erforderlig frivillig arbetskraft och tillströmningen av barn i avsevärd grad ökats på grund av den dåliga väderleken beslöt styrelsen att två avlönade extra biträden skulle anställas vardera med högst sex timmars tjänstgöring i veckan. Som ersättning för deras arbete skulle de erhålla 1 kr. per timma.⁸⁸

1917 tackade Anna Landergren ja till platsen som föreståndarinna, efter Lizzie Moll. Hon blev kvar på tjänsten ända tills SBUB uppgick i Stockholms stadsbibliotek 1927. 1917 fick hon 1 000 kronor i årslön.⁸⁹ Anna Landergren hade arbetat på barnbiblioteket från 1914, då hon hade en månadslön på 50 kronor, "ynkligt liten", som hon säger i en tillbakablick.⁹⁰

I maj 1918 valdes Knut Tynell in i styrelsen som vice ordförande. (Han gifte sig sedermera med Lizzie Moll.) Samma år höjdes föreståndarinnans lön till 1 500 kronor per år och biträdenas till 1 200 kronor per år. Städerskan erhöll nu 45 kronor i månaden. Under hösten 1918 hade biblioteket varit stängt på grund av sjukdom (spanska sjukan) bland personal och låntagare, och på ett styrelsemöte i november beslutades att lön skulle utbetalas även för tiden då biblioteket varit stängt.⁹¹

1920 sattes lönerna till 1 800 kronor + dyrtidstillägg 160% = 4 680 kronor per år för föreståndarinnan. Assistenterna fick 1 100 kronor + dyrtidstillägg 160% = 2 860 kronor per år. De timanställda fick 1,35 i timmen + 90% dyrtidstillägg = 2,75 kronor i timmen.⁹² Lönen detta år bestod till största delen av dyrtidstillägg, så man kan tänka sig att inflationen var hög.

1922, då Stockholms stad hade övertagit SBUBs ekonomi, ifrågasatte den av staden tillsatte revisorn om inte personalens dyrtidstillägg skulle sänkas. 1919 hade man haft ett dyrtidstillägg på 66,3%, och styrelsen beslutade att fixera personalens dyrtidstillägg. I april detta år bestämdes lönerna till 3 480 + ålderstillägg = 3 780 + dyrtidstillägg 18% för föreståndarinnan, och för biträdena 2 100 + ålderstillägg = 2 300 + dyrtidstillägg (18%). För de extra timanställda var lönen satt till 1,75 kronor i timmen.⁹³ Här kan man se hur tiderna blev ljusare och dyrtidstillägget minskades för varje år.

Lönerna fortsatte att diskuteras på styrelsemötena. 1923 beslutade man att full lön skulle utgå vid sjukdom i en månads tid. Därefter skulle personen ifråga avstå en viss del av sin lön, en summa som bestämdes av styrelsen. Samma år tog man på ett styrelsemöte upp frågan om huruvida för mycket personal tjänstgjorde på SBUB och om lönekontot för SBUB var för stort, och styrelsen beslöt att göra jämförelser med liknande bibliotek i staden.⁹⁴ Vilka bibliotek man skulle jämföra med och vilka resultat man kom fram till vet vi inte.

Stadens revisor fortsatte att bringa reda i SBUBs ekonomi. År 1924 togs de gratifikationer städerskan fått från barnbiblioteket till jul och midsommar bort, likaså de liknande gratifikationer vakten hade haft. Städerskans extra ersättning för vår-, höst- och julstädning försvann, men hon fick istället löneförhöjning till 75 kronor i månaden tio månader om året. SBUB kunde uppvisa en minskning av lönekontot detta år beroende på att man, efter stadsrevisorns förslag, fört över städerskans lön från lönekontot till tvätt-, såpa- och rengöringskontot.⁹⁵ Se ovan.

De som någon gång varit fast anställda på SBUB under tiden 1911-1927 var:

Bennet, E., fröken	Landergren, A., fru, f. Grund
Bolinder, S., fru, f. Fineman	Larsson, H., fröken
Brulin, I., fru, f. Abramson	Ringenson, E., fröken
Geijerstam, G. af, fru, f. Boheman	Tynell, L., fru, f. Moll
Jacobson, H., fröken	Wallander, E., fru, f. v. Zweigbergk
Josephson, M., fru, f. Boheman	

Avlönade extra biträden var 23 stycken, och de som lämnat frivilligt oavlönat arbete var 43 stycken.⁹⁶

7.5. Öppettider

Vid SBUBs öppnande i december 1911 var biblioteket öppet från 15.00 till 20.00 på vardagarna och på söndagarna 13.00 till 16.00. Dessa öppettider behöll man fram till år 1918 då man började öppna en halvtimme tidigare, 14.30, på vardagarna, söndagarna behöll man den gamla tiden. Nästa förändring skedde 1923 då man på försök öppnade kl. 13.00 på vardagar under vinterhalvåret 1 oktober till 1 april.⁹⁷ ⁹⁸ Dessa tider behölls fram till överlåtelsen till stadsbiblioteket den 1 oktober 1927.

I juli var biblioteket helt stängt och i juni och augusti var öppethållandet kraftigt begränsat. Runt jul var det stängt omkring en vecka.⁹⁹

De olika öppettiderna hade varierande orsaker. De ursprungliga öppettiderna hade lagts för att barnbiblioteket skulle vara öppet när skolbiblioteken var stängda. 1918 tvingades SBUB hålla helt stängt mellan 20 augusti och 1 september p. g. a. att spanska sjukan härjade. Från 4 oktober till 15 november hölls läsesalen stängd och låneexpeditionen var endast öppen två timmar om dagen. Orsaken till att man ändrade öppningstiden från 15.00 till 14.30 1918 var att pojkar i väntan på att få komma in på biblioteket förde oväsen i trappuppgången "... och detta föranlett en del mellanhavanden med portvakten...".¹⁰⁰ 1922 ansåg styrelsen för SBUB att man nått ett tak - besök och hemlån ökade endast obetydligt. Inga resurser fanns för en utökning av verksamheten med de lokaler och de öppettider man hade och man tvingades avvisa många barn. När Stockholms stadsfullmäktige beviljade ett bidrag på 25 000 kronor även för 1923 beslöt SBUBs styrelse, att på prov öppna redan klockan 13.00 på vardagarna under den mörka årstiden, d. v. s. från 1 oktober till 1 april. Detta för att mindre barn kunde tänkas infinna sig tidigare på eftermiddagen och på så sätt lämna plats för de större barnen senare på dagen.¹⁰¹ ¹⁰²

7.6. Biblioteksteknik

Det lånessystem man använde på SBUB var det s. k. Brownska med borkort och fickor med låntagarens namn. Vid lån stoppades borkorten i låntagarfickorna.¹⁰³ Inuti boken satt en inklistrad pappersremsa på vilken man skrev upp återlämningsdatum. Lånetiden var 14 dagar.¹⁰⁴ Innan hemlån fick göras skulle ett tryckt intyg fyllas i av låntagarens målsman och låntagaren själv skulle underteckna en skriftlig förbindelse angående villkoren för hemlån. Allt var gratis.¹⁰⁵ Den 8 december 1911, fyra dagar efter öppnandet, bestämde man att endast 500 lånekort fick skickas ut tills vidare.¹⁰⁶ Förmodligen hade man övertagit amerikanska mönster och låtit låntagaren skriva in sig för att sedan skicka lånekortet per post; detta för att göra en adresskontroll. Även Gustav Vasa församlingsbibliotek använde sig av denna metod. Vad gäller SBUBs låneregler var de på det hela taget desamma som Gustav Vasa församlingsbiblioteks.

Bokbeståndet var klassificerat med Deweys decimalklassifikation (något som inte var särskilt vanligt vid dåtidens bibliotek, istället hade man oftast hemmagjorda system som växlade från bibliotek till bibliotek) med vissa modifikationer efter svenska förhållanden, och varje bok var försedd med ett s. k. Cutternummer (författarnamnet görs om till en sifferkombination vilken boken uppställs efter).^{107 108} Deweyklassifikationen användes till ett par år in på 1920-talet, därefter övergick man till det svenska SAB-systemet, "...vilken förändring såväl av de tjänstgörande som av ungdomarna mottogs med tillfredsställelse", sa Anna Landergren och Eva Ringenson i en artikel från 1927.¹⁰⁹ Helja Jacobson sa 1953: "...hade vi nu övergått till det svenska klassifikationssystemet. Dewey hade passat oss mycket bra och vi (---) hade fått suddade ut signaturer på katalogkort så vi hade inte något skinn på fingrarna - undra på att vi avskydde den svenska nymodigheten! (---) ...visserligen fungerar vårt svenska system också bra...", medgav hon ändå.¹¹⁰

SBUBs katalog var en lappkatalog, d. v. s. en kortkatalog. Det var en s. k. dictionary-katalog där korten var ordnade i bokstavsordning efter uppslagsordet. Varje bok var representerad av tre kort - ett för författaren, ett för titeln och ett för ämnesord. I katalogen kunde man också få uppgift om artiklar i olika tidskrifter och även biografiska uppgifter om författare. Man hade försökt rätta ämnena i katalogen efter barnens sannolika behov och önskemål, trots detta kunde barnen lätt stöta på svårigheter innan de lärt sig använda den.^{111 112} "Det är en verklig 'fråga mig om allting' uppställd som ett konversationslexikon i ständigt fortlöpande bokstafs följd och icke indelad i olika avdelningar", skrev man i Nya Pressen 1913.¹¹³ Enligt Lizzie Moll hade både personalen och besökarna en ständig och ovärderlig nytta av katalogen. Den detaljerade ämneskatalogen kom t. ex. till nytta när en hel klass behövde litteratur i samma ämne, eftersom man då kunde söka reda på artiklar i tidskrifter och samlingsverk utöver de böcker biblioteket ägde.¹¹⁴ SBUB hade alltså klassbesök efter amerikanskt mönster. Huruvida man även gick ut i skolorna och talade för biblioteket, vet vi inte. Inte heller vet vi om de hade klassbibliotek ute på deposition i skolorna, men med tanke på SBUBs skrala ekonomi är det föga troligt.

Barnen kunde reservera de böcker de inte fick låna hem utan bara läsa i biblioteket. Dessa böcker kunde stå reserverade i tre dagar innan de sattes upp på hyllan igen.¹¹⁵

På SBUB stod böckerna i öppna hyllor efter amerikanskt mönster. Se ovan. Enligt Lizzie Moll var detta system till belåtenhet för både barnen och personalen. Det underlättade biblioteksarbetets mål: "Rätt bok till rätt person i det rätta ögonblicket".¹¹⁶ I en artikel i Dagny 1912 sägs det om öppna hyllsystemet: "Om man vill göra människor - och detta gäller i särskildt hög grad barn - verkligt förtrogna med böcker finns säkerligen intet medel som går upp mot detta, att låta böckernas direkta och så att säga 'personliga' inflytande göra sig gällande".¹¹⁷ I styrelseberättelsen för 1913 sa man att öppna hyllor ökade läslusten och barnens

intresse för böcker. De öppna hyllorna gjorde biblioteket hemtrevligt, vilket var viktigt för ett barnbibliotek. Barnen uppskattade friheten de fick, de var aktsamma om böckerna, möblerna och övriga inventarier.¹¹⁸ I Nya Pressen kunde man 1913 läsa att det endast sällan försvann några böcker trots de öppna hyllorna.¹¹⁹ Alla var inte lika positivt inställda till barnbibliotekets hyllsystem, vilket ett brev från rektorn vid Jakobs realskola, 21 februari 1913, vittnar om. Brevet var ställt till Elna von Zweigbergk/Stockholms barnbibliotek och återges här i sin helhet:

Jag skulle för länge sedan ha återlämnat den af Eder mig tillsända listan på förkomna böcker från Sthlms Barnbibliotek, men en del mellankommande göromål ha kommit mig att försumma det. Här återsändes den emellertid. Det har som Ni vet, ej kunnat konstateras, att lärljungen i Jakobs realskola tillgripit mer än en af de omkr. 50 bortkomna böckerna; och han har nu också erhållit sitt straff, i det han har blifvit relegerad för två terminer. Hvilka som tagit de öfriga torde det bli Eder eller polisens uppgift att försöka utreda. Men det tycks emellertid böra stå Eder, d.v.s. Bibliotekets ledning, klart, att förhållandena, sådana de nu äro, innebära en alltför - och jag skulle nästan vilja säga oförsvarlig - möjlighet och lockelse för den besökande ungdomen att oärligt lägga sig till med de tillgängliga böckerna - med de däraf följande sorgliga konsekvenserna: antingen ingen upptäckt och så fortgående på den brottsliga vägen eller också upptäckt och - där sträng rätt skipas - fruktansvärda straff. Jag anser mig därför i ungdomens eget intresse, med det ansvar jag i min ställning för densamma känner, vara tvungen och manad att uppfordra Eder att betänka, om ej en omläggning af anordningarne i syfte att omöjliggöra dessa häpnadsväckande talrika stöldförbrytelser af Eder bör företagas; och jag beder Eder att framlägga dessa synpunkter för vederbörande.

Med utmärkt högaktning

A. Lindblom

Rektor vid Jakobs realskola

P.S. Jag kan äfven stå Eder till tjänst med att nämna, att jag i den omtalade affären i Luntmakaregatan 38 fann tvenne böcker, som tillhört Barnbiblioteket, näml.

1) Krelser[?], Från Sagolandet, upptaget på förteckn.,

2) Läsning för ungdom, Mina systrar och jag, ej upptagen på förteckn. Troligtvis finnas där flera.

D.S.¹²⁰

Det är intressant att se hur rektor Lindblom lägger skulden för stölderna på biblioteket och inte på eleven. Öppna hyllsystemet ansågs av viss locka till stöld, något som också togs upp på SABs årsmöte 1916. Lite förvirrande matematik blir det om man tittar på den statistik som Hjelmqvist la fram vid ovannämnda möte angående stölderna vid SBUB. Det sägs att 1912 stals 2 böcker per 10 000 utlånade, vilket gör fyra böcker då SBUB hade drygt 20 000 utlån detta år. Men i rektorns brev från februari 1913, nämner han en lista på 50 förkomna böcker. Antingen har den officiella bilden av de öppna hyllorna förskönats från SBUBs sida, eller också kom merparten av de 50 böckerna tillbaka i sinom tid.

7.7. Accession

Bokbestånd, totalt efter utrangering borträknats. Accession är donationer och inköp

	Accession (vol.)	Totalt bestånd (vol.)		Accession (vol.)	Totalt bestånd (vol.)
1912	861	2 291	1920	1 012	5 571
1913	942	2 887	1921	1 119	6 217
1914	693	3 242	1922	1 220	6 631
1915	791	3 633	1923	1 470	6 986
1916	743	4 151	1924	1 050	7 740
1917	738	4 500	1925	1 155	8 322
1918	685	4 601	1926	1 017	8 650
1919	1 048	5 101	1927	718	8 600 ¹²¹

Att observera är att i 1912 års totalbestånd ingår även de böcker som inköptes och donerades 1911, och att 1927 års accession är liten p. g. a att SBUB överlämnades till Stockholms nya stadsbibliotek 1 oktober detta år. Då i accessionen är medräknat både böcker som inköpts och böcker som donerats, har vi inte här kunnat utläsa hur bokinköpen fluktuerat med den finansiella situationen.

Under krigsåren stegrades bokpriserna kraftigt. Man kan se på SBUBs accession att den sjönk och låg relativt lågt under krigsåren. Nu kan man inte läsa ut för mycket ur detta faktum, då som sagt accession även innefattar donerade böcker. År 1915 hade man störst accession för att vara under kriget, och detta berodde på att man mottagit en donation av ett helt bibliotek från Arbetsutskottet för de sociala ungdomsföreläsningarna. Från 1918 till 1919 syns en ökning i accessionen, vilket kan ha att göra med att donationerna 1918/1919 var stora. Överhuvudtaget ser man att accessionen var högst mellan 1919 och 1926, vilket berodde på de stora donationerna och sedan stadsbidragen. 1923 nådde man en topp vad gäller accession med 1 470 nya volymer. Om man ser till det totala beståndet var det som störst 1926 med 8 650 volymer. Det hade då ökat för varje år. 1927 ser man en minskning av det totala beståndet, vilken förmodligen beror på en extra noggrann gallring, då bokbeståndet skulle övergå i stadsbibliotekets ägo. Ur dessa siffror kan man också utläsa gallringssiffrorna. I princip låg gallringstalet på mellan 300-500 vol./år. År 1918 och 1919 kan man se en kraftigare gallring, något som kan ha samband med att man dessa år fick in stora summor på donationer. En än mer omfattande gallring skedde 1922 och 1923, då man själv påtalar för stadsfullmäktige, att det ursprungliga beståndet nu är så slitet att det inte kan lånas ut längre. Att tänka på är också att man 1921 fick stadsbidraget höjt till 25 000 kronor, vilket kan ha bidragit till gallringen. Som sagt ökade gallringssiffrorna något inför flytten till stadsbiblioteket. Accessionstoppen 1923 har säkert samband med den kraftiga gallringen då ursprungsbeståndet var utslitet. Totalt hade på SBUB mellan åren 1911 och 1927 16 694 volymer införlivats och under samma tid 8 094 gallrats. Vissa böcker var ombundna flera gånger och hade varit utlånade ända upp till 700-800 gånger.¹²²

De vanligaste inköpställena i början var förlagen och Svenska sällskapet för nykterhet och folkuppfostran (som bl. a. bekostade föreläsningar för skolungdom, förmedlade inköp av böcker till folkbibliotek och studiecirkel, spred folkskrifter och tillhandahöll vandringsbibliotek.¹²³ Förlagen som man främst köpte från, ofta till kraftigt rabatterade priser, var Norstedts, Gebers, Bonniers, Wahlström & Widstrands, Hiertas, Fritzes och Beijers.¹²⁴ I början

var det relativt ovanligt att SBUB mottog gåvor, i form av böcker, av privatpersoner, men efterhand fick man böcker från bl. a. Dagens nyheter, Centralförbundet för socialt arbete, SBUBs egen personal och andra privatpersoner.¹²⁵

I maj 1911 började man göra upp listor på förslag till bokinköp.¹²⁶ Det man tog hänsyn till när beståndet skulle väljas ut var ungdomens skolarbete och deras behov av "roliga böcker". Bibliotekets bestånd skulle därför innehålla uppslagsverk av olika slag och facklitteratur som skulle komplettera undervisningen i skolan. Därtill skulle det finnas diktverk, sagor, äventyrsböcker, bilderböcker och planschverk för barn i alla åldrar.¹²⁷ I och med att SBUB hade så vida åldersgränser kunde man hålla bokurvalet på en högre nivå med tanke på de äldre låntagarna, något som även kom de yngre barnen till godo, menade man.¹²⁸

I en skrivelse till Stockholm stadsfullmäktige år 1912 från SBUBs styrelse, talade man om att bokbeståndet för tillfället upptäck till 2 100 band. Detta var

... valt med största omsorg och afser att tillgodose behovet av lämpliga böcker till studium såväl som till förströelse för barn och ungdom i alla åldrar. Det är sammansatt af referens- och uppslagsböcker af olika slag, af litteratur till studium utöfver hvad skolböckerna bjuda i skolans alla ämnen, af för ungdomens allmänna utveckling och förkofran lämplig litteratur äfven i ämnen, som icke finnas på skolornas timplaner, samt slutligen af för olika åldersklasser lämplig förströelselitteratur.¹²⁹

För de minsta barnen fanns bilderböcker av t.ex. Elsa Beskow, Louis Moe och Ottilia Adelborg.¹³⁰

Inom vilka områden köpte man in facklitteratur på SBUB? Vi har tittat på detta under bibliotekets första månader, d. v. s. från det de började köpa in böcker den 26 augusti 1911 till årsskiftet 1911/1912. Att vi valt den perioden beror på två saker. Dels hade vi inte tid att gå igenom alla de närmare 17 000 volymer man köpte in under bibliotekets hela livstid, dels ville vi se om vi kunde hitta något slags idé bakom dessa inköp, eftersom man då inte hunnit få så många inköpsförslag från låntagarna och inte heller hunnit se vilka böcker det var mest efterfrågan på. Man borde kunna se vilka områden och ämnen som SBUBs styrelse och personal ansåg vara viktigast och vilka som var mindre viktiga. Man ska observera att både inköpt och donerad litteratur ingår i nedanstående och att det är uppdelat i Deweys decimalsystem, då detta var vad man använde fram till 1922 då man övergick till det svenska SAB-systemet. Utfallet blev:

0 (allmänt) - 79st.
1 (filosofi o. psykologi) - 0st.
2 (religion) - 42st.
3 (sociala vetenskaper) - 12st.
4 (språk) - 32st.
5 (naturvetenskap o. matematik) - 145st.
6 (teknik) - 30st.
7 (konst) - 35st.
8 (litteraturvetenskap o. skönlitteratur) - 638st.
9 (geografi, historia o. biografi) - 388st.
S:a 1 401st.¹³¹

Procentuellt köptes under denna period in 45,5% skönlitteratur (och litteraturvetenskap). Näst högsta siffran får geografi/historia/biografi med 27,7%, naturvetenskap/matematik med 10% och teknik 2,1%. Om man ser till vad pojkar respektive flickor läste, så ser man att de av pojkarna föredragna ämnesområdena var 39,8% medan flickorna fick nöja sig med 14,7%. I skenet av detta är det kanske inte att undra på, att pojkarna var överrepresenterade på SBUB. Vad kan detta ha berott på? Fanns det fler böcker som intresserade pojkar än det fanns för

flickor? Var det en medveten policy att köpa in mer pojkböcker än flickböcker för att man visste att det skulle vara pojkarna som var i majoritet? Eller var det bara ren slump? Rättade man till detta förhållande under kommande år; ja det vet vi inte, då vi inte gått igenom resterande år. Noteras kan också att ingen bok i filosofi/psykologi köptes in under 1911.

Vad tyckte barnen själva om för böcker? I en artikel från 1923 kallade signaturen Masque SBUB "ett litet eldorado för läshungriga småttingar". Masque nämner Saga-biblioteket och Topelius *Fältskärens berättelser* som böcker som sällan fick stå kvar i hyllan över natten. Heidenstam och Lagerlöf hade sina beundrare. Pojkarna läste gärna Marryat och Cooper, indianböcker, skildringar av uppfinningar och hjältedåd och den kanske populäraste boken 1927 var en om general Gordons liv, "hjälten bland hjältar". Facklitteratur var mest populär bland pojkar, som då helst läste historiska, tekniska, geografiska och naturvetenskapliga böcker. Aktuella ämnen 1923 var t ex radio, scoutrörelsen och schack. Flickornas favoriter var Bremer, Blanche och Flygare-Carlén, flickpensionsböcker, Hemmets kokbok, roliga och lättsmälta böcker och i 14-15-årsåldern läste de gärna poesi. Många barn hade aldrig ägt ett lexikon, utan alltid lånat ett från SBUB att ha över skrivningar. En anställd på SBUB beklagade sig 1913 över att det skrevs så få fackböcker för barn och man hade bett om hjälp från USA med tips om faktaböcker som var lämpliga för barn och som lämpade sig att översätta till svenska.^{132 133 134}

När biblioteket väl var öppnat kunde låntagarna komma med inköpsförslag om boken inte fanns på SBUB. Ansågs boken som lämplig och kunde tänkas fylla ett behov brukade bibliotekarien erbjuda sig att köpa in den.¹³⁵ Personalen hade bokmöten då man diskuterade vilka böcker som skulle köpas in. Tyvärr finns inga sådana diskussioner i det material vi gått igenom. Vi förmodar att inköpen var noggrannt genomtänkta, då man på SBUB var mån om att ha god kvalitetslitteratur.

1915 kunde SBUBs styrelse glädja sig åt en gåva från Arbetsutskottet för de sociala ungdomsföreläsningarna, man fick nämligen hela deras bibliotek, och på villkor att man helt fick införliva böckerna i SBUBs samling, tackade man ja till gåvan. SBUB fick även 100 kronor till inbindning av böckerna. 1924 kunde man glädja sig över att P.A. Norstedt & söner lovade att ge 50-procentig rabatt på ett antal böcker.¹³⁶ På detta vis hankade man sig fram och ökade beståndet från år till år.

Samma år, 1924, meddelade styrelsen för SBUB Stockholms stadsfullmäktige att man inte längre kunde inskränka bokinköpen så som man tvingats göra under senare år. Detta berodde på att en mycket stor del av bokbeståndet hade måst gallras p. g. a. stark förslitning - man kunde inte längre låna ut det ursprungliga beståndet.¹³⁷

7.7.1. Fack- och skönlitteratur

Stor vikt lades vid utlåningen av facklitteratur, som även kallades kunskapsgivande eller nyttig litteratur. Skönlitteraturen ansågs mestadels vara förströelseläsning, medan facklitteraturen hade intellektuellt och moraliskt uppfostrande betydelse. Det faktum att barnen lånade mer och mer facklitteratur ansågs vara bibliotekets förtjänst, och styrelsen för SBUB menade att "... institutioner av detta slag, rätt skötta, ha en betydlig intellektuellt [sic!] uppfostrande betydelse, som ej få underskattas..."¹³⁸

SBUB delade bl. a. in sin utlåningsstatistik i skönlitteratur och facklitteratur. Utlåningen av facklitteratur ökade stadigt till personalens glädje - 1912 låg den på 22,8% (skön 77,2%), 1919 39% (skön 61%) och 1926 45,3% (skön 54,7%).¹³⁹ Dessa år får representera ökningen 1911-1927. Vid en jämförelse med Malmö barnbibliotek visar det sig att Malmö 1923 hade en

utlåning av facklitteratur på 47%, alltså något högre än SBUBs siffra för 1926.

Den i början låga procenten utlåning av facklitteratur berodde till stor del på att SBUBs ursprungliga bokbestånd vid starten var otillräckligt för den "massiva anstormning" av barn som biblioteket fick ta emot. Därför fick barnen låna endast en bok åt gången och personalen kunde inte, som planerat, låna ut en "nyttig" och en "rolig" bok till varje barn.^{140 141} Man kan anta att de flesta barnen hellre valde att låna en "rolig" bok än en "nyttig", när de bara hade möjlighet att låna en bok.

Under 1913 fick biblioteket ett så pass stort bestånd, att man kunde låna ut två böcker per barn, varav den ena skulle vara en "nyttig" bok. Som följd härav ökade utlåningen av facklitteratur. Med ett s. k. studiekort, som skolelever var berättigade till, kunde barnen låna flera fackböcker samtidigt. Bibliotekets lexika var eftertraktade och kunde reserveras och utlånas över skrivningar.^{142 143} De fackämnen som var mest utlånade 1912-1919 (efter 1919 finns denna statistik inte längre med i styrelseberättelserna) var historia, geografi och resor, naturvetenskap, teknologi och idrott.¹⁴⁴ Det var också dessa ämnen som var mest inköpta.

7.7.2. Tidskrifter på SBUB.

De år vi har tittat på är 1916 till 1927. Orsaken till detta är att vi inte har hittat någon förteckning över tidskrifter för åren 1911-1915. Åren 1916-1927 fanns på SBUB sammanlagt 47 svenska tidskrifter inom många olika ämnesområden. Dessutom fanns sex tyska, sju engelska, två franska och fyra danska - man hade tydligen höga förväntningar på barnen. Vi har inte kunnat se vilka man prenumererade på och vilka som eventuellt skänktes till SBUB.¹⁴⁵

Nedan har vi sett närmare på vad som dolde sig bakom de olika tidskriftsnamnen och har då slagit i svenska och tyska uppslagsverk. De tidskrifter som fanns på SBUB var:

Svenska tidskrifter

- Biblioteksbladet 1918-1927* - organ för SAB, särskilt för folk- och skolbibliotek, 1916-
- Bonniers månadshäften 1916-1920* - populär, illustrerad månadsskrift med inslag av bl. a. kulturhistoria, populärvetenskap, mode och kåserier, 1907-20
- Djurens rätt 1916-1921*
- Djurskyddet 1916-1918* - organ för Nordens djurvänner, 1891-?
- Efteråt 1916-1921* - tidskrift för spiritism och därmed besläktade ämnen, 1891-?
- Eva 1926*
- Filatelisk tidskrift 1916-1919* - 1900-?
- Finsk tidskrift 1916-1927* - finlands-svensk tidskrift för kultur, ekonomi och politik, - 1876-?
- Forum 1922-1923*
- Hemtrefnad 1916-1922* - praktisk tidning för kvinnan utg. av Föreningen Hemtrefnad, 1899-?

- Herta 1916-1927* - Fredrika Bremerförbundets tidskrift (efter Dagny), artiklar med anknytning till kvinnoemancipationen, aktuella kulturella och sociala frågor, 1914-
- Historisk tidskrift 1916-1927* - utgiven av Svenska historiska föreningen, 1881-?
- Hvar 8 Dag 1916-1927* - veckotidning utgiven i Göteborg 1899-1930 (sedan Stockholm, slogs ihop med Idun 1933), utpräglad bildtidning med aktuella reportage och porträttfotografier, skönlitterärt material, upplagetopp 1910 med ca 100 000 ex, 1889-?
- Husmodern 1922-1927* - veckotidning utgiven i Stockholm, den största damtidningen, inriktad på kvinnans traditionella uppgifter i hemmet, seriös information och diskussion om hushållsekonomi och barnuppfostran, 1917-?
- Hygienisk Revy 1916-1919, 1922-1927* - populärtidskrift för hygieniskt upplysningsarbete,

1911-?

Hälsovännen 1916-1927 - allmän och enskild hälsovård, 1886-?

Idun 1916-1927 - veckotidning utgiven i Stockholm, praktisk veckotidning för kvinnan och hemmet, aktuella reportage och debatter, skönlitterära inslag (vilka 1890 inledde Selma Lagerlöfs karriär med några kapitel ur Gösta Berlings saga), tidig förespråkare för kvinnans emancipation, 1887-1963

Justitia 1916-1919 - facktidsskrift inriktad på kredit- och finansieringsfrågor, 1893-?

Konst 1916-1918

Militärnyheter 1916-1917

Nordisk Tidskrift 1916-1926 -

Nya Kyrkans Tidskrift 1916-1926

Det nya Sverige 1916-1926 - politisk tidskrift, nationella och kulturkonservativa idéer, men radikal socialpolitik, 1907-1928

Ord och Bild 1916-1927 - exklusiv kulturtidskrift, kulturliv i Skandinavien, forum för författare och bildkonstnärer, präglad av hög kvalitet och mångfald, 1892-?

Rösträtt för kvinnor 1916-1917

Saison 1921-1925 - tidskrift för handel och industri, 1887-?

Scenen 1920-1927 - halvmånadstidning för scenisk konst, organ för Teaterförbundet, 1914-1941

Sport 1920

Stenografen 1919

Strix 1916-1924 - skämttidning grundad av Albert Engström, 1924 ihopslagen med *Söndags-Nisse* till *Söndagsnisse-Strix*, 1897-1924

Svensk Damtidning 1916-1926 - illustrerad veckotidning för kvinnan och hemmet, 1889-?

Svensk Export 1916-1921 - utgiven av Sveriges allmänna exportförening, 2 ggr/mån, meddelanden till svenska affärsmän, 1895-?

Svensk Läraretidning 1916-1927 - verkade för folkundervisningens och folkbildningens höjande, samt förbättring av lärarkårens ekonomiska och sociala villkor, 1882-?

Svensk Lösen 1917-1918 - politisk veckotidning, organ för den tyskvänliga aktivismen under första världskriget, 1916-1918

Svensk Tidskrift 1916-1927 - obunden konservativ idétidsskrift, 6 nr/år, spelade en stor roll i samhällsdebatten, inte minst i försvarsfrågan, 1911-?

Svenska Jägarförbundets Tidskrift 1916-1926 - främjande av jakt och zoologiska framsteg, 1832-?

Svenskt Land 1918-1920, 1922, 1926 - illustrerad tidskrift för jordbruket och dess binärningar, 1917-?

Söndags-Nisse 1916-1924 - skämttidning, Grönköpings Veckoblad ingick som julbilaga 1902-1916, 1862-1924

Söndagsnisse-Strix 1925-1927

Teknisk Tidskrift 1916-1927 - ledande för svensk ingenjörskonst och tekniskt vetenskapliga ämnen

Teosofisk Tidskrift 1916-1927 - utgiven av Teosofiska samfundets svenska avdelning, 1890-?

Den Teosofiska vägen 1916-1925

Tidskrift för Idrott 1916-1919

Tidskrift i gymnastik 1916-1919 - utgiven av Allmänna svensk-norska gymnastiklärarsällskapet, 1874

Veckojournalen 1918-1927 - illustrerad veckotidning, aktuella förhållanden och personer, litteraturkritik, kultur, politik, 1910-?

Vetenskapen och Livet 1917-1927

Vår flotta 1916-1926 - organ för Förening för sjövärn och sjöfart, grundad av kronprinsessan Victoria i syfte att öka intresset för havets betydelse och för flottan, 1906

Utländska tidskrifter

Deutsche Rundschau 1916-1923 - grundad i Berlin, litteraturvetenskaplig månadsskrift, senare också politiska bidrag, 1874

Fliegende Blätter 1916-1927 - illustrerad veckotidning, utgiven i München, spelade inledningsvis en kritisk opinionsbildande roll genom sin satirkonst, men närmade sig familjetidningarnas opolitiska genre under 1850-talet. Ett typiskt uttryck för tysk humor och spetsfundighet, 1844-1928

Illustrierte Zeitung 1916-1927 - utgiven i Leipzig, *Illustrated London News* var förebild
Reclams Universum 1916-1917

Simplicissimus 1916-1922 - grundad i München, stilbildande satirisk och litterär tidskrift med skarp politisk karikatyr och texter av hög kvalitet (t. ex. Strindberg, bröderna Mann, Rilke och Hesse), 1896-1944

Die Woche 1916-1927 - illustrerad tidskrift utgiven i Berlin, 1899-?

Harper's 1916-1917 - amerikansk månadstidskrift utgiven i New York, koncentrerade sig i början på brittiska författare, men senare även amerikanska, även politiska och sociala artiklar, 1850-?

Illustrated London News 1916-1927 - bild- och reportagetidskrift om kultur och resor, världens äldsta rikt illustrerade tidskrift, 1842-?

Munsey's 1916-1921

Nash's 1922-1927

Nineteenth Century 1916-1927

Review of Reviews 1916-1920

The Studio 1916-1927 - brittisk tidskrift för konst och inredning, grundad av Arts and Crafts Movement, 1893-1988

L'Illustration 1916-1927 - franska motsvarigheten till *Illustrated London News*

Revue de deux Mondes 1916-1927 - fransk tidskrift för den franska romantiken, 1829-?

Illustreret Tidende 1916-1919 - danska motsvarigheten till *Illustrated London News*

Litteraturen 1918-1921

Tilskueren 1916-1920, 1923-1926 - dansk kulturtidskrift, organ för danska radikaler, även svenska författare som Victoria Benedictsson, Gustaf af Geijerstam och Ola Hansson fick ett forum i T., 1884-1939

Vore Damer 1920-1926

Vi ska se vilka grupper dessa tidskrifter vände sig till. En grupp riktade sig till **kvinnliga läsare**: *Hemtrefnad*, *Herta*, *Husmodern*, *Idun*, *Rösträtt för kvinnor*, *Svensk Damtidning* och *Vore Damer*. En annan grupp till **manliga läsare**: *Justitia*, *Militärnyheter*, *Saisonen*, *Svensk Export*, *Svensk Lösen*, *Svensk Tidskrift*, *Svenska Jägarförbundets Tidskrift*, *Svenskt Land*, *Teknisk Tidskrift*, *Vetenskapen och Livet* och *Vår flotta*. Naturligtvis läste en del flickor pojktidskrifter och vice versa och många tidskrifter verkar ha varit för båda könen. Som det verkar på titlar och beskrivningar av de olika tidskrifterna var alla avsedda för en vuxen publik. Vissa av dem var för **yrkesverksamma**: *Biblioteksbladet*, *Justitia*, *Militärnyheter*, *Saisonen*, *Stenografen*, *Svensk Export*, *Svensk Läraretidning*, *Svenskt Land* och *Teknisk Tidskrift*. **Politiska tidskrifter** var *Finsk Tidskrift*, *Det Nya Sverige*, *Svensk Lösen*, *Svensk Tidskrift*, *Veckojournalen* och även vissa utländska tidskrifter. **Hälsovård** var ett viktigt ämne, både kroppslig och litterär smuts skulle bekämpas, på SBUB hade man två tidskrifter i detta ämne, *Hygienisk Revy* och *Hälsovännen*. **Humoristiska** tidskrifter var *Strix* och *Söndags-Nisse* och satiriska de tyska *Fliegende Blätter* och *Simplicissimus*. Tidskrifter med **aktuella reportage** o. dyl. var: *Bonniers månadshäften*, *Herta*, *Hvar 8 Dag*, *Idun*, *Svensk Tidskrift* och *Vecko-*

journalen. Mer hobbybetonade tidskrifter var: *Djurens rätt*, *Djurskyddet*, *Filatelistisk tidskrift*, *Sport*, *Svenska Jägarförbundets Tidskrift*, *Tidskrift för Idrott* och *Tidskrift i gymnastik*. **Kultur** handlade *Finsk tidskrift*, *Konst, Ord och Bild*, *Scenen*, *Veckojournalen*, *Illustrated London News* och dess danska, tyska och franska motsvarigheter, *The Studio* och *Tilskueren* om. **Religion** och **filosofiska frågor** behandlades i *Efteråt*, *Nya Kyrkans Tidskrift*, *Teosofisk Tidskrift* och *Den Teosofiska Vägen*.

Det var alltså ett varierat bestånd av tidskrifter man hade på SBUB. Huruvida barnen och ungdomarna verkligen läste dem vet vi inte; man kan väl med relativ säkerhet säga att dessa tidskrifter skulle förbigås av dagens unga biblioteksbesökare. Att man på SBUB skulle, med sin mycket begränsade ekonomi, prenumerera på t. ex. två teosofiska tidskrifter, finner vi ganska osannolikt, utan man fick dem nog till skänks från en teosofiintresserad välgörare. Vi förmodar att man fick tidskrifterna på något av följande sätt: 1) genom prenumeration, 2) genom gåvor från personal, besökare eller välgörare, 3) genom gåvor från förlagen.

7.7.3. Övrigt material i SBUBs bestånd

Bredvid referenshyllan hängde en anslagstavla där aktuella ämnen behandlades för att väcka barnens intresse. På en hylla invid anslagstavlan ställdes anknytande litteraturtips upp.^{146 147} Exempel på ämnen som togs upp 1912-1919 (efter 1919 finns dessa uppgifter inte längre med i styrelseberättelserna): 1912 - julen, vintersport, Charles Dickens, polarforskning, fågelliv, sommarvandringar, sädesslagen och jordbruket, flygning, Stockholm, Balkanstaterna; 1913 - olympiska spelen, boyscout rörelsen, Carl Larsson, svampar, Napoleon; 1914 - bergsbestigning, vikingatiden, Skåne, fotografering, Gustav II Adolf; 1915 - telefon och telegraf, Röda Korset, trädgårdsskötsel, fotvandringar, vapen och vapentillverkning, matlagning, teaterpjäser att spela i jullov; 1916 - svenska uppfinnare och uppfinningar, Värmland, Shakespeare, svenska och norska författare, svensk konst, naturskydd, Skansen 25 år; 1917 - bokens historia och framställning, hästar och hundar, skogsbruk, Martin Luther, julklappsarbeten; 1918 - julfirandet i olika länder, Karl XII, belysning, koloniträdgårdar, Topelius; 1919 - gamla och nya Stockholm, Richard Bergh, nya medlemmar i Svenska Akademien, Robinson Crusoe.¹⁴⁸

Personalen på SBUB samlade geografiska, historiska och andra bilder och porträtt, klistrade upp dem på kartong, klassificerade dem och katalogiserade dem på ett enkelt sätt. Dessa lånades sedan ut som illustrationsmaterial till föredrag och lektioner, vilket var mycket uppskattat av barnen.¹⁴⁹ Vid Stockholms stadsbiblioteks barnavdelning fortsatte man utlåningen av detta material.

7.8. Besök och hemlån

Först i detta kapitel visar vi antal besök och antal hemlån på SBUB 1911-1927. Sedan försöker vi förklara uppgångar och nedgångar i statistiken. Därefter går vi närmare in på vilka låntagarna var. För att sätta SBUBs statistik i relation till något har vi jämfört med Gustav Vasa församlingsbiblioteks statistik. Orsakerna till att vi valt just Gustav Vasa är att Valfrid Palmgren hade höga tankar om detta bibliotek, att detta bibliotek även välkomnade barn och slutligen att Hildur Lundberg, som var ständigt sekreterare i SBUBs styrelse, var föreståndarinna vid Gustav Vasa församlingsbibliotek.

Det totala antalet besökare mellan 1911 och 1927 var 859 985 barn och ungdomar, vilka lånade sammanlagt 585 854 böcker.¹⁵⁰ Man kan tänka sig att med den utlåning som var, var det stundtals mycket glest mellan böckerna på hyllorna.

I tabellen nedan visar vi statistik från SBUB och jämför den med statistik från Gustav Vasa församlingsbibliotek.

STOCKHOLMS BARN- OCH UNGDOMSBIBLIOTEKS STATISTIK 1912-1927

	Nya låntagare	Antal besökare	Nya böcker	Totalt bestånd	Antal hemlån	Utlån av fack %
1912		45 827	861	2 291	20 922	22,8
1913		41 948	942	2 887	23 651	
1914		47 200	693	3 242	27 317	
1915		49 844	791	3 633	32 335	
1916		52 274	743	4 151	34 931	
1917		53 924	738	4 500	36 933	
1918		47 335	685	4 601	30 545	
1919		48 184	1 048	5 101	33 344	39,0
1920		58 371	1 012	5 571	40 903	
1921		65 094	1 119	6 217	46 255	
1922		65 306	1 220	6 631	46 387	
1923		68 332	1 470	6 986	47 231	
1924		64 100	1 050	7 740	46 719	
1925		62 171	1 155	8 322	45 048	
1926		50 312	1 017	8 650	41 727	45,3
1927		32 771	718	8 600	28 272 ¹⁵¹	

Observera att för år 1912 har vi inte kunnat utläsa om utlånings- och besökssiffrorna gäller för endast 1912, eller från 4 december 1911, vilket är troligast om man jämför med accessionen.

Besöken nådde en topp 1923 efter det att man börjat öppna en och en halv timme tidigare, då man ansåg sig nått ett tak med tanke på den lilla lokalen. Efter detta år sjönk besökssiffrorna konstant, vilket delvis troddes bero på radions och biografens lockelser. Tyvärr kan vi inte se huruvida Gustav Vasa också förlorade besökare och hemlån, då våra uppgifter därifrån endast sträcker sig fram t. o. m. 1923.

Under åren 1912 till 1917 steg lånen konstant, för att sedan sjunka drastiskt 1918. Denna minskning torde ha berott på att bibliotekets personal och låntagare drabbades av spanska sjukan, och man tvingades ha stängt på hösten då det brukade vara som flest besök och hemlån. Efter detta år stiger lånen igen fram till 1923 som blev en kulmen, varefter de sjunker ånyå. Ökningen på 1920-talet kan ha berott på den tilltagande arbetslösheten och de höjd bokpriserna.

Vid en jämförelse med Gustav Vasa församlingsbibliotek måste man ha vissa saker i åtanke.

1) Gustav Vasa var ett församlingsbibliotek till för både vuxna och barn - SBUB var ett renodlat barnbibliotek. 2) Gustav Vasa understöddes av församlingen - SBUB med donationer och senare stadsbidrag. 3) Gustav Vasa var enbart till för församlingsborna - SBUB för alla barn och ungdomar i Stockholm. Jämförelsen haltar alltså lite, men kan ändå vara intressanta.

GUSTAV VASA FÖRSAMLINGSBIBLIOTEKS STATISTIK 1910-1923:

	Nya låntagare	Antal besökare	Nya böcker	Totalt bestånd	Antal hemlån	Utlån av fack %
1910	659		777	1 920	23 411	33,15
1911	475		905	1 316	27 570	34,1
1912	446		1 322	4 123	26 393	34,3
1913	462	28 982	948	5 040	28 608	36,9
1914	423	30 184	583	5 548	28 075	37,5
1915	523	37 335	813	6 207	32 829	37,4
1916	576	44 655	988	7 009	35 641	36,4
1917	636	49 288	993	8 002	41 304	36,5
1918	639	52 087	1 975*	9 977	43 914	37,7
1919	483	49 757	537	10 354	41 483	
1920	489	52 070	906	11 153	44 784	
1921	653	54 880	927	11 726	54 047	
1922	685	58 776	1 111	12 547	60 617	
1923	600	56 179	1 597	14 034	61 979	

*Nya böcker 1918: 1 400 i gåva från Vasastadens folkhem¹⁵²

Här kan man se, att från 1911 till 1912 ökade beståndet med ca 30% och trots detta minskade hemlånen. Vi har ingen förklaring till detta, men håller det inte för otroligt att många barn drogs från Gustav Vasa till SBUB, som ju öppnade i december 1911. År 1918, då Spanska sjukan drabbade Stockholm, sjönk SBUBs besöks- och hemlänestatistik. Gustav Vasa däremot ökade däremot sina siffror detta år och detta tyder på att SBUBs kunder drabbades hårdast av sjukdomen. 1921 kan man se en kraftig ökning i Gustav Vasas hemlån, trots att accessionen varit måttlig, detta fenomen kan man även se hos SBUB, och vi har ingen förklaring att ge till detta.

Jämför man utlåningen av facklitteratur ser man att SBUB 1912, det första året alltså, hade en fackutlåning på 22,8% medan Gustav Vasa låg på 34,3%. 1919 hade SBUB 39% medan Gustav Vasa 1918 hade 37,7%. 1919 hade Gustav Vasa upphört att ta med dessa siffror i årsberättelserna.

Vi har även jämfört de båda biblioteken vad gäller hemlån/besökare/år och hemlån/bok/år och kommit fram till dessa siffror.

	SBUB Hemlån/be- sökare	Gustav Vasa Hemlån/be- sökare	SBUB Hemlån/bok	Gustav Vasa Hemlån/bok
1910				12,2
1911				20,9
1912	0,46		9,1	6,4
1913	0,56	0,99	8,2	5,7
1914	0,58	0,93	8,4	5,1
1915	0,65	0,88	8,9	5,3
1916	0,67	0,80	8,4	5,1
1917	0,68	0,84	8,2	5,2
1918	0,65	0,84	6,6	4,3
1919	0,69	0,83	6,5	4,0
1920	0,70	0,86	7,3	4,0
1921	0,71	0,98	7,4	4,6
1922	0,71	1,03	7,0	4,8
1923	0,69	1,10	6,7	4,4
1924	0,73		6,0	
1925	0,72		5,4	
1926	0,86		4,8	
1927				

Vad gäller SBUB ser man att hemlånen per besökare ökade konstant, men med en liten nedgång under Spanska sjukan-året, 1918. Efter den första tiden, då beståndet var för litet för att tillåta utlåning av mer än en bok/besökare, kunde man låna ut två böcker till varje besökare, något som hjälpte upp statistiken. Vidare kan man se att beståndet utnyttjades sämre och sämre under årens lopp, antalet låntagare växte inte med samma hastighet som beståndet. Med de uppgifter vi haft tillgång till kan man säga att 1) antalet hemlån/bok/år minskade 2) antalet hemlån/besökare/år ökade 3) fler och fler äldre skolungdomar lånade på SBUB och 3) utlåningen av facklitteratur ökade procentuellt.

Gustav Vasa hade något större siffror vad gäller hemlån/besök/år än SBUB, medan man hade färre hemlån/bok/år än SBUB. Åren 1910 och 1911 är exceptionella med 12,2 och 20,9 hemlån/bok/år; 1912 ökade beståndet kraftigt varför hemlån/bok/år sjönk. Sammanfattningsvis kan man säga att SBUBs bestånd utnyttjades bättre än Gustav Vasas medan Gustav Vasas besökare lånade fler böcker per person än SBUBs.

I *En vädjan*, en skrift som styrelsen för SBUB satte ihop 1916, för att vädja till sina donatorer, jämförs SBUBs besöksstatistik för åren 1912 till 1915 med Kungliga bibliotekets i förhållande

till öppettiderna.

	SBUB	KB
1912	45 827	
1913	41 948	44 783
1914	47 200	49 769
1915	49 844	53 511

SBUBs öppettider dessa år var vardagar 15.00-20.00, söndagar 13.00-16.00, medan KB hade öppet 10.00-21.00 på vardagar.¹⁵³ Man kan då utläsa att trots att SBUB hade öppet 33 timmar i veckan mot KBs 66 timmar var det inte stora skillnader i antalet besökare.

7.8.1. Orsaker till upp- och nedgångar i besöks- och hemlåningsstatistiken

Tidvis hade man på SBUB varit tvungen att begränsa antalet barn p. g. a. utrymmesbrist. Framför allt var det i oktober och november, när besökarna var som flest, som de minsta barnen inte kunde tas emot.¹⁵⁴

Under kristiden steg besökssiffrorna - i januari 1918 hade SBUB 1500 fler besökare än samma månad året före.¹⁵⁵ Det ökade antalet besökare var bl. a. en följd av att biblioteket utnyttjades som värmestuga. Barnen kunde glömma "...hungern, kölden och mörkret där hemma..." och behövde inte driva omkring på gatorna.¹⁵⁶ En annan anledning kan ha varit brist på bränsle och ljus i hemmen."...vi måste istället för att uppmuntra till ökade besök och hemlån hela tiden försöka hålla strömmen tillbaka - Vi har helt enkelt inte plats tillräckligt för alla som vilja hit", sa en anställd på SBUB i en tidningsartikel 1918.¹⁵⁷

Under hösten 1918 sjönk antalet besök och hemlån då stora delar av personalen och låntagarna var drabbade av spanska sjukan.¹⁵⁸

Mot slutet av första världskriget sjönk antalet besökare och hemlån också, beroende på allmänt ljusare ekonomiska förhållanden. Personalen tyckte sig även märka en viss ytlighet hos ungdomen efter kriget "...de nu uppväxande tack vare bio och radio få i sig allt så lätt och lekande och vid unga år bli så tämligen blaserade".¹⁵⁹ Helja Jacobson, anställd vid SBUB, nämner också att statistiken sjönk något efter kriget p. g. a. ljusare tider, och att ungdomarnas fritid upptogs av radiolyssnande och biografgående.¹⁶⁰ Dessa uttalanden är svåra att förklara med ovanstående statistik, men förmodligen har de jämfört 1917 med 1919, först 1920 sker en ökning jämfört med 1917.

Runt 1920 var det vanligt med över 400 besök per dag. Hundratals barn måste avvisas p. g. a. av bristande utrymme. Det ökande antalet besökande på 1920-talet berodde förmodligen delvis på den tilltagande arbetslösheten och de höga bokpriserna.¹⁶¹ Om man räknar med att SBUB höll öppet ca 300 dagar per år kan man se att de hade mellan 140 besök per dag (1913) och 228 besök per dag (1923)

7.9. Låntagarna

Stockholms barn- och ungdomsbibliotek sa sig motta "... med glädje barn av alla åldrar, de små som studera bilderböcker liksom dem, som längta efter sagor och äventyrsböcker, och det hjälper med största omsorg och intresse dem, som bedriva allvarligare studier t ex. söka efter material till föredrag och källor till uppsatser". Biblioteket utgjorde en tillflyktsort för de barn som inte fann den ro och ostördhet hemma "som deras studier kräver". Personalen på SBUB var alltså av den uppfattningen, att även barn bedrev seriösa studier och att de har en självklar rätt till god studiemiljö, vilket kanske inte var så vanligt på den tiden. Bibliotekets inredning

ansågs därför minst lika viktigt som litteraturen och bibliotekstekniken.¹⁶²

SBUB tillämpade ingen åldersgräns nedåt för besökarna, för hemlån var åldersgränsen 10 år. Det var svårt att få plats med bilderboksbarne, dessa fick dock företräde på söndagarna. De flesta besökarna var mellan 10 och 15 år gamla. Den övre åldersgränsen var 20 år, men få ungdomar utnyttjade biblioteket så länge. Läroverkseleverna använde sig av SBUB fram till studentexamen, medan många andra slutade gå dit tidigare. Ur disciplinsynpunkt ansåg personalen det vara lyckat att blanda olika åldrar.^{163 164 165} För varje år som gick utnyttjades biblioteket mer och mer av gymnasister, seminarister och elever vid de kommunala mellanskolorna, konstaterade Anna Landergren och Eva Ringenson i en artikel 1927.¹⁶⁶

Enligt föreståndarinnan Lizzie Moll var det tre kategorier som kom till SBUB:

- a) de som ville ha en viss bok eller litteratur i ett visst ämne, häribland skolungdom som kom för att få hjälp med litteratur till uppsatser och föredrag. En del elever, särskilt från läroverkens högre klasser, kom nästan varje dag och dessa hade personalen tillfälle att följa år från år fram till studentexamen då de flesta upphörde att besöka biblioteket.
- b) de som drevs dit av en naturlig smak för läsning, de med en verklig läshunger. Dessa var tacksammast att arbeta med, tyckte Lizzie Moll, eftersom de kom dit frivilligt, till skillnad från föregående grupp. "Många bland dem hjälpa sig helst och bäst själva, och man får akta sig för att påtruga dem sina tjänster. Man kommer ändå så småningom i kontakt med dem, då de ständigt återkomma till biblioteket och komma att bilda dess stamtrupp."
- c) de som gick dit för att fördriva tiden, vilket var en mycket heterogen grupp. Hit hörde alla som kom till biblioteket för att se hur där såg ut, för att de hört att där fanns bra äventyrsböcker, eller för att de hoppades att "...i en så stor pojksamling skall det väl alltid yppa sig något tillfälle att ställa till ett välgörande bråk". Denna grupp bestod nästan uteslutande av pojkar.¹⁶⁷

Disciplinförhållandena var kanske inte alltid så goda - 1914 bestämde man sig för att sätta in ytterligare en ruta i väggen mellan expeditionen och tamburen, eftersom det "... nämligen visat sig omöjligt att under nuvarande omständigheter övervaka ordningen i tamburen".

Lizzie Moll var av den åsikten, att bibliotekarier nog måste acceptera att biblioteket inte har lika mycket att ge alla. Även om ett system av välsköta barn- och folkbibliotek växte upp i Sverige, så skulle det alltid finnas en grupp av icke-läsande barn och vuxna. Det är intressant att läsa vad Lizzie Moll har att säga om barn som inte är så roade av att läsa:

Frågar man en sådan händelsevis till biblioteket kommen pojke, vad han vill ha för slags bok, skall svaret nästan undantagslöst bli: 'En äventyrsbok'. En sådan får han då, och helst den roligaste man för tillfället har att bjuda på. Han kommer snart igen och vill ha en annan 'lika bra', och så bör han få sina äventyrsböcker ostört en tid framåt. Han har som låntagare rätt att få en 'rolig' bok och en kunskapsgivande eller en 'fackbok' eller vad man vill kalla den. Detta kan man ju förklara för honom men utan att truga honom att låna något, som han inte vill ha och följaktligen inte läser. Vad han vill ha är spännande läsning, och då repertoaren efterhand brukar kunna utvidgas med historiska och andra romaner, historiska, jakt- och reseskildringar, brukar bibliotekets förråd räcka ganska långt. (---)
) Särskilt får man fara varligt fram i sina försök att leda dessa äventyrshungriga ynglingar till litteraturens mästerverk.¹⁶⁸

Landergren och Ringenson ansåg att bibliotekarien inte skulle vara alltför tillmötesgående utan låntagarna skulle själva få leta sig fram bland böckerna med lämplig ledning.¹⁶⁹

På SBUB var man mån om att dra till sig låntagare från alla skolor, yrken och samhällsklasser. Alla mellan 10 och 20 år var välkomna att låna böcker. Av de som var inskrivna 1916 var ca 50% läroverks- och flickskoleelever och resterande 50% gick i folkskolan, Borgarskolan, yrkesskolor eller var yrkesverksamma. SBUB hade blivit en "samlingsplats för hela det unga

Stockholm".¹⁷⁰ Uppenbarligen var de anställda på SBUB mycket stolta över att de lyckats blanda barn och ungdomar från olika klasser, eftersom detta faktum nämns i många styrelseberättelser och andra skrifter. Följande rader kunde man läsa i Nya Pressen i juni 1913:

Sida vid sida sitta de här, barn från bildade och barn från obildade hem, enligt den riktiga principen att icke göra någon skillnad mellan de olika klasserna, utan tvärtom så mycket och så tidigt som möjligt föra dem tillsammans. Man ser ansikten en smula bleka och magra och med arbetarhemmets stämpel tydlig nog, isynnerhet på kläderna, men rena och ordentligt klädda äro de likväl alla, och det ligger något särskilt rörande just öfver dessas allvarliga och ifriga kunskapsörst. De komma väl i regeln från mörka, trånga hem, öfverfyllda af skrikiga och bråkiga barnungar, och där det inte finns en enda bok. Då kan man förstå hvilket paradiset dessa stora, ljusa, tysta rum med sina blommor på borden och böcker kring väggarna måste vara för dem.¹⁷¹

En del barn kom långväga ifrån. Dessa kom oftast på söndagarna, det var väl då de hade tid att resa in till centrum. Många var de som kom direkt från sina verkstäder och satt i sina arbetskläder och läste någon timma på kvällarna.¹⁷² För övrigt var de olika stadsdelarna ganska jämnt representerade.¹⁷³

Lizzie Moll ansåg att biblioteket kunde vara av nytta även för vad hon kallar "anti-intellektuella" genom att bestå dem med handböcker om deras yrken etc. Hon trodde att oförmåga att förstå lite svårare texter berodde på bristande övning i själva det mekaniska läsandet.¹⁷⁴

Statistiken har visat att pojkarna var i majoritet vad gällde besök och hemlån. Orsaker till detta kan, enligt Lizzie Moll, vara att flickornas tid togs i anspråk i hemmen i de mindre bemedlade klasserna. De flickor som gick i privata flickskolor var blyga och hade bristande företagsamhet.¹⁷⁵ Ännu en orsak kan ha varit att de som gick i privata flickskolor också hade relativt goda skolbibliotek, och därför inte var i så stort behov av SBUBs tjänster. Kanske var flickorna rädda att gå till SBUB själva om det var mörkt och ingen att ha sällskap med. Det var säkert lättare för en pojke att våga sig genom staden till biblioteket. När man tittar närmare på vad som köptes in till biblioteket märker man också att pojkarna favoriserades, åtminstone vid SBUBs öppnande var övervägande delen pojklitteratur.

Mellan 1911 och 1927 skrev man på SBUB in sammanlagt 13 748 låntagare.¹⁷⁶ Vi har gått igenom SBUBs handskrivna låntagarförteckningar där man kan utläsa lånenummer, datum för inskrivning, namn, skola/yrke, adress och eventuella anmärkningar, men tyvärr inte barnens ålder. Vi valde att koncentrera oss på tiden 4 december 1911 till 31 december 1912; detta p. g. a. det finns mest utförliga uppgifter för denna tid, men även för att det inom ramen för denna magisteruppsats inte finns utrymme och tid för analys av nästan 14 000 låntagare.

Mellan 4 december 1911 och 31 december 1912 skrev man in 1 675 barn och ungdomar. Av dessa var 1 155 pojkar och 485 flickor (35 stycken stod endast med initial). 24,2% av dessa 1 675 låntagare gick i folkskolor, 17,2% gick i Borgarskolan eller därmed likställda skolor, 50,2% gick på allmänna läroverk/flickskolor och 8,4% var yrkesverksamma eller gick i yrkesskolor. SBUB lockade flest låntagare från Nya elementarskolan (134 st.), Klara folkskola (128 st.), Jakobs folkskola (126 st.), Jakobs realläroverk (116 st.) och Adolf Fredriks folkskola (102 st.). Förmodligen berodde antalet barn från de olika skolorna till stor del på respektive skolas läge i förhållande till SBUB, på skolbibliotekens standard och på var barnen själva bodde. Enstaka barn kom även från mer avlägsna stadsdelar t ex Sundbyberg, Huvudsta och Djursholm. En mängd olika yrken fanns representerade bland låntagarna. Vi har kunnat urskilja fem ungefärliga yrkeskategorier: bok- och tryckeriverksamhet, fabriksanställda, butiksanställda, kontorsanställda och företagsanställda.^{177 178}

7.10. Library extension work

I november 1911, innan biblioteket skulle öppna 4 december, skickade styrelsen ut cirkulär till samtliga skolor i Stockholm för att berätta om verksamheten.¹⁷⁹

Stockholms barn- och ungdomsbibliotek fick ta emot många studiebesök, både inhemska och utländska, särskilt intressant verkar det ha varit att besöka biblioteket i början av dess verksamhet. Personalen gav sig själv också ut på studiebesök i Sverige och utomlands.¹⁸⁰ Redan 1907 hade ju Valfrid Palmgren rest till USA. Helja Jacobson fick 1913 åtta månaders tjänstledighet för en studieresa till England.¹⁸¹ 1921 reste bibliotekets chef, Anna Landergren, till Norge där hon besökte barnavdelningarna vid biblioteken i Kristiania, Bergen och Drammen.¹⁸² Hon reste även till Danmark 1925 på studieresa.¹⁸³

Anne Carroll Moore skrev 1913 i *Library Journal* efter att ha besökt barnbiblioteket:

The opening of a library for children in the city of Stockholm marks a significant step in progress toward an international development of library work with children.(---) I visited the Children's Library of Stockholm last August and found it in every respect a model children's room, complete in equipment - including a very clearly written card catalog - and most attractive in arrangement and decoration. It is well situated in a shopping district and occupies the floor above a shop known as the London Bazaar where one was tempted to linger by most fascinating Swedish dolls and wooden toys. A walk through the neighboring streets revealed the accessibility of the library to many classes of children¹⁸⁴

1916 beslutade SBUBs styrelse att gå med som medlem i Sveriges Allmänna Biblioteks-förening.¹⁸⁵

Det var inte enbart strikt biblioteksarbete man ägnade sig åt. Enligt Anna Landergren hjälpte man ibland till med att klä upp fattiga låntagare, skaffa hemlösa ungdomar natthärbärge och ge dem mat, allt utan ersättning.¹⁸⁶

Lizzie Moll tyckte att bibliotekarien hade ett tacksamt jobb i att lära barnen förstå böckernas klassificering och uppställning, samt att använda katalogen, uppslagsböckerna och registren.¹⁸⁷ Under de sista åren anordnades det kurser i "böckers bruk" på barnbiblioteket efter amerikanskt och danskt mönster. Barn i 10-14 årsåldern fick komma till biblioteket och lära sig slå i uppslagsböcker. Det fanns tyvärr bara plats för ett begränsat antal barn på kurserna, man hade inte resurser att ta emot alla som ville ha användarundervisning. Flera skolor visade intresse för kurserna genom att anslå tid på schemat för biblioteksstudier och biblioteket ställde upp med undervisning för klasserna. Även Anna Landergren och Eva Ringenson fann arbetet med att lära barnen hur biblioteket fungerade givande, och enligt dem verkade också barnen uppskatta undervisningen.^{188 189}

I november och december 1924 började man på försök anordna sagostunder i biblioteket. Varje söndag samlades omkring 40 barn för att lyssna till sagoberätterskan fröken Eva Ljungberg. Sagostunderna fortsatte hållas under vårterminen 1925¹⁹⁰, men därefter nämns de inte mer, varför vi antar att de upphörde p. g. a. bristande ekonomiska och personella resurser.

I december 1924 började man också deponera böcker på Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn.^{191 192} Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn i Stockholm ägnade sig, åtminstone i början, speciellt åt vård av medlösa barn.¹⁹³ Det hade visat sig att anhöriga till barn som vistades där i stor utsträckning lånade böcker åt barnen på SBUB, varför Anna Landergren satte sig i förbindelse med föreståndarinnan på barnsjukhuset som blev intresserad. De deponerade böckerna lånades ut till patienterna direkt och barnbiblioteket bytte ut böckerna med jämna mellanrum.^{194 195} Förutom Kronprinsessan Lovisa fanns för barn Barnsjukhuset

Samariten och Eugeniahemmet (för obotligt sjuka barn), och dessutom stadens allmänna sjukhus.

1914 deltog SBUB i Baltiska utställningen i Malmö och i Årstauställningen. Materialet man bidrog med bestod av fotografier, grafiska tabeller, tryck, statistiska uppgifter m.m. Biblioteket tackade emellertid nej till att bygga upp en liten biblioteksinteriör på Årstauställningen med motiveringen att man ville ha sitt barnbibliotek intakt så att donatorer och andra intresserade besökare kunde få en helhetsbild av bestånd och verksamhet.^{196 197}

7.11 Överlåtelsen av SBUB till Stockholms stadsbibliotek

Till slut blev drömmen om ett nytt stadsbibliotek som skulle överta SBUB verklighet. I juni 1926 står det i ett styrelseprotokoll, att styrelsen hade utsett Gerda af Geijerstam (SBUBs vice ordförande) och Paul Magnusson (stadsfullmäktigerepresentant i SBUBs styrelse) att sammanträda med delegater från Stockholms stadsbibliotek och överlägga om formen för överlåtelsen. Parterna kom överens om att SBUB skulle övergå till stadsbiblioteket den 1 oktober 1927.¹⁹⁸

SBUBs styrelse lade fram önskemål om att personalen skulle få anställning på det nya biblioteket.¹⁹⁹ I en skrivelse från Stockholms stads biblioteksstyrelse i januari 1927 meddelade man att man var villig att överta Anna Landergren som förste assistent och Eva Ringenson som andre assistent. SBUBs styrelse ville dock att Ringenson och Landergren skulle få mer i lön än vad stadens biblioteksstyrelse föreslagit. Om de fick det vet vi inte. Dessa kunde, sa man, naturligtvis söka högre befattningar och de som inte övertagits fick gärna söka lediga befattningar.^{200 201} Sigrid Setterwall, en av de extra tjänstgörande vid SBUB, sökte och fick en tredje assistentbefattning. Flertalet andra extraanställda från SBUB anställdes som timavlönade.²⁰²

I maj 1927 beslutade man sig för att anställa extra arbetskraft för att sätta böckerna i så gott skick som möjligt inför överlämnandet. Vid genomgång av föreningens ekonomi återstod i september 1 900 kronor i kassan. 700 kronor skulle användas till ombindning av böcker, 500 kronor till att ersätta dåliga exemplar och 700 kronor till oförutsedda utgifter.²⁰³

SBUB stängde den 20 september 1927 och i slutet av samma månad överfördes barnbibliotekets boksamling till stadsbiblioteket på Sveavägen och möblerna till stadsbibliotekets filial på Götgatan.^{204 205} Stockholms stadsbiblioteksstyrelse bekostade transporten.²⁰⁶

Den 18 november skrev Stockholms stads biblioteksstyrelse till styrelsen för SBUB:

Stockholms stads biblioteksstyrelse erkänner härmed mottagandet av böcker och inventarier från Stockholms barn- och ungdomsbibliotek. Samtidigt härmed vill biblioteksstyrelsen ge uttryck åt sitt tacksamma erkännande av den betydelsefulla insats, som Edert bibliotek under en lång följd av år utövat i folkbildningens tjänst inom Stockholms stad.²⁰⁷

DISKUSSION

I diskussionen ska vi nu försöka knyta ihop våra faktorer med SBUB och se vem och vad som medverkade i dess grundande och fortsatta verksamhet. Vi kommer att utgå från tre frågor som Magnus Torstensson ställer i sin artikel Att analysera folkbiblioteksutveckling - exemplet Sverige och några jämförelser med USA, 1994; Varför grundas folkbibliotek?, Vem/Vilka verkar för dem och med vilka argument? och Hur ser de samhällen ut i vilka detta sker?. Vi har ändrat frågorna lite för att de ska passa vårt material. När vi svarar på frågorna har vi även en annan tankemodell i bakhuvudet, hämtad från samma artikel som ovan; att biblioteksutvecklingen beror på samhällets struktur, d. v. s. hur samhället ser ut ekonomiskt, politiskt och socialt, och på vilka aktörer som arbetar för utvecklingen, d. v. s. vem det är som agerar och varför de agerar. Aktörerna handlar för att de tror att de kan påverka en framtida utveckling, och deras handlande begränsas alltid av strukturerna. För biblioteksutveckling krävs samverkan mellan aktörerna och strukturen. I vår uppsats är Valfrid Palmgren den främsta aktören och Sverige vid sekelskiftet utgör strukturen, men även andra aktörer var betydelsefulla för SBUB och inte bara Sveriges ekonomi, politik och sociala liv spelade roll, utan även svenskt och inte minst amerikanskt biblioteksväsen var en del av strukturen.

Hur såg Sverige och Stockholm ut vid tiden för SBUBs grundande?

Magnus Torstensson säger i den ovan nämnda artikeln att ett typiskt samhälle att grunda ett folkbibliotek i, är ett samhälle i snabb förändring, där förändringen dessutom oroar de styrande. Där blir folkbiblioteket ett medel för stabil samhällsutveckling i de styrandes ögon. Sverige vid den här tiden var ju ett samhälle som genomgick en snabb förändring, en förändring som verkligen oroade många människor. SBUB var en plats där unga människor fick hämta andan och samtidigt ha en möjlighet att läsa och lära sig om detta nya samhälle. Det var också en institution där man lärde ut borgerliga normer och värderingar till arbetarbarn, som skulle läsa sig till ett sätt att förbättra sin tillvaro på ett icke samhällsfientligt sätt.

Enligt Therborn var det svenska samhället efterblivet runt sekelskiftet; med detta i åtanke är det inte så konstigt att också det allmänna biblioteksväsendet var efterblivet, i synnerhet barnverksamheten som närmast var obefintlig. Man kan lätt inse behovet av ett barnbibliotek i ett sådant samhälle, inte minst för att med barnens hjälp så småningom försöka ta sig ur efterblivenheten, men man inser också vilken enorm initiativkraft och personlig styrka som måste ligga bakom en person som ger sig in på ett sådant företag som Valfrid Palmgren gjorde. Det svenska samhället blev alltmer demokratiskt, varför det var av vikt att bilda medborgarna, så de kunde ta det ökade ansvar demokratiseringen och rösträtten innebar.

I kapitlet om amerikanskt biblioteksväsen har vi tagit upp några faktorer med vilka bl. a. Shera och Ditzion förklarar biblioteksutvecklingen i USA, här prövar vi dem på SBUBs förhållanden: 1) Ekonomisk förmåga, d. v. s. både privata förmögenheter och växande samhälleligt välstånd - i början av sekelskiftet var Sverige inne i en högkonjunktur och Stockholm var Sveriges ledande industristad; det svenska ekonomiska välståndet gjorde att ett visst överflöd av pengar kunde doneras av privatpersoner till SBUB. Det verkar dock inte ha funnits någon svensk motsvarighet till Andrew Carnegie - om det var intresset eller pengarna som var bristvara låter vi vara osagt. Men vi får inte glömma Knut och Alice Wallenbergs stiftelses generösa gåva till Stockholms stad i samband med grundandet av Stockholms stadsbibliotek i slutet av 1920-talet. Det ekonomiska välståndet gjorde också att vissa kvinnor kunde leva på sin makes eller sin familjs inkomster/förmögenheter och arbeta gratis eller för mycket låg ersättning på SBUB. Stockholms stad hade så pass gott ställt att de kunde stötta biblioteket, framför allt från 1921 med 25 000 kronor årligen.

2) Lokalpatriotism -

man kan ana stolthet hos kvinnorna på SBUB över att arbeta vid det första barnbiblioteket i Norden. SBUB kunde gälla som mönsterbibliotek som man sa i en styrelseberättelse. Det var dock inget "hembygdsbibliotek" som verkade för att lyfta fram just Stockholm, man hade en och annan utställning om staden bara, bl. a. handlade den första anslagstavlan om just Stockholm. Att öppna SBUB i Stockholm kan ses som ett sätt att hävda sig kulturellt och socialt - att visa omvärlden hur framåt och nyskapande staden var - man kunde minsann mäta sig med USA! Nog var Valfrid Palmgren stolt när hon visade Per Albin Hansson runt dagen innan SBUB öppnade och även sin amerikanska vän och kollega Anne Carroll Moore. Stockholm var först i Norden med ett barnbibliotek, vissa källor säger först i Sverige.

3) Folkskolans sociala betydelse, som fortsättning och komplement till skolan -

Valfrid Palmgren påtalade ofta förhållandet att biblioteket skulle vara ett såväl supplement som komplement till skolan. Hon, liksom hennes far, var ju lärare och insåg vikten av samarbete mellan bibliotek och skola. SBUB hade ett samarbete med skolan, man hade litteratur som anknöt till skolans undervisning (dock ej läroböcker), man hade uppslagsböcker så att barnen kunde sitta på biblioteket och skriva uppsatser o. dyl. och man anordnade kurser i böckers bruk. Dock var det inte så som på Gustav Vasa församlings bibliotek att man bjöd in barnen efter att de avslutat sin skolgång. Hur positivt inställda skolorna var till att ett barnbibliotek skulle öppnas vet vi ej, men vi förmodar att de flesta var positivt inställda.

4) Yrkesutbildningsmotivet -

Lizzie Moll var av den uppfattningen att SBUB hade tjänster att erbjuda även vad hon kallade "anti-intellektuella", dvs yrkesstuderande och yrkesverksamma, i form av handböcker och även förströrelseläsning. 8,4% av de ungdomar som skrevs in mellan 4 december 1911 och 31 december 1912 var antingen yrkesstuderande eller yrkesverksamma.

5) "Puritanismen" -

styrelsen för SBUB ville att biblioteket skulle ha en fostrande betydelse. Man ville lära barnen att läsa rätt och läsa god litteratur, att umgås harmoniskt över klassgränserna, att bli goda samhällsmedborgare, att uppföra sig, att bli boksynta och intelligenta - att bli kultiverade humanister.

6) Urbanisering -

det var stor inflyttning till Stockholm vid sekelskiftet. SBUB blev ekonomiskt försvarbart tack vare de många barn och ungdomar som bodde i Stockholm. En rädsla fanns för socialismens utbredning och med inrättningar som SBUB slogs två flugor i en smäll - dels strök man arbetarna medhårs genom att visa att man tyckte att deras barn var värda lika stor uppmärksamhet som borgarbarnen, dels passade man på att utbilda arbetarbarnen enligt borgerliga normer.

7) Välvillig inställning till folkundervisning -

en mängd folkbildningsrörelser, folkrörelser, studiecirklar m. m. var redan innan SBUBs tid i gång; en bildningstrend rådde. Arbetarbarnen och borgarbarnen behövde undervisas och uppfostras så att de inte blev förråade av vad som ansågs som dåliga nöjen. Det blev viktigt att ta hand om barn och ungdomar över klassgränserna.

8) Gynnsamma kulturella miljöer -

den pågående kampen mot smutslitteraturen banade väg för barnbibliotek. God litteratur måste spridas till lägsta möjliga pris så att största möjliga antal hade råd att läsa den, vad kunde då vara lämpligare än ett bibliotek för detta ändamål? Vid den här tiden, enligt våra refererade författare, var Stockholm i upplösning och folk var oroade inför den nya tid som stundade med alla förändringar den förde med sig. Man fann det viktigt att få in ungdomen på rätt spår i de farliga tider som var; enligt vissa hade ungdomen redan börjat urarta. Många dåliga nöjen fanns att tillgå för ungdomen och de vuxna behövde något som var ett bättre alternativ för barnen - SBUB. Satsade man pengar i SBUB satsade man dem på sina egna barn. Stockholm var en kulturstad med många som var intresserade av kulturella frågor. Man hade Dramaten, Operan, Nationalmuseet, Nordiska museet m.m och det är inte förvånansvärt att kultur-intresserade

även visade intresse för en företeelse som SBUB, som kom deras egna barn till godo. Att läskunnigheten var hög bland barn och ungdom var också en aspekt som talade för upprättandet av ett särskilt bibliotek för denna grupp.

Elektrifieringen av Sverige och Stockholm måste betytt mycket för biblioteket och läsandet i allmänhet. Dels gav den ljus till SBUBs lokal, barnen såg att läsa ordentligt och kom säkert dit just för att det var så ljust, i synnerhet om man inte hade elektriskt ljus hemma. Lånesiffrorna hade också fördel av elektrifieringen i hemmen - i och med att det gick lättare att läsa läste man mer. Man kan fråga sig hur besök och lånesiffror hade sett ut om SBUB inte haft elektriskt ljus.

Den minskade arbetstiden (10 timmar 1915, 8 timmar 1919) gav mer tid till fritid. Det reglerade barnarbetet gav ungdomarna mer tid att göra något annat än bara arbeta. Som vi sett var det många som valde att tillbringa sin fritid på SBUB.

Vem/Vilka verkade för SBUB och med vilka argument?

Varför var Valfrid Palmgren den viktigaste faktorn/aktören? Utan henne hade det inte grundats något barnbibliotek; det första barnbiblioteket i Norden hade nog låtit vänta på sig ett bra tag till. Det var inte många som var intresserade av att satsa på barnen vid den här tiden vad gällde bibliotek. Utan henne hade det kanske inte blivit några barnbibliotek i Malmö eller Göteborg heller, eftersom det var Valfrid Palmgren och SBUB som indirekt ledde till grundandet av dessa.

Vilken roll spelade hennes bakgrund, uppväxt och uppfostran för hennes stora inflytande i den svenska biblioteksvärlden? Var Valfrid Palmgren jämlikhetssträvare, kämpade hon för att radera ut klasskillnaderna i samhället? Därom är vi mer tveksamma. Av de källor vi studerat har vi inte kunnat få fram ett entydigt svar, bara lösryckta antydningar om var hon stod. Om man går tillbaka till hennes far, Karl Edvard Palmgren, lärare och rektor vid den av honom grundade Palmgrenska samskolan i Stockholm, kan man få svar på varifrån vissa av hennes idéer stammade. K. E. Palmgren var en radikal rektor, som strävade efter att ge sina elever inte bara intellektuell skolning, utan också kunskaper i manuella sysslor såsom slöjd, korgflätning, teckning, bokbinderi etc. Han ansåg detta vara socialt betydelsefullt, emedan det gav barnen ökad aktning för kroppsarbete. Vidare var han av den uppfattningen att samuppfostran, d. v. s. pojkar och flickor tillsammans, som ju var helt naturlig i hemmet, också skulle utövas i skolan, där jämställdhet var ett mål. Språklig fostran, något som Palmgrenska samskolan var känd för förutom slöjden, skedde genom att eleverna fick tala, lyssna och sjunga på språket ifråga. Den musikaliska fostran var mycket viktig, men det viktiga var att låta alla delta, inte endast de bästa - detta skulle väcka kärlek till sång och framför allt samhörighetskänsla. Den estetiska fostran var inte mindre viktig den.

Den grundläggande idén i P:s pedagogiska verksamhet var att en allmänbildande skola - till skillnad från en fackskola - måste vara öppen för alla oavsett kön och samhällsställning och att hela människan - både fysiskt och psykiskt - skulle utvecklas med det verkliga livet och dess mångskiftande möjligheter som bakgrund. Målet var att bibringa eleverna inte i första hand en viss kunskapsmängd utan förmåga att skaffa sig kunskaper och att använda dem i olika livsuppgifter: 'Att lära och skapa, veta och tillämpa vetande måste oskiljaktigt förenas'.

Valfrid Palmgren uppges i vissa källor ha varit högerkvinna, fast radikal sådan, liberal i vissa frågor. Hon satt för det frisinnade partiet i stadsfullmäktige. Var stod hon egentligen? Vad ville hon med folkbildning, folkuppfostran, barnbibliotek och public libraries? Säkert är att hon ville att alla skulle ha lika chans att utbilda sig, oavsett vilken samhällsklass de kom från. Hon ville höja bildningsnivån och fann det självklart att även t. ex. arbetare skulle bilda sig själva. Frågan är varför arbetaren skulle bilda sig? När man läser hennes texter kan man inte klart

urskilja svaret på frågan. Det verkar dock inte som om hon var förespråkare för att arbetaren skulle bilda sig för att komma sig upp i samhället och börja ifrågasätta tingens ordning, utan arbetaren skulle läsa, dels för att få avkoppling, dels för att bättra på sina yrkeskunskaper. Arbetarens bur skulle förgyllas. Alla skulle stanna kvar på sina respektive platser, göra sin plikt och se till att vara så välutbildade som möjligt för att kunna fungera väl i demokratin som krävde att alla tog sitt ansvar. Man kan undra om vad Palmgren tyckte om t. ex. Andrew Carnegies sätt att arbeta sig upp från sin arbetarbarndom till rikemanstillvaro; såg hon honom som en uppkomling som strödde pengar omkring sig för att få sitt namn förevigat, eller var han en förebild som andra arbetare skulle ta efter? Vi kan bara spekulera omkring hennes åsikter i frågan och kanske var hon inte själv fullt på det klara med folkbildningens yttersta avsikter?

På SBUB arbetade ingen från arbetarklassen vad vi har förstått. Vi känner dock inte till vilka alla personerna som gömmer sig bakom namnen är, men dem vi har hittat biografiska uppgifter om, har inte varit från arbetarklassen, möjligen städerskan och ordningsvakten. Detta beror säkerligen på Palmgrens krav på utbildad personal på biblioteken, även barnbiblioteken.

Valfrid Palmgren hade läst till fil. dr. men arbetade som lärarinna. Hur många män med fil. dr. examen skulle nöjt sig med detta vid denna tid? Skulle en kvinna i sekelskiftets Sverige utbilda sig för ett intellektuellt yrke fanns bara ett att välja på - lärarinnans. Högre utbildning som universitetsstudier var länge bortkastade, då man inte fick någon användning av utbildningen på arbetsmarknaden. Även om KB kanske innebar ett steg uppåt, så innebar det inga avancemangsmöjligheter ändå, vilket kan ha känts frustrerande för en kvinna som Valfrid Palmgren. Fanns det bättre möjligheter i Danmark? Var Valfrid Palmgren, enligt henne själv, överkvalificerad för att jobba på SBUB, eller var det enbart p. g. a. giftermålet som hon inte själv arbetade där? Vi har inte hittat något som tyder på att hon arbetat med barn i Danmark.

Palmgren blev ensamutredare av folkbiblioteksfrågan. Varför? Vilka kvalifikationer hade hon egentligen? En 33-årig lärarinna som jobbat några år på KB... Var det p. g. a. hennes bok *Bibliotek och folkuppfostran* som tydligen fått stor genomslagskraft? Olika personer har sagt om henne att hon var entusiastisk, charmerande, intelligent, något som hennes motståndare förmodligen inte höll med om. Från statens sida måste man iallafall hyst respekt för henne, annars hade hon inte fått studieresan till USA eller blivit tillsatt som enmansutredare o.s.v.

Hur mycket betydde USA-resan för hennes beslut att grunda ett barnbibliotek? Enligt Anne Carroll Moores biografiförfattare Sayers, var det Moore som förde in henne på de tankebanorna. Det var i USA hon först kom i kontakt med barnbiblioteken, och det var efter den resan hon skrev *Bibliotek och folkuppfostran*, som så välvilligt omtalar de amerikanska barnbiblioteken bl.a. Varför blev *Bibliotek och folkuppfostran* så omtalad? Den spriddes vitt och man kan väl säga att tiden nu var inne för de amerikanska biblioteksidéernas genombrott i Sverige. Vilken betydelse fick bokens genomslagskraft för grundandet av SBUB? Palmgren fick gehör för sina tankar om nödvändigheten av bibliotek för barn och ungdomar, och nådde långt fler personer än hon skulle gjort om hon inte skrivit boken.

Valfrid Palmgren hämtade de flesta av sina argument från det amerikanska biblioteksväsendet; den som vinner barnen, honom tillhör framtiden - man skulle satsa på barnen, det var främst för deras skull det fria offentliga biblioteket behövdes. Barnen skulle uppfostras till goda medborgare, som var välutbildade och kunde ta sitt ansvar i ett demokratiskt samhälle. Biblioteket skulle vara jämlikt, alla skulle vara välkomna dit och ha lika rätt till böcker och självbildning. Andreas Schack Steenberg var av den uppfattningen att skolan var dålig på att lära eleverna att själva hitta kunskap, vilket Valfrid Palmgren och hennes far såg som något av det värdefullaste skolan hade att lära ut. På SBUB hade man kurser i böckers bruk, lärde barnen att använda katalogen etc.

Efter flytten till Danmark, hur fungerade Valfrid Palmgren som ordförande i SBUB? Var hon fortfarande en inspirationskälla eller bara en galjonsfigur som var bra att ha för att driva in pengar? Hon hjälpte till att samla in pengar 1916 och kom till styrelsemötena någon/några gånger per år. Förmodligen var hon fortfarande intresserad av allt som rörde SBUB och höll sig ajour med vad som skedde. Hon intresserade sig för Stockholms stadsbibliotek långt efter att hon lämnat Sverige, och hon skrev även senare artiklar i ämnet. Man kan fråga sig vad som hänt med Stockholms och Sveriges biblioteksväsen om Valfrid Palmgren stannat i Sverige?

Arbetarrörelsen, liksom Palmgren, var till en början emot välgörenhet. Man ansåg att samhället skulle ta över välgörenhetens uppgifter. Det skulle vara var mans rätt det man nu fick som nådegåvor. Likaså ansåg Valfrid Palmgren att det var varje barns rättighet att låna och läsa böcker på SBUB och att överhuvudtaget ha tillgång till bra böcker. Var det skillnad på fattigvårdsvälgörenhet och kulturell välgörenhet? SBUB var trots allt välgörenhet i början. Efter 1921, då SBUB fick kraftigt ökade anslag från staden, blev det mer likt Palmgrens idealbibliotek, som inte behövde stödja sig på välgörenhet. Vilka var det som stödde framväxten av fria offentliga bibliotek i USA och hur ser en jämförelse med SBUB ut? Det visar sig att tillskyndarna var desamma, d. v. s. lärare, forskare, läkare, historiker, handelsmän, förläggare och bokhandlare m. fl. Man kan uppmärksamma två saker, dels att trots att ett halvt decennium och en ocean skilde företeelserna åt var intressenterna i stort desamma, dels det faktum att trots att SBUB var ett barnbibliotek var sammansättningen av beskyddare densamma. Associationsväsendet dominerades av medelklassen, liksom SBUB. Ett mål för de båda var att förena och harmoniera de olika samhällsklasserna. Många filantropiska föreningar ville bibringa obildade medborgerlig kompetens, de ville ha kontroll över de fattiga och bibringa dem sina egna ideal och värderingar, vilket man till viss del kan säga även om SBUB. I välgörenhetsföreningarnas styrelser satt bl. a. höga tjänstemän, medlemmar av borgerskapet, akademiker och framför allt deras fruar. SBUBs styrelse bestod av i stort sett liknande personer - Valfrid Palmgren, Knut Tynell, Hildur Lundberg, Gerda af Geijerstam t. ex. Likheterna med välgörenhetsföreningar var alltså stora, trots att Valfrid Palmgren var emot välgörenhet i bibliotekssammanhang. Men inte mycket återstod att göra, än att bygga upp föreningen efter samma principer som andra välgörenhetsföreningar och att motta donationer från intresserade välgörare. Naturligtvis hade Palmgren hellre sett att staden bekostat och underhållit barnbiblioteket, men såg väl hellre att barnbiblioteket blev till överhuvudtaget, än att staden skulle lägga frågan på is eller helt ignorera den, och därför fick hon acceptera välgörenheten.

SBUB kunde komma till genom att kvinnorna släppts ut på arbetsmarknaden, om än i begränsad skala. Männens patriarkat verkar inte ha varit särskilt intresserad för barnens rätt till god litteratur och bibliotek. Man kan nog säga att om inte kvinnorna gjort en insats hade SBUB inte blivit av; även i USA var barnbiblioteksverksamheten skött av kvinnor. SBUB var ju jämlikhetsivrare, varför arbetade inga män där? På Gustav Vasa församlingsbibliotek arbetade åtminstone en man. Var det, liksom i Tyskland, en ekonomisk fråga att bara anställa kvinnor? Männerna var ju ofta tvungna att försörja sina familjer, vilket kanske inte var så lätt på en bibliotekarielön vid den här tiden. Fanns det inga män som ville arbeta där? Ansågs det som ett typiskt kvinnligt yrke eftersom det hade med barn att göra, och det var kvinnans uppgift att ta hand om barnen. På Gustav Vasa församlingsbibliotek hade man ju även (till största delen, får man förmoda) vuxna låntagare. I USA var det också kvinnorna som ägnade sig åt barnverksamheten inom biblioteken. Förmodligen var det alla faktorerna som bidrog till att det inte fanns några män bland personalen på SBUB. Männerna återfinns istället i styrelsen och bland donatorerna och som ordningsvakt.

Folkbildningsförbund, folkrörelser, arbetarrörelser o. likn. kan naturligtvis räknas som indirekt pådrivande faktorer/aktörer till SBUB. De betonade alla vikten av bildning, utbildning,

självbildning, folkuppfostran etc., men det var inte de som var direkt pådrivande, även om de berett marken. Den de berett marken för var Valfrid Palmgren, som kom i exakt rätt ögonblick och fick allt ljus på sig, kanske något orättvist. Vi har svårt att tänka oss att SBUB hade kommit till utan henne. Palmgren hade kommit att bli en etablerad, om än stundtals kontroversiell, bibliotekspersonlighet, och detta faktum hjälpte henne säkert att få sin vilja igenom då det gällde "hennes" SBUB.

En falang inom barnuppfostran ansåg att läsning som förströelse för ett normalt barn var inte bara obehövlig, utan också osund och t. o. m. skadlig. Biblioteket ansågs av en del som skadligt det också - det lockade barnen hemifrån. Lek och idrott var sunda, naturliga förströelser. En som inte tyckte att bibliotek och läsning var ett bra alternativ till dåliga nöjen var dr. Gödel, som ansåg att barnen skulle ägna sig åt friluftsliv och praktiska sysslor istället för att läsa. Det fanns säkert en och annan förälder som hellre ville att barnen skulle hjälpa till hemma istället för att försvinna till bibliotekets fantasivärld, och de frågade sig kanske vad barn hade på bibliotek att göra. Andra åter var av den meningen att barnen visst skulle läsa, men inte så att det gick till överdrift och gick över i läsraseri. Vad tyckte dessa kritiska röster om SBUB? Gustav Vasa församlings bibliotek införde ju regeln att roliga böcker inte fick återlämnas inom tre dagar, och man fick inte låna en ny bok innan man lämnat tillbaka den gamla - detta för att förhindra läsraseri. Något liknande har vi inte hittat i SBUBs papper, men vi har fått det intrycket att man uppmanade barnen att läsa mycket. Men om fruktan för missbruk av böcker var allmän vid den här tiden, så är det inte omöjligt att man vidtog åtgärder även vid SBUB.

Varför grundades SBUB?

Det fanns ett behov av ett barnbibliotek i Stockholm. Barn under 14 år fick i allmänhet inte låna på församlingsbiblioteken, Gustav Vasa församlingsbibliotek var ett undantag att notera. Endast församlingsmedlemmar fick låna på respektive församlingsbibliotek, så barn och ungdomar som inte bodde i Gustav Vasa församling kunde inte utnyttja det biblioteket. Alla hade inte råd att gå till t.ex. Stockholms läsesalong, förmodligen hade man också en åldersgräns. Vi är av den uppfattningen, att Palmgren grundade SBUB i syfte att sätta press på Stockholms stad att vid uppförandet av ett nytt stadsbibliotek inkludera även en barnavdelning. Om så verkligen var fallet, var Palmgren alltså mycket osäker på, huruvida barnens behov av böcker och bibliotek skulle komma att tas på sådant allvar, att en barnavdelning skulle ingå i det nya biblioteket. Genom att från början bestämma att SBUBs bestånd och möbler skulle övergå i stadens ägo vid uppförandet av ett stadsbibliotek, hade Palmgren i princip garanterat Stockholms barn- och ungdomar en plats i det kommande biblioteket.

Kulturellt verkade man inte ha något intresse för och pengar över att hjälpa barnen från statens och stadens sida. Samhället tog i stort sett bara ansvar för föräldralösa, försummade eller vanartiga barn medan SBUB däremot ville nå *alla* barn, utan åtskillnad. Den offentliga barnavården bestod mest av frivilliga krafter, och med tanke på detta är det ju inte förvånansvärt att SBUB till en början också fick förlita sig helt på sådana krafter.

Valfrid Palmgren måste ha varit en person med ett stort intresse för barn, barnuppfostran och barnutbildning; det faller sig ganska naturligt att en sådan person satsade på en barnverksamhet. Hon ansåg att barnen utgjorde hela framtiden, det var de som skulle uppfylla alla förhoppningar och omsätta alla vackra drömmar i verkligheten. Om man har sådana tankar om barn är det ju inte konstigt att man satsar på just den gruppen och tycker det är ytterst viktigt att bibringa dem rätt värderingar. Det var förmodligen också lättare att få med sig opinionen och donatorerna för ett barnbibliotek än för något annat slags bibliotek. Opinionen hade kanske tyckt att "det finns redan bibliotek för vuxna" och inte varit villiga att bidra. Alla var däremot medvetna om bristen när det gällde barnen. Det var också lättare att börja utjämna

samhällsklasserna med barnen - de vuxna hade sina djupt rotade fördomar, medan barnen var mjukare och mer lättleda in på den utjämnande vägen.

Demokratin krävde människor som var belästa, hade förmåga att fatta egna beslut, ta hand om sig själva, skaffa fram upplysningar själva och bilda sig på egen hand - en vana att ta sig fram i samhället helt enkelt. Demokrati borde också innebära att alla samhällets medborgare var lika mycket värda och hade lika möjligheter till bildning. I de SBUB-papper vi gått igenom har gång på gång framkommit att det viktigaste var att få barnen och ungdomarna att lära sig skaffa information på egen hand, att inte bara bli serverade kunskaper. Lika mycket betonades att på SBUB skulle barn ur olika samhällsklasser sitta sida vid sida i harmoni; där var alla jämlika. .

Urbaniseringen gjorde att Stockholms barnpopulation ökade kraftigt och framför allt var det arbetarklassens barn som hastigt blev fler. Det sågs som viktigt att fånga upp dessa barn, hindra dem från att driva omkring på gatorna och hitta på ofog, genom t. ex. skolan, arbetsstugorna och sedermera barnbibliotek. Man ville ha dem under kontroll och forma dem till goda svenska och stockholmska medborgare. Man kanske kan dra en parallell här med de amerikanska bibliotekens arbete med att amerikanisera invandrabarnen vid den här tiden; både de stockholmska arbetarbarnen och de amerikanska invandrabarnen hörde ju till klasser långt ned på samhällsstegen. Arbetarbarnen blev ofta lämnade ensamma när mor och far var på arbetet. Det var dessa som var mest trångboddade och hade minst pengar. Föräldrarna hade inte råd att låta barnen utbilda sig efter folkskolan, kanske kunde föräldrarna knappt läsa och skriva själva. Dessa barn måste ha varit i störst behov av SBUBs tjänster; få läsro, hjälp med läxor, ett vänligt bemötande etc. Var alla arbetarbarns föräldrar för SBUB, eller såg en del ned på verksamheten och tyckte att det var överklassfasoner och lyxliv? Nedlåtande välgörenhet? Per Albin Hansson sa i Social-Demokraten att alla skulle skicka dit sina barn för bättre kunde de inte tillbringa sina lediga stunder, men huruvida han var representativ för arbetarrörelsens inställning till barnbibliotek vet vi ej.

.Antalet ungdomar ökade snabbt vid sekelskiftet, det blev viktigt att ta hand om dem och ge dem en meningsfull fritid, vilket var precis vad SBUB ville göra. Den medvetna barnbegränsningen gjorde kanske att de önskade barnen fick ett större värde i sig. Barnets personlighet var viktig och likaså dess framtid. Det blev intressantare att satsa på utbildning, särskilt när tiderna förändrades och de lägre klasserna hade en, om än ganska liten, möjlighet att komma sig upp. Med färre barn blev också familjeekonomin bättre, varför man hade mer pengar att lägga på sina barn. SBUB, som var gratis, var ett bra alternativ om man inte hade råd att låta barnen fortsätta skolan efter folkskolan. SBUB gav barnen en chans att komma bort från "fattigdom, trångboddhet, svält och sjukdom", dels kortsiktigt för en kväll eller för en timme, dels långsiktigt genom att barnen kunde bilda sig och få upplysning, till exempel om vikten av renlighet, och en chans att komma bort från fattigdomen genom att bilda sig och kanske på så sätt få ett arbete. SBUB var ett av många sätt att försöka disciplinera ungdomarna, att kontrollera dem upp i åldersklasserna. Den tidens barnuppfostrans nyckelord var självförverkligande, självdisciplin och moral, dygder som SBUB försökte inpränta i barnen.

Att bara förbjuda dåliga nöjen ledde ingenstans, utan man måste också erbjuda ungdomarna ett bättre alternativ, t.ex. ett bibliotek. Det fanns inte så många nöjen för fattiga barn i Stockholm vid den här tiden, så SBUB var säkert välkommet, vilket också statistiken visar - att tala om succé är ingen större överdrift. Behovet av något liknande torde ha varit stort med tanke på de stora massor av barn och ungdomar som vallfärdade till barnbiblioteket. Kanske var det det enda stället i hela Stockholm där de var riktigt välkomna och där de behandlades som individer med behov och önskemål - där man helt enkelt lyssnade på dem. Ett nöje som dessutom var gratis!

Valfrid Palmgren ansåg att barn besatt en naturlig läshunger. De läste vad de kom över och därför var det så viktigt att de utan problem kunde få tag på god litteratur och det gratis - böcker som var lika roliga som gottköpslitteraturen. Fick de inte bra litteratur läste de vad som fanns att tillgå för en liten penning, och då blev det smutslitteratur, kolportagelitteratur och gottköpslitteratur vad man nu vill kalla den. Palmgren tyckte det var viktigt att vuxna inte kvävde denna läshunger hos barnen, men samtidigt var det inte bra om de läste dålig litteratur heller. Frågan är vad som var värst - att läsa skräp eller att inte läsa alls? Vem hade ansvar för barnens läsning? Rektor Lindroth såg det som att det var hemmets sak att ansvara för barnens läsning. Steenberg la ansvaret på skolan. Vi har fått den uppfattningen att man på SBUB ansåg att varken skolan eller hemmet tog tillräckligt ansvar för barnens läsning, och att biblioteket behövdes för att göra det.

SAMMANFATTNING

Syftet med uppsatsen har varit att visa hur verksamheten vid Stockholms barn- och ungdomsbibliotek fungerade och vilka bakomliggande faktorer som möjliggjorde grundandet och driften av detta bibliotek. Vi har också velat visa hur det samhälle såg ut, i vilket barnbiblioteket verkade.

Stockholms barn- och ungdomsbibliotek grundades av fil. dr. Valfrid Palmgren som en förening 1911. Valfrid Palmgren hade från hemmet med sig ett brinnande intresse för bildningsfrågor, hon var verksam lärarinna vid Palmgrenska samskolan och började intressera sig för folkbiblioteksfrågor först 1907. Från sitt hem förde hon också med sig en vision om jämlikhet i bildningsfrågor oavsett klasstillhörighet, något som var viktigt för henne även vid grundandet av SBUB. Efter att hon studerat det amerikanska biblioteksväsendet under sin resa i USA kom hon tillbaka till Sverige fylld av entusiasm och idéer om hur man skulle förbättra det svenska folkbiblioteksväsendet. Efter några år fyllda av aktiviteter inom biblioteksrörelsen bildade Valfrid Palmgren alltså 1911 Föreningen Stockholms barn- och ungdomsbibliotek och själva barnbiblioteket. Samma år gifte hon sig med en dansk professor, Jon Munch-Petersen, och flyttade med honom till Danmark. Valfrid Palmgren Munch-Petersen satt emellertid kvar som föreningens ordförande fram till barnbibliotekets överlämnande till Stockholms stadsbibliotek 1927, då även föreningen upplöstes. Efter ett mycket aktivt liv inom bildningsväsendet avled Valfrid Palmgren i Köpenhamn 1967.

1907 var Valfrid Palmgren i USA och s. a. s. snappade upp de biblioteksidéer som hon skulle komma att omsätta i praktiken på sitt barnbibliotek. De public libraries hon besökte i USA imponerade mycket på henne. Det var institutioner där alla medborgare, oavsett klass eller ras, var lika välkomna. Public libraries var allmänna och understöddes av skattemedel och lagar. De drevs av utbildad personal och var utrustade med öppna hyllor, särskilda barnavdelningar och litteratur anpassad efter klientelet. I allmänhet hade de långt öppethållande. Bibliotekens mål var att locka dit alla medborgare och ge dem tillgång till både god vetenskaplig litteratur och god skönlitteratur. Bibliotekarieutbildningen i USA omfattade ett eller två år och var inriktad på att lära ut yrket och god litteraturkännedom men det var också ytterst viktigt med library spirit, d. v. s. man skulle älska sitt yrke, det skulle vara ett kall och inte något man ägnade sig åt i brist på annat, man skulle vara hjälpsam på ett självuppoftande sätt, betjäna alla jämlikt och inte betrakta sitt yrke som välgörenhet.

Sverige var under 1800-talet efterblivet men i och med industrialiseringen förbättrades ekonomin starkt. I början av 1900-talet rådde högkonjunktur. Urbaniseringen gjorde att städer som Stockholm växte fort och människorna levde i en brytningstid som skapade oro. Folkrorelserna blomstrade, de samlade stora skaror människor som ville förbättra samhället för sig själva och andra. Välgörenheten florerade i början av seklet - det var den liberala borgerlighetens sätt att hjälpa de som hade det svårt, något som den nyfödda socialdemokratin vände sig emot. Industrialiseringen drog kvinnan från hemmet och arbetarnas barn lämnades ofta vind för våg hela dagarna. En ny syn på barn växte emellertid fram bl. a. i och med barnarbetets inskränkning. Man började ta barnen på allvar, de fick vara barn längre än förut och sågs inte längre som en arbetsresurs. De fick gå i skolan i betydligt större utsträckning och hade även möjlighet till högre utbildning. Barnens och ungdomarnas nöjesliv bestod t. ex. i scouting, idrott, dans och kortspel, men det kunde också vara direkt fördärvligt som biografier och kolportägelitteratur. Kulturella intressen kämpade för att undantränga de dåliga nöjena, t. ex. genom Nick Carter-kampanjen. Oron gällde inte enbart arbetarbarnen utan även borgarklassens barn. Barns och ungdomars läsning debatterades vid tiden efter sekelskiftet, framför allt framhölls att barn- och ungdomslitteraturen var undermålig och att barn läste för mycket och alltför mycket skröplitteratur. Som ett alternativ till den s. k. gottköpslitteraturen

tog folkskolläraryöreningen och Svensk läraretidning fram Barnbiblioteket Saga.

I början av 1900-talet var det svenska biblioteksväsendet uppsplittrat på många olika typer av bibliotek. De som fanns riktade sig oftast mot en viss klass. Den framväxande medelklassen varken kunde eller ville gå till vetenskapliga bibliotek eller arbetarbibliotek o. dyl. Valfrid Palmgren var en av dem som propagerade för *ett* bibliotek för *alla*. Detta skulle vara av public library-typ i alla avseenden. Idéer som togs upp var bl. a. öppna hyllor, bibliotekarieutbildning - för att få utbildad personal, och barnens bibliotek. 1905 och 1912 togs beslut om statsbidrag till bibliotek; 1912 var det Valfrid Palmgren som gjort utredningen som låg till grund för beslutet.

Stockholm var runt sekelskiftet Sveriges ledande industristad med stora mängder inflyttade arbetare från landet. Det var här den snabba samhällsförändringen var som mest märkbar. Den ledde till sociala problem och spänningar både mellan samhällsklasser och generationer. Etablerade konventioner kritiserades och moralen sjönk, vilket visade sig i låg äktenskapsfrekvens, många utomäktenskapliga barn, superi, lösdriveri o. s. v. Trångboddheten bland arbetarna var stor, ohyra och sjukdomar grasserade. Vid sekelskiftet fanns ca. 60 000 barn under 12 år i Stockholm. När skolan var slut på eftermiddagen drev många barn omkring på gatorna; barntiggeriet var utbrett. Liberala välgörenhetsdamer öppnade arbetsstugor och en del barn fick plats på barnkrubbor, men det stora flertalet hade fortfarande ingenstans att ta vägen utan var hänvisade till sig själva och de billiga/gratis nöjen de kunde komma över.

På biblioteken hade de flesta barn och ungdomar inget att hämta. Oftast låg åldersgränserna på 16-17 år för att få låna och om det fanns böcker för barn så var de oftast starkt moraliserande och uppfostrande. Ett undantag var Gustav Vasa församlings bibliotek som genom sin föreståndarinna, Hildur Lundberg, engagerade sig i barnen. Hit fick dock endast barn som tillhörde församlingen gå. Annars var barnen portförbjudna på de flesta bibliotek; 60 000 barn som inte hade något att göra kunde inte ens få låna en bok. Under tiden som SBUB verkade planerades det för ett stadsbibliotek i Stockholm. Detta stod färdigt 1927 och då överlämnades SBUB och många andra bibliotek i Stockholm till detta.

Föreningen Stockholms barn- och ungdomsbibliotek grundades alltså våren 1911 av Valfrid Palmgren och hade ett 15-tal medlemmar. Målet för föreningen var att grunda och driva ett bibliotek för alla barn och ungdomar i Stockholm under 20 år. Det skulle vara öppet för alla oavsett klasstillhörighet och det skulle vara helt gratis. Man följde till stor del amerikanskt mönster och ansåg bibliotekets uppfostrande betydelse viktig. Till en början drevs biblioteket enbart med hjälp av donationer, men från 1913 fick man stadsbidrag. 1920 var pengarna helt slut och man erbjöd staden att ta över biblioteket, annars skulle man behöva ett stadsbidrag på 25 000 kronor. Staden valde att inte överta biblioteket utan gick med på det höjda bidraget. Trots stadsbidrag kämpade styrelsen med ekonomin varje år fram till överlåtelsen 1927. De personer som donerade pengar till barnbiblioteket var främst medelklass, akademiker, grosshandlare och deras fruar. Ofta var de släkt med de som arbetade på SBUB. Personalen bestod av medelklasskvinnor som arbetade gratis eller mot låg ersättning, ett slags välgörenhet. Många var bekanta eller släkt med varandra. Efter amerikanskt mönster hade man på biblioteket generösa öppettider, Deweys decimalklassifikationssystem, Brownska lånesystemet, 14-dagarslån, öppna hyllor, biblioteksundervisning, sagostunder, bokkatalog m. m. SBUBs totala bestånd växte från ca. 2 300 volymer 1912 till 8 600 1927; accessionen var mellan 700 och 1 500 volymer per år, fluktuerande efter det allmänna ekonomiska tillståndet. Tittar man på accessionen 1911-1912 ser man att övervägande delen kan klassas som pojkböcker (naturvetenskap, matematik, teknik, geografi, historia och biografi). Nästan halva beståndet bestod av skönlitteratur. Utlåningen av facklitteratur låg på mellan 23% (1912) och 45% (1926). De tidskrifter som fanns på SBUB 1916-1927 var avsedda för vuxna. Beståndet var

blandat med svenska, tyska, engelska, franska och danska tidskrifter. Ämnen var bl. a. djur, handel, hemmet, satir, politik, kultur, religion och det fanns en del illustrerade veckotidningar. Antalet besök rangerade mellan ca. 42 000 (1913) och 68 000 (1923). Efter 1923 skedde en nedgång vilket förmodligen berodde på radions och biografernas ökade attraktionskraft. Utlånen låg på mellan 21 000 (1912) och 47 000 (1923).

Avslutningsvis tänkte vi sammanfatta den struktur och de aktörer som verkade för Stockholms barn- och ungdomsbibliotek. Sverige befann sig i en högkonjunktur och Stockholm var landets ledande industristad; ekonomin var på uppgång. Det rådde en allmän folkbildningstrend och välgöreheten florerade. Kvinnorna började söka sig ut på arbetsmarknaden och en ny syn på barn hade börjat spridas. Det fanns 60 000 barn i Stockholm som inte hade någonstans att ta vägen; bland dessa försökte man bekämpa smutsen och dåliga nöjen. Man var orolig och rädd för socialismen och ansåg att man måste fostra arbetarbarnen enligt borgerliga normer. Man strävade i samhället efter jämlikhet, demokrati och utökad rösträtt. Den främsta aktören för barnbiblioteket var alltså Valfrid Palmgren. Hon hade emellertid god hjälp av Hildur Lundberg, Helja Jacobson, övrig personal på SBUB och donatorerna. Indirekta aktörer var Folkbildningsförbundet, folkrörelserna, Palmgrens föregångare och Stockholms stadsfullmäktige.

Noter till kapitel 1. Valfrid Palmgren

1. Hjelmqvist, B. 1962, s. 8
2. Svenskt Biografiskt lexikon 1985-1987, s. 759
3. Ibid.
4. Svenska män och kvinnor 1949, s. 342
5. Knudsen 1912, s. 1
6. En kvinnlig biblioteksamanuens 1905, s. 624
7. Svenskt Biografiskt lexikon 1985-1987, s. 759
8. Åberg, Å. 1983, s. 22-23
9. Palmgren 1959/1960, s. 158
10. Svenska män och kvinnor 1949, s. 342
11. Palmgren 1959/1960, s. 159
12. Palmgren 1961, s. 750
13. Svenskt Biografiskt lexikon 1985-1987, s. 759
14. Palmgren 1959/1960, s. 166
15. Ibid., s. 168-169
16. Svenska män och kvinnor 1949, s. 342
17. Palmgren 1954a, s. 7
18. Ibid.
19. Hjelmqvist, F. 1949, s. ?
20. Österberg 1990, s. 265
21. Ibid.
22. Palmgren 1954a, s. 7
23. Palmgren 1959/1960, s. 162
24. Svenskt Biografiskt lexikon 1985-1987, s. 759
25. Åberg, Å. 1983, s.22-23
26. Svenskt Biografiskt lexikon 1985-1987, s. 762 och 759
27. Ibid., s. 759
28. Svenska män och kvinnor 1949, s. 342
29. Österberg 1990, s. 266
30. Svenskt Biografiskt lexikon 1985-1987, s. 759

Noter till kapitel 2. Amerikanskt biblioteksväsen

1. Stone 1977, s. 126-127 ur Shera, Jesse, *Foundations of the Public Library : The Origins of the Public Library Movement in New England 1629-1855*, 1949, s. 19-23 och Keep, Austin Baxter, *The Library in Colonial New York*, 1909, s. 8-42
2. Ibid., s. 130 ur Franklin, *The Autobiography of Benjamin Franklin* / ed. by Leonard W. Larabee m. fl., 1964, s. 130-131 och 142-143
3. Torstensson 1988b, s. 16
4. Lee 1971, s. 117
5. Torstensson 1988b, s. 15
6. Shera 1971a, s. 150
7. Ibid.
8. Ibid., s. 16-17
9. Shera 1971b, s. 48-50
10. Stone 1977, s. 145, 220 och 148 ur Ditzion, Sidney, *The District-School Library, 1835-1855*. // *Library Quarterly* 1940:10, s. 550-553 och *Public Libraries in the United States of America : Their History, Condition and Management*. Special Report utgiven av U. S. Department of the Interior. Bureau of Education 1876, s. 39-49
11. Ibid., s. 220-221 ur Homes, Pauline, *History of the Boston Public Latin School, 1635-1935*, 1935
12. Ibid., s. 156-157 ur Joeckel, *The Government of the American Public Library*, 1934, s. 12 och Garceau, Oliver, *A Report of the Public Library Inquiry : The Public Library in the Political Process*, 1949, s. 25
13. Torstensson 1996, s. 13-14
14. Dickson 1986, s. 5
15. Torstensson, 1988b, s. 19
16. Lee 1971, s. 118
17. Torstensson 1988b, s. 19 och 24
18. Ibid., s. 21
19. Stone 1977s, 158-159 ur Wadlin, Horace G., *The Public Library of the City of Boston : A History*, 1911, s. 46-55
20. Torstensson 1988b, s. 14 och 19
21. Dickson 1986, s. 19-20 och 30
22. Torstensson 1988b, s. 33
23. Ibid., s. 33-34
24. Ibid., s. 34
25. Ibid., s. 35
26. Dickson 1986, s. 37
27. Tynell 1931, s. 110
28. Shera 1971a, s. 141-143
29. Palmgren 1953, s. 215
30. Dickson 1986, s. 46-48
31. Torstensson 1988b, s. 23

32. Shera 1971a, s. 158
33. Ibid., s. 147-148
34. Lee 1971, s. 120
35. Torstensson 1988b, s. 37
36. Ibid.
37. Shera 1971a, s. 143 och 156-157
38. Dickson 1986, s. 5 och 12
39. Torstensson 1988b, s. 28-33
40. Lee 1971, s. 120-121
41. Torstensson 1988b, s. 13
42. Ibid., s. 23
43. Stone 1977, s. 155 ur Wight, John Burt, *Public Libraries*. // *Common School Journal* 1851:13, s. 259-264
44. Ibid., s. 178 ur Bostwick, Arthur, E., *The American Public Library*, 1929, s. 9-10
45. Lee 1971, s. 121-122
46. Åberg, Å. 1983, s. 8-9
47. Long 1971, s. 218 och 223
48. Stone 1977, s. 140-141 ur Fowle, William B., *Memoir of Caleb Bingham : With Notices of the Public Schools of Boston, Prior to 1800*. // *American Journal of Education*, September 1858:5, s. 338-339 och 342-343 och Shera, Jesse, *Foundations of the Public Library : The Origins of the Public Library Movement in New England 1629-1855*, 1949, s. 159-160 och Joeckel, *The Government of the American Public Library*, 1934, s.15
49. Dickson 1986, s. 36
50. Stone 1977, s. 144 ur Shera, Jesse, *Foundations of the Public Library : The Origins of the Public Library Movement in New England 1629-1855*, 1949, s.160-161
51. Dickson 1986, s. 36
52. Stone 1977, s. 143 och 160 och 166 ur Briggs, Allen F., *The Sunday School Library in the Nineteenth Century*. // *Library Quarterly* 1961:31, s. 168-169 och 171-173 och 175
53. Long 1971, s. 220
54. Stone 1977, s. 168 och 174 ur Briggs, Allen F., *The Sunday School Library in the Nineteenth Century*. // *Library Quarterly* 1961:31, s.176-177 och Green, Samuel Swett, *The Selection of Books for Sunday School Libraries and their Introduction to Children*. // *Library Journal* 1882:7, s. 250-251
55. Long 1971, s. 220
56. Ibid., s. 221
57. Palmgren 1909a, s. 96 och 61
58. Palmgren 1910b, s. 53
59. Long 1971, s. 223
60. Dickson 1986, s. 36
61. Long 1971, s. 223
62. Stone 1977, s. 181 ur *Library Journal* 1895, maj, s. 178-179
63. Torstensson 1988b, s. 14
64. Stone 1977 4 ur Sayers, Frances Clarke, *The American Origins of Public Library Work With Children*. // *Library Trends*, 1963:12, s. 9

65. Ibid., s. 186 ur Hardendorff, Jeanne B., *Storytelling and the Story Hour*. // Library Trends 1963:12, s. 55
66. Palmgren 1909a, s. 61
67. Ibid., s. 64 och 101
68. Ibid., s. 102
69. Ibid., s. 97 och 100-101
70. Ibid., s. 122
71. Ibid., s. 148-154
72. Long 1971, s. 218
73. Stone 1977, s. 169 ur Nesbitt, Elizabeth, *Library Service to Children*. // Library Trends, 1954:3, s. 118-128
74. Dickson 1986, s. 36 och 43
75. Long 1971, s. 220-221
76. Dickson 1986, s. 36
77. Ibid.
78. Long 1971, s. 222
79. Stone 1977 4 ur Sayers, Frances Clarke, *The American Origins of Public Library Work With Children*. // Library Trends, 1963:12, s. 9
80. Sandberg 1914, s. 271
81. Long 1971, s. 222-223
82. Sayers ÅR?, s. 57 och 74-77 och 85 och 87-88 och 122 och 128-129 och 136 och 140-142 och 152-156 och 144-145
83. Dickson 1986, s. 60
84. Palmgren 1953, s. 216
85. Palmgren 1961, s. 751
86. Long 1971, s. 219-220
87. Stone 1977, s. 172-172 ur Green, Samuel Swett, *Aids and Guides for Readers*. // Library Journal 1882:7, s. 144-146 och *[Remarks in] Libraries and Schools*. // Library Journal 1183:8, s. 281 och *Libraries and Schools*. // Library Journal 1881:16, s. 22 och *Report on Libraries and Schools*. // Library Journal 1883:8, s. 229-230 och 232-233
88. Palmgren 1909a, s. 14 och 16
89. Palmgren 1909b, s. 7
90. Palmgren 1908a, s. 15
91. Palmgren 1909a, s. 116-120 och 132-133
92. Ibid., s. 111-114
93. Ibid., s. 114 och 125-128
94. Torstensson 1988b, s. 24
95. Palmgren 1909a, s. 160-161
96. Ibid., s. 162-164
97. Ibid., s. 163-164
98. Ibid., s. 164
99. Ibid., s. 165-166

100. Ibid., s. 166
101. Ibid., s. 161-162
102. Ibid., s. 161
103. Stone 1977, s. 298 ur Vaun, Sarah K. *Training for Librarianship Before 1923 : Education For Librarianship Prior to the Publication of Williamson's Report on Training for Library Service*, 1961, s. 83
104. Sandberg 1914, s. 269-270
105. Ibid., s. 269
106. Palmgren 1909a, s. 164-165
107. Sandberg 1914, s. 270
108. Ibid.
109. Ibid.
110. Palmgren 1909a, s. 20 och 23-24
111. Palmgren 1908a, s. 16-17
112. Palmgren 1909a, s. 19 och 13
113. Palmgren 1913, s. 54
114. Palmgren 1910b, s. 20
115. Palmgren 1908a, s. 8
116. Palmgren 1954a, s. 14
117. Palmgren 1908a, s. 8
118. Palmgren 1909a, s. 26
119. Ibid., s. 38
120. Palmgren 1961, s. 750
121. Palmgren 1908b, s. 145
122. Palmgren 1909a, s. 160
123. Palmgren 1908a, s. 15-16
124. Palmgren 1909a, s. 17-18 och 30-38 och 154
125. Ibid., s. 28 och 92 och 86-87 och 66-67
126. Ibid., s. 11 och 17
127. Palmgren 1908a, s. 14
128. Palmgren 1953, s. 215
129. Ibid., s. 97
130. Palmgren 1909a, s. 14 och 111 och 102 och 97
131. Ibid. 85, 89 och 108

Noter till kapitel 3. Sverige vid sekelskiftet

1. Therborn 1988, s. 26
2. Elmér 1975, s. 41-44
3. Therborn 1988, s. 26
4. Holgersson 1987, s. 9
5. Therborn 1988, s. 26
6. Boëthius 1989, s. 13
7. Ibid., s. 13-14
8. Therborn 1988, s. 30-31
9. Boëthius 1989, s. 222
10. Ibid., s. 17
11. Ibid., s. 15-16
12. Elmér 1975, s. 56-59
13. Therborn 1988, s. 27
14. Elmér 1975, s. 9
15. Boëthius 1989, s. 222 och 15
16. Boëthius 1989, s. 13
17. Elmér 1975, s. 22
18. Boëthius 1989, s. 14-15
19. Elmér 1975, s. 29
20. Boëthius 1989, s. 14-15
21. Elmér 1975, s. 30 och 46
22. Boëthius 1989, s. 15-16
23. Elmér 1975, s. 13 och 19
24. Therborn 1988, s. 34
25. Ibid., s. 27
26. Ibid., s. 39-40
27. Ibid., s. 40
28. Ibid., s. 43
29. Ibid., s. 42
30. Ibid., s. 9-10
31. Åberg, I. 1995, s. 9
32. Ibid.
33. Ibid., s. 10-11
34. Ibid., s. 11
35. Thörn 1995, s. 131-132
36. Lyttkens 1976, s. 67
37. Barn i stan 1983, s. 86

38. Ibid., s. 89-90
39. Åberg, I. 1995, s. 12-18
40. Lyttkens 1976, s. 66-67
41. Norlander 1995, s. 104-105
42. Lyttkens 1976, s. 66
43. Nordisk familjebok 1905
44. Thörn 1995, s. 134
45. Åberg, I. 1995, s. 23 och 31
46. Barn i stan 1983, s. 86
47. Ibid.
48. Lyttkens 1976, s. 284
49. Ibid., s. 123
50. Ibid., s. 204
51. Ibid.
52. Ibid., s. 141
53. Therborn 1988, s. 36
54. Lyttkens 1976, s. 107-108
55. Therborn 1988, s. 36
56. Lyttkens 1976, s. 115-118 och 138
57. Elmér 1975, s. 92-93
58. Lyttkens 1976, s. 131 och 159
59. Ibid., s. 204
60. Ibid., s. 205
61. Therborn 1988, s. 37
62. Lyttkens 1976, s. 280-282
63. Ibid., s. 134, 136 och 283
64. Boëthius 1989, s. 16
65. Ibid., s. 125 och 225
66. Ibid., s. 262
67. Lyttkens 1976, s. 142-143
68. Ibid., s. 155
69. Boëthius 1989, s. 224
70. Ibid., s. 224-226
71. Folkuppfostran och folkbildning 1911, s. 687
72. Ibid., s. 687-688
73. Ibid., s. 688-691
74. Fevrell 1917, s. 114
75. Boëthius 1989, s. 234 och 222
76. Fevrell 1917, s. 115
77. Richter Velandar 1914, s. 33
78. Fevrell 1917, s. 110

79. Richter Velandar 1914, s. 33
80. Ibid., s. 37
81. Fevrell 1917, s. 111
82. Koch 1915, s. 5
83. Richter Velandar 1914, s. 40
84. Ibid., s. 37
85. Fevrell 1917, s. 111
86. Richter Velandar 1914, s. 40 och 37
87. Koch 1915, s. 6
88. Richter Velandar 1914, s. 34
89. Koch 1915, s. 6-8
90. Boëthius 1989, s. 142
91. Fevrell 1917, s. 112-114
92. Boëthius 1989, s. 23-24
93. Folkuppfostran och folkbildning 1911, s. 692
94. Therborn 1988, s. 29
95. Boëthius 1989, s. 25
96. Palmgren 1913, s. 56
97. Palmgren 1908a, s. 10-11
98. Palmgren 1913, s. 54
99. Poesi och konst i skolan 1 1901, s. 451
100. Klingberg 1966, s. 32-34
101. Ibid., s. 22
102. Ibid., s. 23
103. Ibid., s. 24
104. Poesi och konst i skolan 2 1901, s. 484-485
105. Poesi och konst i skolan 3 1901, s. 499
106. Klingberg 1966, s. 26-27
107. Vår ungdoms nöjesläsning 1902, s. 953
108. Våra barns nöjesläsning 1902, s. 887
109. Ibid.
110. Steenberg 1904, s. 867
111. Ibid., s. 866
112. Lundberg 1918a, s. 11
113. Ibid., s. 866-867
114. Barnlitteratur 1905, s. 679
115. Ungdomsläsningen 1909, s. 305
116. Den billiga litteraturen 1912, s. 19
117. Ibid., s. 14-15
118. Ibid., s. 16
119. Ibid., s. 17

120. Ibid., s. 18
121. Lundberg 1918b, s. 128
122. Linder 1918, s. 125-126
123. Boëthius 1989, s. 29
124. Ibid., s. 30-35 och 8
125. Ibid., s. 41 och 39
126. Ibid., s. 8-9
127. Ibid., s. 42, 26, 49 och 47
128. Ibid., s. 67 och 7-8
129. Ibid., s. 38
130. Ibid., s. 116-117
131. Ibid., s. 55
132. Ibid., s. 201
133. Ibid., s. 8
134. Nick Carter-litteraturen 1909a, s. 121-122
135. Nick Carter-litteraturen 1909b, s. 147
136. Boëthius 1989, s. 7-8
137. Nick Carter-litteraturen 1909b, s. 148
138. Boëthius 1989, s. 64, 100-104 och 67
139. Mot smutslitteraturen 1909, s. 27
140. Boëthius 1989, s. 295-296, 278-279, 311 och 308
141. Nick Carter-litteraturen 1909b, s. 148
142. Mot den dåliga ungdomsläsningen 1911, s. 153
143. Palmgren 1909-04-06
144. Boëthius 1989, s. 296
145. Åberg, Å. 1983, s. 18
146. Motgift mot Nick Carter-litteraturen 1909, s. 156-157
147. Boëthius 1989, s. 314-321 och 325
148. Anti- Nick Carter-litteratur 1909, s. 478
149. Boëthius 1989, s. 298 och 302-303
150. Ibid., s. 302
151. Ibid.
152. Palmgren 1909-04-06
153. God nöjesläsning 1911, s. 68
154. Ibid.
155. Motgift mot Nick Carter-litteraturen 1909, s. 156-157

Noter till kapitel 4. Svenskt biblioteksväsen

1. Åberg, Å. 1983, s. 9
2. Torstensson 1988b, s. 38
3. Tynell 1931, s. 65
4. Palmgren 1911, s. 9
5. Palmgren 1954a, s. 14
6. Torstensson 1988a, s. 8
7. Tynell 1931, s. 43-44
8. Palmgren 1911, s. 13
9. Torstensson 1988a, s. 8
10. Tynell 1931, s. 56
11. Åberg, Å. 1983, s. 9
12. Palmgren 1911, s. 12
13. Åberg, Å. 1983, s. 9
14. Tynell 1931, s. 32-34
15. Ibid., s. 40
16. Ibid., s. 51-52
17. Ibid., s. 59-60
18. Palmgren 1911, s. 4
19. Ibid., s. 13
20. Ibid., s. 7
21. Torstensson 1988a, s. 8
22. Palmgren 1911, s. 4-6
23. Torstensson 1988a, s. 10
24. Åberg, Å. 1983, s. 15
25. Torstensson 1988a, s. 10
26. Torstensson 1988a, s. 9
27. Holgersson 1987, s. 4-5
28. Åberg, Å. 1983, s. 12
29. Torstensson 1988a, s. 10-11
30. Palmgren 1911, s. 25-26
31. Torstensson 1988a, s. 10-11
32. Åberg, Å. 1983, s. 12-13
33. Torstensson 1988a, s. 10-11
34. Palmgren 1911, s. 16-17
35. Torstensson 1988a, s. 9
36. Åberg, Å. 1983, s. 12-13
37. Ibid.
38. Palmgren 1911, s. 19

39. Ibid., s. 27
40. Torstensson 1988a, s. 9
41. Palmgren 1911, s. 9-11
42. Nordisk familjebok 1908
43. Palmgren 1911, s. 9
44. Nordisk familjebok 1908
45. Åberg, Å. 1983, s. 14
46. Holgersson 1987, s. 8
47. Åberg, Å. 1983, s. 17-18
48. Palmgren 1911, s. 14
49. Åberg, Å. 1983, s. 17
50. Palmgren 1911, s. 14
51. Åberg, Å. 1983, s. 18
52. När det stod strid... 1928
53. Åberg, Å. 1983, s. 7-8
54. Tynell 1931, s. 48-50
55. Åberg, Å. 1983, s. 14
56. Palmgren 1911, s. 3-4
57. Åberg, Å. 1983, s. 9-10
58. Torstensson 1996, s. 23
59. Åberg, Å. 1983, s. 14
60. Ibid., s. 19-20
61. Ibid., s. 20
62. Torstensson 1994, s. 15
63. Torstensson 1996, s. 19 och 22
64. Torstensson 1994, s. 15
65. Åberg, Å. 1983, s. 20
66. Ibid.
67. Tynell 1931, s. 114
68. Åberg, Å. 1983, s. 20
69. Tynell 1931, s. 112-113
70. Torstensson 1994, s. 16
71. Åberg, Å. 1983, s. 21
72. Hirsch 1907, s. 195
73. Rikare utbyte av... 1907, s. 157
74. Hirsch 1907, s. 195
75. Ibid.
76. Ibid.
77. Ibid.
78. Hirsch 1907, s. 195
79. Rikare utbyte av... 1907, s. 157

80. Hirsch 1907, s. 196
81. Ibid.
82. Linder 1908, s. 98
83. Ibid.
84. Ibid., s. 98-99
85. Ibid., s. 99
86. Ibid.
87. Ibid., s. 100
88. Brev från Valfrid Palmgren till Gurli Linder 1910-07-21 (KB, Ep.L31.)
89. Hjelmqvist, F. 1916, s. 195
90. Ibid.
91. Ibid., s. 195-196
92. Ibid., s. 196
93. Ibid.
94. Ibid., s. 196-197
95. Lettström 1954, s. 9
96. Hjelmqvist, F. 1916, s. 197-198
97. Ibid., s. 198-199
98. Ibid., s. 200
99. Ibid., s. 200-201
100. Ibid., s. 201
101. Ibid.
102. Åberg, Å. 1983, s. 11-12
103. Ibid., s. 9
104. Palmgren 1911, s. 91
105. Ibid., s. 92
106. Tynell 1931, s. 105
107. Åberg, Å. 1983, s. 26
108. Ibid., s. 27
109. Jacobson 1953, s. 9
110. Ibid.
111. Åberg, Å. 1983, s. 27
112. Jacobson 1953, s. 10
113. Ibid.
114. Jacobson 1915, s. 140
115. Jacobson 1953, s. 11
116. Jacobson 1915, s. 140
117. Jacobson 1953, s. 10
118. Jacobson 1915, s. 141
119. SBUBs styrelseberättelse 1914, s. 8
120. Ett bildningsföretag... 1915

121. Jacobson 1925, s. 144
122. Jacobson 1915, s. 141-142
123. Jacobson 1953, s. 12
124. Ibid., s. 11-12
125. Jacobson 1915, s. 141
126. SBUBs styrelseberättelse 1914, s. 8
127. Jacobson 1915, s. 141
128. Ibid., s. 142
129. Jacobson 1925, s. 144 och 149
130. Jacobson 1915, s. 142
131. Ibid., s. 142-143
132. Jacobson 1925, s. 144
133. Ibid., s. 149
134. Jacobson 1915, s. 143
135. Jacobson 1953, s. 12-13
136. Ibid., s. 13-14
137. Åberg, Å. 1983, s. 27
138. Tynell 1931, s. 94
139. Palmgren 1911, s. 40-41
140. Ibid.
141. Ibid., s. 41
142. Upplysningar angående... 1920, s. 154-156
143. Holgersson 1987, s. 38
144. Palmgren 1954a, s. 9
145. Ibid., s. 10
146. Holgersson 1987, s. 17
147. Palmgren 1954a, s. 8-9
148. Palmgren 1908a, s. 6-7
149. Palmgren 1909b, s. 6
150. Palmgren 1908a, s. 7
151. Palmgren 1911, s. 44
152. Public libraries 1910, s. 707-708
153. Palmgren 1910b, s. 48-49
154. Public libraries 1910, s. 707-708
155. Ibid., s. 708
156. Palmgren 1909a, s. 52
157. Holgersson 1987, s. 16
158. Palmgren 1911, s. 28 och 43
159. Palmgren 1910a, s. 72
160. Palmgren 1911, s. 89
161. Palmgren 1909a, s. 21

162. Palmgren 1911, s. 24
163. Palmgren 1910a, s. 75
164. Palmgren 1911, s. 54-56
165. Palmgren 1954b, s. 64
166. Palmgren 1911, s. 50
167. Palmgren 1909b, s. 3
168. Palmgren 1908a, s. 11
169. Ibid.
170. Palmgren 1953, s. 215
171. Palmgren 1911, s. 51-52
172. Palmgren 1910b, s. 46
173. Palmgren 1909b, s. 4-5
174. Palmgren 1911, s. 62-63 och 74-78
175. Palmgren 1908a, s. 15 och 13
176. Holgersson 1987, s. 21
177. Palmgren 1911, s. 49 och 57-58
178. Palmgren 1910b, s. 14-16, 22 och 33-34
179. Ibid., s. 34 och 49
180. Palmgren 1909b, s. 9
181. Holgersson 1987, s. 9
182. Åberg, Å. 1983, s. 15
183. Holgersson 1987, s. 9-10
184. Palmgren 1909b, s. 6
185. Palmgren 1908b, s. 141-142
186. Ibid., s. 142
187. Ibid., s. 138
188. Ibid., s. 140-141
189. Ibid., s. 142-143 och 145
190. Ibid., s. 145
191. Palmgren 1909b, s. 7-8
192. Palmgren 1953, s. 214
193. Palmgren 1911, s. 8
194. Ibid., s. 58, 72, 45 och 14
195. Ibid., s. 59, 61, 46 och 48
196. Palmgren 1908a, s. 10
197. Ibid., s. 10-11
198. Palmgren 1911, s. 49
199. Palmgren 1909b, s. 3
200. Palmgren 1911, s. 161
201. Palmgren 1913, s. 57
202. Palmgren 1911, s. 72-73

203. Palmgren 1909b, s. 3-4

204. Palmgren 1913, s. 57

205. Palmgren 1909b, s. 4

206. Palmgren 1953, s. 215-216

Noter till kapitel 5. Stockholm vid sekelskiftet

1. Boëthius 1989, s. 18-19
2. Ibid., s. 19
3. Ibid.
4. Ibid., s. 20 och 17-18
5. Ibid., s. 18
6. Ibid., s. 20
7. Barn i stan 1983, s. 22
8. Ibid., s. 22 och 147
9. Ibid., s. 147-151
10. Ibid., s. 152
11. Boëthius 1989, s. 21
12. Ibid., s. 23
13. Skolbarnen och biograferna 1909, s. 147
14. Koch 1915, s. 9

Noter till kapitel 6. Bibliotek i Stockholm

1. Stockholms stadskommittés betänkande 1912, s. 12
2. Ibid., s. 12-13 och 18-19
3. Palmgren 1911, s. 11
4. Stockholms stadsbibliotekskommittés betänkande 1912, s. 17
5. Åberg, Å. 1983, s. 11
6. Stockholms stadsbibliotekskommittés betänkande 1912, s. 13
7. Lyttkens 1976, s. 155
8. Stockholms stadsbibliotekskommittés betänkande 1912, s. 11-12
9. Ibid., s. 15-16
10. Torstensson 1988a, s. 10
11. Palmgren 1911, s. 18
12. Stockholms stadsbibliotekskommittés betänkande 1912, s. 13
13. Torstensson 1988a, s. 10
14. Stockholms stadsbibliotekskommittés betänkande 1912, s. 14
15. Palmgren 1911, s. 18
16. Stockholms stadsbibliotekskommittés betänkande 1912, s. 14
17. Ibid., s. 16-17
18. Lettström 1954, s. 8-9
19. Ibid., s. 9
20. Ibid.
21. Ibid.
22. Ibid., s. 9-10
23. Torstensson 1988b, s. 38
24. Lundberg 1918a, s. 12
25. GVF årsberättelse 1910
26. Ibid.
27. Ibid.
28. Ibid.
29. GVF årsberättelse 1911
30. GVF årsberättelse 1912
31. GVF årsberättelse 1913
32. GVF årsberättelse 1914
33. GVF årsberättelse 1915
34. GVF årsberättelse 1916
35. GVF årsberättelse 1917
36. GVF årsberättelse 1918
37. GVF årsberättelse 1919
38. GVF årsberättelse 1920

39. GVF årsberättelse 1921
40. GVF årsberättelse 1922
41. GVF årsberättelse 1923
42. GVF årsberättelser 1910-1923
43. Stockholms stads biblioteksstyrelse... 1928, s. 222
44. Biblioteksfrågans nya fas
45. Nordisk familjebok 1908
46. Stockholms stads biblioteksstyrelse... 1928, s. 222
47. Stockholms stadsbibliotekskommittés betänkande 1912, s. 11-12
48. Ibid., s. 1-2
49. Ibid., s. 6
50. Ibid., s. 42
51. Ibid., s. 35-38
52. Ibid., s. 41
53. Ibid., s. 48
54. Stockholms stads biblioteksstyrelse... 1928, s. 223
55. Ibid.
56. Ibid., s. 223-224
57. Ibid., s. 224
58. Ibid.
59. ...sen böckernas hus 1928
60. En het första dag... 1928
61. Boklånarna i stadsbiblioteket... 1928
62. Det blivande stadsbiblioteket 1922
63. G. B. Piranesi 1720-1778. Italiensk grafiker och arkitekt. Gjorde etsningar av fantasibyggnader i grodperspektiv med små figurer som framhävde byggnadernas monumentalitet. (Nationalencyklopedien 1994)
64. Josephson 1928-04-01
65. ...sen böckernas hus 1928
66. Stadsbiblioteket färdigt 1928
67. Närström 1928-04-01
68. En dag i stadsbiblioteket 1928
69. God start för stadsbiblioteket 1928
70. En dag i stadsbiblioteket 1928
71. Ibid.
72. Boklånarna i stadsbiblioteket... 1928
73. En dag i stadsbiblioteket 1928
74. Åberg, Å. 1983, s. 28
75. Kommitterades biblioteksplan... 1922
76. Stadsbiblioteket invigt 1928
77. Palmgren 1954a, s. 10

78. Ibid., s. 10-11
79. Ibid., s. 11
80. Ibid., s. 11-12
81. Ibid., s. 13-14
82. Ibid., s. 12
83. Lettström 1954, s. 11
84. Palmgren 1954a, s. 12
85. Ibid., s. 14-15
86. Ibid., s. 15
87. Palmgren 1910b, s. 48
88. När det stod strid... 1928
89. Ibid.

Noter till kapitel 7. Stockholms barn och ungdomsbibliotek 1911-1927

1. Palmgren 1961, s. 756
2. Hansson 1911-04-12
3. Föreningen SBUBs föreningsstadgar
4. SBUBs styrelseberättelse 1913, s. 8
5. SBUBs styrelseberättelse 1914, s. 10-11
6. Palmgren 1961, s. 755
7. Moll 1916, s. 69
8. Palmgren 1961, s. 754-755
9. Jacobson 1953, s. 7-8
10. SBUBs styrelseberättelse 1927, s. 6
11. SBUBs styrelseprotokoll 1912-02-26
12. En vädjan 1916, s. 3-4
13. SBUBs styrelseprotokoll 1912-08-31
14. SBUBs styrelseberättelse 1912, s. 6-7
15. Ibid., s.11
16. Ibid., s. 11-12
17. SBUBs styrelseprotokoll 1913-11-06
18. SBUBs styrelseberättelse 1913, s. 15
19. Ibid.
20. SBUBs styrelseprotokoll 1914-04-08
21. Stockholms barn- och ungdomsbibliotek 1914-05-14
22. SBUBs styrelseprotokoll 1914-05-27
23. SBUBs styrelseberättelse 1914, s. 9-10
24. SBUBs styrelseprotokoll 1915-04-29
25. SBUBs styrelseprotokoll 1915-03-31, 1915-04-29 och 1915-04-21
26. SBUBs styrelseberättelse 1915, s. 9-10
27. Moll 1916, s. 69-70
28. SBUBs styrelseprotokoll 1916-04-29
29. SBUBs styrelseberättelse 1915, s. 5
30. SBUBs styrelseberättelse 1916, s. 10-11
31. SBUBs styrelseberättelse 1917, s. 9-10
32. SBUBs styrelseprotokoll 1918-01-28
33. Det var en gång...
34. SBUBs styrelseprotokoll 1918-03-13
35. Ibid.
36. SBUBs styrelseprotokoll 1918-05-17
37. SBUBs styrelseberättelse 1918, s. 9-10
38. SBUBs styrelseberättelse 1918, s. 8-9

39. SBUBs styrelseprotokoll 1920-05-26
40. SBUBs styrelseberättelse 1919, s. 7
41. SBUBs styrelseberättelse 1920, s. 2-3
42. SBUBs styrelseprotokoll 1920-04-07 och 1920-05-26
43. Några meddelanden angående... 1920
44. SBUBs styrelseprotokoll 1920-05-26
45. SBUBs styrelseberättelse 1920, s. 2-3
46. Ibid., s. 4-5
47. SBUBs styrelseprotokoll 1921-03-24 och 1921-06-01
48. SBUBs styrelseberättelse 1921, s. 3-4
49. SBUBs styrelseberättelse 1922, s. 3-4
50. Jacobson 1953, s. 9
51. SBUBs styrelseprotokoll 1923-08-15
52. SBUBs styrelseberättelse 1923, s. 2-4
53. SBUBs styrelseprotokoll 1924-04-25
54. SBUBs styrelseberättelse 1924, s. 3-4
55. SBUBs styrelseberättelse 1925, s. 3-4
56. SBUBs styrelseprotokoll 1926-06-05
57. SBUBs styrelseberättelse 1926, s. 4
58. SBUBs styrelseprotokoll 1927-01-24
59. SBUBs styrelseberättelse 1927, s. 7-8
60. Ibid., s. 3
61. Ibid., s. 3-5
62. Jacobson 1953, s. 9
63. SBUBs styrelseprotokoll 1911-04-20 och 1911-04-27
64. Jacobson 1953, s. 8
65. SBUBs styrelseprotokoll 1911-05-22
66. Det var en gång...
67. Philip 1912, s. 1
68. Jacobson 1953, s. 8
69. Värdefull julgåfva... 1911
70. Ett besök i ... 1913
71. Jacobson 1953, s. 8
72. Moll 1916, s. 65
73. SBUBs styrelseprotokoll 1924-12-16
74. SBUBs styrelseberättelse 1918, s. 7
75. Barnbiblioteket behöver pengar 1918
76. SBUBs styrelseprotokoll 1918-03-13 och 1918-04-18
77. Philip 1912, s. 1
78. Palmgren 1961, s. 752 och 758
79. Första svenska barnbiblioteket... 1961

80. Palmgren 1961, s. 758
81. Det var en gång...
82. Jacobson 1953, s. 7
83. SBUBs styrelseprotokoll 1912-08-31 och 1911-09-13
84. Åberg, Å. 1983, s. 24
85. Landergren 1927, s. 181
86. SBUBs styrelseprotokoll 1916-04-05
87. SBUBs styrelseprotokoll 1916-10-04, 1917-09-29 och 1919-01-23
88. SBUBs styrelseprotokoll 1917-11-02
89. SBUBs styrelseprotokoll 1917-10-02 och 1917-11-02
90. Det var en gång...
91. SBUBs styrelseprotokoll 1918-05-10 och 1918-11-11
92. SBUBs styrelseprotokoll 1921-02-01
93. SBUBs styrelseprotokoll 1922-02-21, 1919-09-23 och 1922-04-28
94. SBUBs styrelseprotokoll 1923-01-26 och 1923-04-28
95. SBUBs styrelseprotokoll 1924-04-25 och 1924-06-03
96. SBUBs styrelseberättelse 1927, s. 5-6
97. SBUBs styrelseberättelser 1912, 1918, 1922 och 1923
98. SBUBs styrelseprotokoll 1923-01-26
99. SBUBs styrelseberättelse 1912, s. 3
100. SBUBs styrelseprotokoll 1918-11-11, 1919-06-03 och 1918-04-18
101. SBUBs styrelseberättelse 1922, s. 1
102. SBUBs styrelseprotokoll 1922-08-05
103. Jacobson 1953, s. 8
104. Ett besök i ... 1913
105. Värdefull julgåfva... 1911
106. SBUBs styrelseprotokoll 1911-12-08
107. Moll 1916, s. 65
108. Jacobson 1953, s.8
109. Landergren 1927, s. 181
110. Jacobson 1953, s. 12
111. Philip 1912, s. 1
112. Ett besök i ... 1913
113. Ibid.
114. Moll 1916, s. 65-66
115. SBUBs styrelseprotokoll 1911-12-08
116. Moll 1916, s. 65
117. Philip 1912, s. 1
118. SBUBs styrelseberättelse 1913, s. 8-9
119. Ett besök i... 1913
120. Bilaga till SBUBs styrelseprotokoll 1913-02-27

121. SBUBs styrelseberättelser 1912-1927
122. Landergren 1927, s. 181
123. Nordisk familjebok 1918
124. SBUBs accessionskatalog
125. Ibid.
126. SBUBs styrelseprotokoll 1911-05-22
127. SBUBs styrelseberättelse 1913, s. 7
128. Moll 1916, s. 69
129. Ibid., 1912-08-31
130. Philip 1912, s. 2
131. SBUBs accessionskatalog
132. Ett litet eldorado... 1923
133. Moore 1913, s. 145
134. Ett besök i ... 1913
135. Moll 1916, s. 66
136. SBUBs styrelseprotokoll 1915-01-05, 1915-02-02 och 1924-04-25
137. Skrivelse till Stockholms stadsfullmäktige från SBUBs styrelse, 1924-03-06
138. En vädjan 1916, s. 9
139. SBUBs styrelseberättelser 1912, 1919 och 1926
140. Skrivelse till Stockholms stadsfullmäktige från SBUBs styrelse, 1912-08-31
141. SBUBs styrelseberättelse 1912, s. 5
142. SBUBs styrelseberättelse 1913, s. 7
143. Landergren 1927, s. 185
144. SBUBs styrelseberättelser 1912-1919
145. SBUBs tidskrifter 1916-1927
146. Philip 1912, s. 2
147. Ett besök i ... 1913
148. SBUBs styrelseberättelser 1912-1919
149. Landergren 1927, s. 185
150. SBUBs styrelseberättelse 1927, s. 3
151. SBUBs styrelseberättelser 1912-1927
152. Ibid.
153. En vädjan 1916, s. 5
154. SBUBs styrelseprotokoll 1913-06-27
155. Barnbiblioteket behöver pengar 1918
156. Landergren 1927, s. 182
157. Barnbiblioteket behöver pengar 1918
158. SBUBs styrelseberättelse 1918, s. 3
159. Landergren 1927, s. 183
160. Jacobson 1953, s. 9
161. Några meddelanden... 1920

162. SBUBs styrelseberättelse 1913, s. 8
163. Moll 1916, s. 69
164. Stockholms barn- och ungdomsbibliotek 1913
165. SBUBs styrelseprotokoll 1913-06-27
166. Landergren 1927, s. 184
167. Moll 1916, s. 66-68
168. Ibid., s. 68
169. Landergren 1927, s. 184
170. Moll 1916, s. 66
171. Ett besök i ... 1913
172. Ett litet eldorado... 1923
173. Skrivelse till Stockholms stadsfullmäktige från SBUBs styrelse, 1912-08-31
174. Moll 1916, s. 68
175. Ibid., s. 68-69
176. SBUBs styrelseberättelse 1927, s. 3
177. SBUBs låntagarförteckning
178. SBUBs styrelseberättelse 1912, s. 4
179. SBUBs styrelseprotokoll 1911-11-21
180. Stockholms barn- och ungdomsbibliotek 1914
181. SBUBs styrelseprotokoll 1912-12-17
182. SBUBs styrelseberättelse 1921, s. 2
183. SBUBs styrelseprotokoll 1925-08-25
184. Moore 1913, s. 145
185. SBUBs styrelseprotokoll 1916-04-28
186. Det var en gång...
187. Moll 1916, s. 67
188. SBUBs styrelseberättelse 1925, s. 1
189. Landergren 1927, s. 184
190. SBUBs styrelseberättelser 1924 och 1925
191. SBUBs styrelseberättelse 1924, s. 1-2
192. SBUBs styrelseberättelse 1925, s. 1
193. Lyttkens 1976, s. 141-142
194. SBUBs styrelseprotokoll 1924-06-03
195. SBUBs styrelseberättelse 1924, s. 1
196. SBUBs styrelseprotokoll 1914-01-13 och 1914-04-08
197. SBUBs styrelseberättelse 1914, s. 7
198. SBUBs styrelseprotokoll 1926-06-05
199. Ibid.
200. Skrivelse till SBUBs styrelse från Stockholms stads biblioteksstyrelse, 1927-01-04
201. Svar på skrivelsen från Stockholms stads biblioteksstyrelse 1927-01-04, från SBUBs styrelse 1927-01-29

202. SBUBs styrelseberättelser 1926 och 1927
203. SBUBs styrelseprotokoll 1927-05-02 och 1927-09-??
204. SBUBs styrelseprotokoll 1927-09-??
205. SBUBs styrelseberättelse 1927, s. 2-3
206. Skrivelse från Stockholms stads biblioteksstyrelse till SBUBs styrelse, 1927-01-04
207. Ibid., 1927-11-18

REFERENSER

Anti-Nick Carter-litteratur. // Svensk läraretidning, 1909:21, s. 478.

Barn i stan: från sekelskifte till åttiotal. - Stockholm, 1983.

Barnbiblioteket behöver pengar. En livskraftig institution tvingad till "på stället vila". / Av Regan // Dagens Nyheter, 1918-02-12.

Barnlitteratur. // Svensk Läraretidning 1905:33, s. 679

Ett besök i Stockholms barn- och ungdomsbibliotek. / Av -d // Nya Pressen, 1913-06-27.

Ett bildningsföretag som bör stödjas. Stockholms barn- och ungdomsbiblioteks utveckling. Fortfarande rask ökning av besöks- och utlåningssiffrorna. // Dagens Nyheter, 1915-12-19.

Den billiga litteraturen. // Folkbiblioteksbladet, 1912:2, s. 19-21.

Det blivande stadsbiblioteket. // Aftonbladet, 1922-02-22.

Boëthius, Ulf, *När Nick Carter drevs på flykten : Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908-1909.* - Stockholm, 1989

Boklånarna i Stadsbiblioteket nu uppe i 5,000. 300 nya per dag. // Dagens Nyheter, 1928-04-nr 106.

En dag i stadsbiblioteket. / Av Quelqu'une // Svenska Dagbladet, 1928-08-28.

Det var en gång... Ett bibliotek i huset Drottninggatan 65... Anna Landergren berättar om "library spirit". / Av Corinna // Svenska Dagbladet,

Dickson, Paul, *The Library in America : A Celebration in Words and Pictures.* - New York, 1986

Elmér, Åke, *Från Fattigsverige till välfärdssaten: sociala förhållanden och socialpolitik under nittonhundratalet.* - Stockholm, 1975.

Fevrell, W., *Ungdomens nöjesliv i våra dagar.* // Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet, 1917:3/4, s. 110-115.

Folkuppfostran och folkbildning. // Svensk Läraretidning 1911:32, s. 687-692

Första svenska barnbiblioteket 50 år. "Läsedagar, solskensdagar, blommor på de gula borden". / av Corinna // Svenska Dagbladet, 1961-08-20.

God nöjesläsning: en återblick och ett önskemål. // Svensk läraretidning, 1911:4, s. 68-69.

God start för Stadsbiblioteket. Livlig besöksfrekvens redan första dagen. // Aftonbladet, 1928-04-03.

Hansson, Per-Albin, *Stockholms barn- och ungdomsbibliotek.* // Socialdemokraten, 1911-04-12.

- Hirsch, Axel, *Bibliotekarieutbildning*. // Svensk läraretidning, 1907:??, s. 195-196.
- Hjelmqvist, Bengt, *Valfrid Palmgrens betänkande: kring ett femtioårsminne*. // Biblioteksbladet, 1962, s. 6-9.
- Hjelmqvist, Fredrik, *Pionjärer I. Valfrid Palmgren Munch-Petersen*. // Biblioteksbladet, 1949
- Hjelmqvist, Fredrik, "Öppna hyllor". (Diskussion vid S. A. B:s andra årsmöte.) // Biblioteksbladet, 1916, s. 195-201.
- Holgersson, Maria, *Valfrid Palmgren och 1912 års biblioteksreform*. - Borås, 1987. - Specialarbete vid Bibliotekshögskolan 1987:110.
- Jacobson, Helja, *Malmö barnbibliotek*. // Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet. - årg. 4 (1915):5, s. 140-143.
- Jacobson, Helja, *Malmö barnbibliotek 10 år*. // BBL 1925, s. 144-149.
- Jacobson, Helja, *En pionjär ser tillbaka : De första svenska barnbibliotekens historia*. // BBL, 1953:1, s. 7-14)
- Josephson, Ragnar, *Stadsbiblioteket*. // Svenska Dagbladet, 1928-04-01.
- Klingberg, Göte, *Sekelskiftets barnbokssyn och Barnbiblioteket Saga*. - Stockholm, 1966. - Pedagogiska skrifter 239.
- Knudsen, Thora, *Stockholms Barn- och Ungdomsbibliotek og Dr. Phil. Valfrid Palmgren Munch-Petersen*. // Kvinden og Samfundet, 1912:1, s. 1-3.
- Koch, Martin, *Ungdomens nöjesliv*. // Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet, 1915:1, s. 4-9.
- Kommitterades biblioteksplan bör genomföras. Årskostnaderna kunna dock bringas ned. Två inlägg i huvudstadens biblioteksfråga*. // Dagens Nyheter, 1922-03-12.
- En kvinnlig biblioteksamanuens*. // Idun, 1905:49, s. 624.
- Landergren, Anna och Ringenson, Eva, *Stockholms barn- och ungdomsbibliotek. 1911-1927*. // Biblioteksbladet, 1927:12, s. 181-186.
- Lee, Robert, *The Peoples University - The Educational Objective of the Public Library*. // Reader in American Library History / Ed. Michael H. Harris. - Washington, 1971. - Reader Series in Library and Information Science. - S. 117-124.
- Lettström, Harald, *Vid Folkbildningsförbundets 50-årsfest: ur ett kåseri berörande huvudsakligen folkbiblioteken i Stockholm*. // Biblioteksbladet, 1954, s. 7-13.
- Linder, Gurli, *Barn- och ungdomsläsning: en replik med anledning av Hildur Lundbergs uppsats "Några funderingar om barn- och ungdomsläsning"*. // Biblioteksbladet, 1918, s. 123-129.

Linder, Gurli, *Den första europeiska lärokursen i biblioteksteknik för läroverksbibliotekarier*. // Folkbiblioteksbladet, 1908:4, s. 98-100.

Ett litet eldorado för läshungriga småtingar. / Av Masque // Stockholms Dagblad, 1923-03-03.

Long, Harriet, *The Beginning of Public Library Service to Children*. // Reader in American Library History / Ed. Michael H. Harris. - Washington, 1971. - Reader Series in Library and Information Science. - S. 218-224.

Lundberg, Hildur, *Några funderingar om barn- och ungdomsläsning*. // Biblioteksbladet, 1918a, s. 10-19.

Lundberg, Hildur, *Svar till fru Gurli Linder*. // BBL 1918b, s. 127-129

Lyttkens, Alice, *Kvinnan söker sin väg*. - Stockholm, 1976.

Moll, Lizzie, *Några erfarenheter från arbetet vid Stockholms barn- och ungdomsbibliotek*. // Biblioteksbladet, 1916, s. 65-70.

Moore, Annie Carroll, *The Children's Library of Stockholm*. // Library Journal, 1913:3, s. 145.

Mot den dåliga ungdomsläsningen: en intervju med fröken Marie Louise Gagner. / Av G. B-n. // Svensk läraretidning, 1911:8, s. 153-155.

Mot smutslitteraturen. // Svensk läraretidning, 1909:2, s. 27.

Motgift mot Nick Carter-litteraturen. // Svensk läraretidning, 1909:7, s. 156-157.

Nationalencyklopedien

Nick Carter-litteraturen. // Svensk läraretidning, 1909a:6, s. 121-122.

Nick Carter-litteraturen. // Svensk läraretidning, 1909b:7, s. 147-148.

Nordisk familjebok

Norlander, Kerstin, *Den kollektivistiska husmoderligheten*. // På tröskeln till välfärden / Red. Marja Taussi Sjöberg och Tinne Vammen. - Stockholm, 1995, s. 104-128.

När det stod strid om stadsbiblioteket. Dr Valfrid Palmgren berättar. En bitter kamp på två fronter för blott 1 ½ decennium sedan. // Svenska Dagbladet, 1928-04-08.

Närström, Gustaf, *En kritisk snabbbränd av Gustaf Närström. II*. // Stockholms Dagblad, 1928-04-01.

Palmgren, Valfrid, *Den amerikanska biblioteks rörelsen utveckling under de sista decennierna*. // Folkbiblioteksbladet, 1908a:1, s. 6-17.

Palmgren, Valfrid, *Bibliotek och folkuppfostran: anteckningar från en studieresa i Amerikas förenta stater*. - Stockholm, 1909a.

- Palmgren, Valfrid, *Biblioteket - en ljushärd: Något om Förenta Staternas biblioteksförhållanden*. // Heimdals småskrifter 1-6. - Uppsala, 1909b. - S. 3-43.
- Palmgren, Valfrid, *Förslag angående de åtgärder, som från statens sida böra vidtagas för främjande af det allmänna biblioteksväsendet: afgifvet den 28 september 1911*. - Stockholm, 1911.
- Palmgren, Valfrid, *Hvarmed ersätta Nick Carter? : bättre bibliotek och bättre bibliotekarieutbildning, säger Valfrid Palmgren*. // Dagens Nyheter, 1909-04-06.
- Palmgren, Valfrid, *Litteratur om biblioteksrörelsen i utlandet. II*. / Folkbiblioteksbladet, 1910a:2, s. 72-75.
- Palmgren, Valfrid, *Om betydelsen av bibliotek för barn och ungdom*. // Folkbiblioteksbladet, 1913:4, s. 54-57.
- Palmgren, Valfrid, *Om folkuppföstran*. - Stockholm, 1910b.
- Palmgren, Valfrid, *Om Tysklands kvinnliga bibliotekarier*. // Folkbiblioteksbladet, 1908b:4, s. 138-147.
- Palmgren Munch-Petersen, *Stockholms barn- och ungdomsbibliotek. Ett program och dess förverkligande*. // Biblioteksbladet, 1961, s. 750-759.
- Palmgren Munch-Petersen, Valfrid, *Sveriges första kvinnliga biblioteksamanuens*. // Bibliis (årsbok), 1959/1960, s. 157-178.
- Palmgren Munch-Petersen, Valfrid, *Det var en gång - Ett stycke bibliotekshistoria nedskrivet efter anmodan*. // Biblioteket och vi, 1954a, s. 5-20.
- Palmgren Munch-Petersen, Valfrid, *"Vid Folkbildningsförbundets 50-årsfest"*. // Biblioteksbladet, 1954b, s. 63-64.
- Palmgren Munch-Petersen, Valfrid, *Är boken stadd på avskrivning?* // Biblioteksbladet, 1953, s. 213-219.
- Philip, Greta, *Stockholms barn- och ungdomsbibliotek*. // Dagny, 1912:9, s. 1-3.
- Poesi och konst i skolan. 1*. // Svensk läraretidning, 1901:27, s. 451.
- Poesi och konst i skolan. 2*. // Svensk läraretidning, 1901:29, s. 484-485.
- Poesi och konst i skolan. 3*. // Svensk läraretidning, 1901:30, s. 499-500.
- "Public libraries". En ännu olöst namnfråga*. // Svensk läraretidning, 1910:32, s. 707-708.
- Richter Velander, Jenny, *Ungdomens nöjesliv*. // Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet, 1914:2, s. 33-40.
- Rikare utbyte av skolbibliotekariens verksamhet: bättre utbildade bibliotekarier behövas*. // Svensk läraretidning, 1907:8, s. 157.[CLn]

Sandberg, Alvida, *Bibliotekarieutbildning i Förenta Staterna. IV. Kurser för barnbibliotekarier.* // Svensk läraretidning, 1914:13, s. 269-271.

Sayers, Frances Clarke, *Anne Carroll Moore: A Biography*, New York, 1972.

Shera, Jesse H., *Causal Factors in Public Library Development.* // Reader in American Library History / Ed. Michael H. Harris. - Washington, 1971. - Reader Series in Library and Information Science. - S. 141-162

Shera, Jesse H., *The Expansion of the Social Library.* // Reader in American Library History / Ed. Michael H. Harris. - Washington, 1971. - Reader Series in Library and Information Science. - S. 45-53.

Skolbarnen och biograferna. // Svensk läraretidning, 1909:7, s. 147.

Stadsbiblioteket färdigt. // Svenska Dagbladet, 1928-03-31.

Steenberg, Andreas Schack, *Skolen og Bøgerne.* // Svensk läraretidning, 1904:41(A), s. 865-867.

Stockholms barn- och ungdomsbibliotek. // Dagens Nyheter, 1913-12-08

Stockholms barn- och ungdomsbibliotek. // Svenska Dagbladet, 1914-05-14.

Stockholms stads biblioteksstyrelse och i samband därmed stående institutioner. // Stockholms kommunalkalender 1928, s. 222-225.

Stone, Elizabeth W., *American Library Development : 1600-1899.* - New York, 1977

Svenska män och kvinnor, del 5. - Stockholm, 1949. - S. 342.

Svensk Biblioteksmatrikel 1932

Svenskt biografiskt lexikon, bd XXV. - Stockholm, 1985-87. - S. 759-762.

Therborn, Göran, *Hur det hela började. När och varför det moderna Sverige blev som det blev.* // Sverige - vardag och struktur / Red. Ulf Himmelstrand och Göran Svensson. - Stockholm, 1988. - S. 23-52.

Thörn, Kerstin, *Föreningen för Vålgörenhetens Ordande och bostadsfrågan.* // På tröskeln till välfärden / Red. Marje Taussi Sjöberg och Tinne Vammen. - Stockholm, 1995, s. 129-151.

Torstensson, Magnus, *Att analysera folkbiblioteksutveckling - exemplet Sverige och några jämförelser med USA.* // Biblioteksarbete, 1994:43, s. 5-26.

Torstensson, Magnus, *Idéer om bibliotek för folket - fallet Gävle.* // Svensk Biblioteks-forskning, 1996

Torstensson, Magnus, *Library history research in Sweden - a field in development.* // Svensk biblioteksforskning, 1988a:3/4, s. 3-15.

Torstensson, Magnus, *Varför uppstår modern folkbiblioteksverksamhet? Fallet Boston.* //

- Svensk biblioteksforskning, 1988b:2, s. 12-39.
- Tynell, Knut, *Folkbiblioteken i Sverige*. - 1931
- Ungdomsläsningen*. // Svensk läraretidning, 1909:14, s. 305-306.
- Upplysningar angående statsunderstödet till folk- och skolbibliotek*. // BBL 1920, s. 154-156
- Vem var det*. 1944, s. Stockholm.
- Våra barns nöjesläsning*. // Svensk läraretidning, 1902:47, s. 887-888.
- Vår ungdoms nöjesläsning: diskussion vid ett föräldramöte*. / Av C. L-n. // Svensk läraretidning, 1902:50, s. 953-954.
- En vädjan*, Stockholm 1916
- Värdefull julgåfva till hufvudstadens ungdom. Stockholms barn- och ungdomsbibliotek öppnas idag*. // Stockholmstidningen, 1911-12-04.
- Åberg, Ingrid, *Filantroper i aktion*. // På tröskeln till välfärden / red. Marja Taussi Sjöberg och Tinne Vammen. - Stockholm, 1995, s. 9-33.
- Åberg, Åke, *Barnbibliotekets begynnelse*. // Litteratur och samhälle, 1983:1/2, s. 7-41.
- Österberg, Carin, *Svenska kvinnor: föregångare, nyskapare*. - Lund, 1990. - S. 265-266.

ARKIVMATERIAL

Borås

Högskolan i Borås, biblioteket

Tidningsartiklar

Biblioteksfrågans nya fas : Kommitténs stora förslag för frågan ett steg fram

En het första dag på Stadsbiblioteket, 1928-04-02

Stadsbiblioteket invigt. Överlämnades igår under flaggning till staden, 1928-04-01

...sen böckernas hus. // IDUN 1928-04-15

Stockholm

Kungliga Biblioteket

Brev från Valfrid Palmgren till Gurli Linder, 1910-07-21, Ep. L 31.

Stadsarkivet

Accessionskatalog för SBUB 1911-1918

Barn- och ungdomsbiblioteket, Låntagare 1-1694

Gustav Vasa församlings biblioteks årsberättelser 1910-1923

SBUBs styrelseberättelser 1911-1927

SBUBs styrelseprotokoll 1911-1927

Skrivelser till och från SBUBs styrelse

Stockholms Stadsbibliotekskommittés betänkande 1912

Tidskrifter 1919-1926, SBUB

Stadsbibliotekets arkiv
SBUBs föreningsstadgar
Några meddelanden angående Stockholms barn- och ungdomsbibliotek och dess verksamhet.

VIDARE LÄSNING

Andrews, Siri, *Något om biblioteksarbetet med barn i Amerika*. // Biblioteksbladet, 1923, s. 133-136.

Barnbiblioteket. // Svenska Dagbladet, 1961-08-31.

Barnbiblioteket Saga. // Svensk läraretidning, 1909:3, s. 63.

Barnens läsesal / av E. K--n. // Folkbiblioteksbladet, 1906:3, s. 99-100.

Ett bibliotek för barn och ungdom. Öppnas på måndag i Drottninggatan 65. // Socialdemokraten, 1911-12-02.

Bibliotek i Stockholm för barn och ungdom. // Stockholmstidningen, 1911-12-01.

Bibliotekarieutbildning. // Svensk läraretidning, 1907:10, s. 195-196.

Biblioteksverksamheten. // Svensk läraretidning, 1910:40, s. 905.

Biograferna. // Svensk läraretidning, 1909:2, s. 26-27.

Bobinski, George S., *Impact of Carnegie Philanthropy on American Public Library Development*. // Reader in American Library History / Ed. Michael H. Harris. - Washington, 1971. - Reader Series in Library and Information Science. - S. 163-171.

Bodin, Margareta, *Stockholms arbetarbibliotek: ett folkbildningsinstitut?: en studie över 1901 års låntagare och deras läsvanor*. - Stockholm, 1985. - C-uppsats vid historiska institutionen vid Stockholms universitet.

Briggs, F. Allen, *The Sunday School Library*. // Reader in American Library History / Ed. Michael H. Harris. - Washington, 1971. - Reader Series in Library and Information Science. - S. 64-71.

Cronwall, Alice, *En folkbildningens tempelsal. Stockholms nya stadsbibliotek*. // Åbo Underrättelser, 1928-08-26.

Dahlin, Alfred, *Nya läsebokens första band färdigt*. // Svensk läraretidning, 1906:48, s. 1088.

Ditzion, Sidney, *Democratic Strivings*. // Reader in American Library History / Ed. Michael H. Harris. - Washington, 1971. - Reader Series in Library and Information Science. - S. 125-140.

Ditzion, Sidney, *Mechanics and Mercantile Libraries*. // Reader in American Library History / Ed. Michael H. Harris. - Washington, 1971. - Reader Series in Library and Information Science. - S. 72-82.

Folkbibliotekssaken. // Svensk läraretidning, 1910:29, s. 641-645.

Folkskoleinspektörerna om skol- och sockenbiblioteken i riket. (Utdrag ur senaste 5-årsberättelserna). // Folkbiblioteksbladet, 1906:3, s. 91-97.

Forsman, Birgitta, *Folkbiblioteket - samhällsbevarare eller samhällsomdanare? En undersökning av Valfrid Palmgrens målsättningsidéer.* - Uppsats i idé- och lärdomshistoria vid Göteborgs universitet. - Göteborg, 1969.

Från skilda håll. Stockholms folkbibliotek. / Av A. H-H. // Folkbiblioteksbladet, 1904:2, s. 57-?

Fogelström, Per Anders, *Stad i bild: en stockholmskrönika 1860-1970.* - Stockholm, 1970.

Fogelström, Per Anders, *Stockholm: stad i förvandling.* - Stockholm, 1963.

Folk och Bibliotek - läntagarminnen från Stockholm / Sammanställda av Thorbjörn Lindhe. - Stockholm, 1987. - Stockholms stadsbiblioteks skriftserie 1987:1.

Från kretsmötena. // Svensk läraretidning, 1909:13, s. 285.

Furuland, Lars, *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser.* - Uppsala, 1991.

Ett föredöme. // Svensk läraretidning, 1901:41, s. 695-696.

Förhandlingar i "glassalen": barnlitteratur. // Svensk läraretidning, 1905:33, s. 679.

Första allmänna biblioteksmötet: Sveriges allmänna biblioteksörening bildad. // Svensk läraretidning, 1915:2, s. 16-18.

God nöjesläsning: god kolportage mot dålig kolportage! // Svensk läraretidning, 1910:17, s. 361.

Hansson, Joacim, *Tillblivelsen av "Klassifikationssystem för svenska bibliotek".* - Magisteruppsats 1995:6. - Borås, 1995. - Rapporter från Bibliotekshögskolan.

Heidenstamska läseboken. // Svenska läraretidningen, 1909:6, s. 119-120.

Hildinger, Alf, *Några ord om innanläsningen i folkskolan.* // Svensk läraretidning, 1913:43, s. 979.

Hillergård, Charlotte, *En rolig och en nyttig bok.* - Borås, 1988. - Specialarbete vid Bibliotekshögskolan, 1988:22.

Hjelmqvist, Bengt, *Det starka biblioteket.* - Lund, 1993.

Hornwall, Gert, *Valfrid Palmgren in memoriam.* // Biblioteksbladet, 1968:3, s. 271-272.

Hundratusen böcker bida stockholmares studiehåg i nya Stadsbiblioteket. // Dagens Nyheter, 1928-03-31.

Kampen mot kolportagelitteraturen. // Folkbiblioteksbladet, 1910:1, s. 32-34.

- Larsson, Hans, *Tidstecken: Stockholms arbetarbibliotek och samhällskroppens utformning, 1892-1927*. - Stockholm, 1989.
- Lettström, Harald, *Meddelande från Stockholms Folkbibliotek*. // *Folkbiblioteksbladet*, 1910:4, s. 171-172.
- Mearns, David, *The Library of Congress under Putnam*. // *Reader in American Library History* / Ed. Michael H. Harris. - Washington, 1971. - Reader Series in Library and Information Science. - S. 232-241.
- Moore, Annie Carroll, *Roads to Childhood: Views and Reviews of Children's Books*. - New York, 1920.
- Mählqvist, Stefan, *Böcker för svenska barn 1870-1950: en kvantitativ analys av barn- och ungdomslitteratur i Sverige*. - ?, 1977.
- Nilsson, Fredr., *Folkbiblioteken i Stockholm. Deras ställning och verksamhet år 1904*. // *Folkbiblioteksbladet*, 1905:3, s. 77-80.
- Det nya stadsbiblioteket synes nu omsider bliva verklighet*. // *Socialdemokraten*, 1922-02-23.
- Norborg, Lars-Arne, *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen: svensk samhällsutveckling 1809-1986*. - Stockholm, 1988.
- Nya läseboken*. // *Svensk läraretidning*, 1907:4, s. 62-54.
- Nylund, Sven, *Innanläsningen i folkskolan*. // *Svensk läraretidning*, 1913:44, s. 990-991.
- Ottervik, Gösta och Möhlenbrock, Sigurd, *Bibliotek i Sverige*. - Stockholm, 1964.
- Palmgren, Valfrid, *Litteratur om biblioteksrörelsen i utlandet. I*. // *Folkbiblioteksbladet*, 1909:4, s. 156-157.
- Reseunderstöd*. // *Svensk läraretidning*, 1912:44, s. 1010.
- Ringdahl, Nils Johan, *By, bok og borger: Deichmanske bibliotek gjennom 200 år*. - Oslo, 1985.
- Sandberg, Alvida, *Läsklubbar för barn och ungdom i ett amerikanskt bibliotek*. // *Svensk läraretidning*, 1913:17, s. 369-371.
- Den sansade kritiken*. // *Svensk läraretidning*, 1907:9, s. 176-178.
- Smutslitteratur*. // *Svensk läraretidning*, 1909:4, s. 80.
- Stockholms Stadsbibliotek*. // *Svenska Dagbladet*, 1928-03-31.
- Stockholms stads- [sic!] och ungdomsbibliotek*. // *Svenska Dagbladet*, 1920-12-19.
- Stockholms största församlingsbibliotek. Ett dubbeljubiläum*. / Av G. B-n. // *Svensk läraretidning*, 1910:15, s. 313-314.
- Wilson, Louis R., *Historical Development of Education for Librarianship in the United States*.

// Reader in American Library History / Ed. Michael H. Harris. - Washington, 1971. - Reader Series in Library and Information Science. - S. 186-194.

Våra barns nöjesläsning. // Svensk läraretidning, 1902:48, s. 911-912.

Örvig, Mary, *Barnbibliotekets rötter - en kort genomgång.* // Barnboken, 1980:2, s. 4-12.

BILAGA 1

PERSONFÖRTECKNING

I förteckningen har vi tagit med alla personer som nämns i uppsatsen, vi hänvisar dock inte till några sidor, eftersom det är tänkt att förteckningen främst ska användas för att hålla reda på vem som är vem. Vi har endast tagit med de uppgifter om personerna i fråga som vi anser relevanta för läsningen av uppsatsen. Det är emellertid troligt att personerna utmärkt sig även på andra områden.

Abramson, Ida gick kurs för Valfrid Palmgren. Var anställd på SBUB.

Adlersparre, Sophie arbetade för att försöka höja bildningsnivån för flickor. Grundade 1866 Läsesalong för damer.

Almqvist, Ingegerd se Ekman, Ingegerd.

Anderson, James överste från Allegheny, Pennsylvania, som på 1850-talet gjorde sitt privatbibliotek tillgängligt för arbetande pojkar.

Andrews, Siri svensk-amerikanska med stor erfarenhet från barnbiblioteksområdet; var utbildad barnbibliotekarie. Arbetade som assistent vid Gustav Vasa församlings bibliotek och SBUB.

Asplund, Verner arkitekt för stadsbiblioteksbygget i Stockholm från 1923.

Bendixson, Ivar var matematiker och kommunalpolitiker, satt i Stockholms stadsfullmäktige 1903-1931, var ordförande i Stockholms frisinnade valmannaförening. Donerade pengar till SBUB.

Benedicks, Carl var professor i fysik och ledamot av Vetenskapsakademien. Gift med Cecilia af Geijerstam som var släkt med Gerda af Geijerstam (f. Boheman) vid SBUB. Donerade pengar till SBUB.

Bennet, E. fröken, fast anställd på SBUB någon gång mellan 1911 och 1927.

Berg, Fridtjuf skolman och riksdagsman. Liberal representant i riksdagen för Stockholm. Verkade för att folkskolan skulle vara en "bottenskola". Medverkade vid bildandet av Folkbildningsförbundet, skrev artiklar i bl. a. Svensk Läraretidning och gav ut vissa delar av Sagabiblioteket.¹

Berg, Richard målare, överintendent för Nationalmuseet 1915-1919.² Målade 1902 Mysingefjärden, vilken 1904 hängde i Maria Läsestuga. Var en av huvudmännen i Konstnårsförbundet.³ Mysingefjärden hängde senare på Stockholms stadsbiblioteks barnavdelning.

Berggren, Elisabeth arbetade på Gustav Vasa församlings bibliotek någon gång mellan 1910 och 1923.

Bergqvist, B. uttalade sig positivt om den nyöppnade barnavdelningen på Stockholms stadsbibliotek 1928.

Bergqvist, Elsa ledde sagostunder på Gustav Vasa församlings bibliotek.

Berg von Linde, Eva var en av de privatpersoner som understödde Malmö barnbibliotek vid dess grundande.

Bingham, Caleb donerade 1803 böcker till vad som kanske blev det första barnbiblioteket i USA, i sin hemstad Salisbury, Connecticut.

Boberg, Ferdinand reste 1893 till USA för att studera amerikanska bibliotek. Hade redan 1891 ritat en modern biblioteksbyggnad inklusive bad och gymnastik åt Gävle stad, vilken dock aldrig uppfördes. Föregångare till Valfrid Palmgren vad gällde införandet av amerikanska biblioteksidéer i Sverige.

Boëthius, Ulf litteratursociolog som skrev *När Nick Carter drevs på flykten : kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908-1909* 1989, ur vilken vi hämtat material till vår uppsats.

Boheman, Gerda gick kurs för Valfrid Palmgren. Var anställd på SBUB.

Boheman, Ingrid arbetade på Gustav Vasa församlings bibliotek någon gång mellan 1910 och 1923.

Boheman, Maud gick kurs för Valfrid Palmgren. Var anställd på SBUB.

Bolinder, Sylvia se Fineman, Sylvia.

Bonnier bokförläggare som donerade pengar till SBUB.

Borg, F. T. radikal redaktör på Öresunds-Posten i Helsingborg. Tidigare engagerad i bildningscirkel och arbetarförening. Skrev redan 1860 om de folkbibliotek för alla samhällsklasser som fanns i England, USA och Danmark. Föregångare till Valfrid Palmgren vad gällde införandet av amerikanska biblioteksidéer i Sverige.

Broomé, Emilia var socialpolitiker, lärare och fredsivrare. Styrelseledamot i Svenska fredsförbundet, bildade Landsföreningen för kvinnlig politisk rösträtt, var byråföreståndare vid Centralförbundet för socialt arbete, medverkade vid skapandet av barnträdgårdar i Stockholm. Politiskt liberal och satt i stadsfullmäktige i Stockholm 1911-1924. Var medlem i Stockholms Folkskoledirektion. Donerade pengar till SBUB.

Brolin, Ida se Abramson, Ida.

Callmer, Stina arbetade frivilligt på Malmö barnbibliotek, SBUB och Gustav Vasa församlings bibliotek. Senare stadsbibliotekarie i Helsingborg.

Callmer, Werna var en av de privarpersoner som understödde Malmö barnbibliotek vid dess grundande. Gav även senare frivillig hjälp till biblioteket.

Carnegie, Andrew var en från början fattig immigrantpojke som sa sig ha det amerikanska barnbiblioteket att tacka för sin framgång i livet. Han blev en av USAs framgångsrikaste industrimän och donerade åtskilliga miljoner dollar till uppförandet av nya bibliotek i USA. Han sägs ha stimulerat hela den amerikanska biblioteksrörelsen.

Curman, Calla var en kulturpersonlighet. Hon och hennes man, som var läkare, var mycket konst och kulturintresserade; de "curmanska mottagningarna" i deras hem var berömda. Hedersledamot i Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet. Donerade pengar till SBUB.

Dain, Phyllis amerikansk biblioteksforskare som bl. a. uttalat sig om aktörerna i folkbiblioteksfrågan i USA. Åsikterna vi tar upp i uppsatsen är hämtade från Magnus Torstenssons artikel *Varför uppstår modern folkbiblioteksverksamhet? Fallet Boston* 1988.

Dalin, Alfred överlärare i Huskvarna som uttalade sig om barn och ungdomars nöjesläsning i Svensk Lärartidning 1904.

Damascke en tysk folkbildningsvän som kritiserade folkbiblioteken och kallade dem litterära folkök för de lägst stående lagren av befolkningen.

Dardel gjorde en väggmålning till sagorummet på Stockholms stadsbiblioteks barnavdelning.

Dewey, Melvil grundade 1887 den första biblioteksskolan i USA, vid Columbia College i New York. Deweys decimalklassifikationssystem användes på SBUB och Malmö barnbibliotek fram till 1920-talet, då det ersattes av SAB.

Ditzion, Sidney har forskat och skrivit mycket om amerikansk bibliotekshistoria. De av hans åsikter vi tar upp i uppsatsen har vi hämtat från Magnus Torstenssons artikel *Varför uppstår modern folkbiblioteksverksamhet? Fallet Boston* 1988.

Dousman, Mary Ella bibliotekarie vid Milwaukee Public Library som uttalade sig om barnavdelningar på allmänna bibliotek i *Library Journal* 1896.

Edelstam, Axel justitieråd i Högsta Domstolen, gift med Ruth Moll som var släkt med Lizzie Moll. Donerade pengar till SBUB.

Ekman, Ingegerd grundade 1913 Göteborgs barn- och ungdomsbibliotek, influerad av Valfrid Palmgren. Hade utbildat sig till bibliotekarie på Pratt Institute Library School i USA. Arbetade tidigare även frivilligt på SBUB.

Ekstrand, Einar arbetade på Gustav Vasa församlings bibliotek någon gång mellan 1910 och 1923.

Elmér, Åke har skrivit *Från Fattigsverige till välfärdsstaten : sociala förhållanden och socialpolitik under*

nittonhundratalet 1975, ur vilken vi hämtat material till uppsatsen.

Enell, H. G. O. apotekare som 1909 la fram en motion i Stockholms stadsfullmäktige, i vilken han framhöll behovet av ett centralbibliotek, med filialer, i staden. Motionen ledde till att man 1910 tillsatte en kommitté att utreda frågan.

Eriksson, Christian 1858-1935, skulptör, konsthantverkare och utbildad ornamenthuggare. Studerade bl. a. i Paris.⁴ Två av hans reliefer hängde på SBUB.

Eriksson, Ellen arbetade på Gustav Vasa församlings bibliotek någon gång mellan 1910 och 1923.

Eugen prins, färgreproduktioner av honom hängde på SBUB.

Falkenberg, Louise friherrinna, filantrop och socialt engagerad. 1897-1925 var hon ordförande i direktionen för Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn. Donerade pengar till SBUB.

Fevrell, W. skrev om ungdomens nöjesliv i Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet 1917.

Fineman, Sylvia arbetade på SBUB till 1916 då hon blev föreståndarinna för Stockholms läsesalong.

Fletcher, William I. bibliotekarie vid Watkinson Library of Reference som 1876 gav barnbiblioteksfrågan en officiell prägel, när han uttalade sig om saken i Library Journal. Fletcher blev senare ordförande i American Library Association.

Franklin, Benjamin grundade 1731 läseklubben Association of the Library Company of Philadelphia. Läsesällskapet var tänkt att ge medlemmarna tillgång till böcker, ge dem tillfälle att diskutera det lästa och även hjälpa dem att förkovra sig inom ämnen som intresserade dem.

Fries, Ellen blev 1889 Sveriges första kvinnliga filosofie doktor.

Frisell, Erik var bank- och industriman. Ledamot för bl. a. AB Custodia. Donerade pengar till SBUB.

Fürstenberg, Arthur var med. lic., hade läkarpraktik i Stockholm och var specialiserad på barnsjukdomar. Hans fru arbetade på SBUB. Donerade pengar till SBUB.

Gagner, Marie Louise 1868-1933, tog examen vid Högre lärarinneseminariet i Stockholm. Var lärarinna vid Folkskoleseminariet till 1928. Verkade för god barn- och ungdomslitteratur. Skrev artiklar i Idun och Svenska Dagbladet och var även filmgranskare vid Statens biografbyrå. Tilldelades Illis quorum.⁵

Geber bokförläggare som donerade pengar till SBUB.

Geijerstam, Gerda af se Boheman, Gerda.

Green, Samuel chef för Worcester Free Public Library i Massachusetts, skrev under 1880-talet artiklar i Library Journal där han bl. a. uttalade sig om vikten av bibliotekets samarbete med skolan och bokurvalet till söndagsskolebibliotek.

Gödel fil. dr., chef för riksdagsbiblioteket. Yttrade sig negativt om den planerade barnavdelningen på det planerade stadsbiblioteket i Stockholm 1922. Han kunde inte förstå behovet av en förste bibliotekarie på barnavdelningen.

Hallberg, Hallgärd arbetade på Gustav Vasa församlings bibliotek någon gång mellan 1910 och 1923 och på SBUB någon gång mellan 1911 och 1927.

Hallman, P. uttalade sig positivt om den nyöppnade barnavdelningen på Stockholms stadsbibliotek 1928.

Hammarlund, Amanda och Emil; Emil H. var folkskollärare och politiker. Startade Svensk läraretidning. Amanda och Emil H. tog initiativ till en rad barntidningar och gav ut Barnbiblioteket Saga. Donerade pengar till SBUB.

Hanaway, Emily rektor vid en skola i New York, öppnade ett barnbibliotek tänkt att komplettera New York Free Circulating Library som hade en åldersgräns på 12 år.

Harrie, Ivar uttalade sig om lärarinneyrket, och den akademiska kvinnogruppen överhuvudtaget, i sin essäsamling *Orientering*.

Hedberg, Valborg arbetade på SBUB till 1919 då hon blev föreståndarinna vid Nordiska Kompaniets personalbibliotek.

Hedén, Erik fil. dr. som uttalade sig om barn och ungdomars nöjesläsning i Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet 1912.

Herlitz, K. ingick i kommittén som tillsattes av Stockholms stadsfullmäktige 1910 för att utreda frågan om ett centralbibliotek i Stockholm.

Herrström, Lilly Stockholms stadsfullmäktiges representant i SBUBs styrelse från 1921.

Herslow, Ina var en av de privatpersoner som understödde Malmö barnbibliotek vid dess grundande. Gav även frivillig hjälp till biblioteket senare.

Hewins, Caroline M. öppnade 1904 ett barnbibliotek i Connecticut där det inte tidigare funnits någon seriös biblioteksverksamhet för barn, trots att barnpopulationen ökat kraftigt. Hon stimulerade även andra till att börja prata om vikten av barnbibliotek. Från 1882 och framåt presenterade hon rapporter om barns läsning.

Hierta-Retzius, Anna 1841-1924, tilldelades Illis quorum.⁶ Skapade på 1880-talet arbetsstugorna, som en del av liberalernas välgörenhetsideologi.

Hirsch, Axel fil. kand., fattigvårdsexpert och ledamot i Folkbildningsförbundets överstyrelse 1904-1911. Redaktör för Folkbiblioteksbladet 1903-1911.⁷ Uttalade sig om bibliotekarieutbildning i Svensk Läraretidning 1907.

Hjelmqvist, Fredrik 1870-1960, stadsbibliotekarie i Stockholm 1925-1941. Medutgivare av Biblioteksbladet 1916-1933, ordförande i Folkbildningsförbundet 1922-1939.⁸ Bibliotekskonsulent 1912.

Holgersson, Maria skrev 1987 ett specialarbete vid Bibliotekshögskolan i Borås om Valfrid Palmgren och 1912 års biblioteksreform ur vilken vi har hämtat material till uppsatsen.

Jacobson, Helja född 1890, fadern landssekreterare, examen från elementarskola för flickor 1908, kortare bibliotekskurs för Valfrid Palmgren 1912, biträde på KB 1911-14, SBUB 1911-14, föreståndarinna för Malmö barnbibliotek från 1914.⁹

Josephson ex. Erik, arkitekt eller John, grosshandlare¹⁰, donerade pengar till SBUB.

Josephson, Maud se Boheman, Maud.

Key, Ellen pedagog som bl. a. arbetade som lärarinna på Whitlockska samskolan. Ansågs som en av de farligaste av dekadenslitteraturens författare; dess ideolog och teoretiker. Key predikade för det nödvändiga i att vårda såväl barnens andliga som fysiska hälsa.

Kildal, A. bibliotekarie från Norge som uttalade sig positivt om öppna hyllor 1916.

Klingberg, Göte skrev *Sekelskiftets barnbokssyn och Barnbiblioteket Saga* 1966, i vilken han bl. a. sammanfattar den debatt om barn- och ungdomslitteratur som fördes i Sverige runt sekelskiftet.

Koch, Martin skrev om ungdomens nöjesliv i Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet 1915.

Landergren, Anna född 1883, fadern kyrkoherde, examen från Lyceum för flickor i Stockholm 1901, 1:ste assistent vid Stockholms stadsbiblioteks ungdomsavdelning 1927-?, föreläsare vid bibliotekskonsulenternas längre bibliotekskurser (biblioteksskola), gift med d:r Ernst Landergren som dog 1912.¹¹ Föreståndarinna på SBUB 1917-1927.

Larsen, Joakim skoldirektör i Danmark som uttalade sig om barn och ungdomars nöjesläsning i Svensk Läraretidning 1905.

Larsson, Carl färgreproduktioner av honom hängde på SBUB.

Larsson, Hanna arbetade på Gustav Vasa församlings bibliotek någon gång mellan 1910 och 1923 och på SBUB någon gång mellan 1911 och 1927.

Larsson, Hans Emil var intendent och föreståndare för Malmö stadsbibliotek och därmed även chef för Malmö

barnbibliotek.

Lettström, Harald aktiv inom Folkbildningsförbundet. Skrev 1954 en artikel i Biblioteksbladet där han bl. a. uttalade sig om Folkbildningsförbundets olika bibliotek och öppna hyllor.

Liljefors, Bruno färgreproduktioner av honom hängde på SBUB.

Lindblom, A. rektor vid Jakobs realskola som var negativ mot SBUBs öppna hyllor.

Linder, Greta 1888-1963, fil. mag. och bibliotekspionjär. Gick på biblioteksskola i USA 1915-1916. Bibliotekarie på skolöverstyrelsen 1913-1925, bibliotekarie på Stockholms stadsbibliotek 1925-1929 och bibliotekskonsulent på Skolöverstyrelsen 1929-1954. Var betydelsefull för organiserandet av bibliotekarieutbildning i Sverige.¹²

Linder, Gurli 1865-1947. Examen från Högre lärarinneseminariet i Stockholm. Var verksam inom Folkbildningsförbundet. Var recensent och barnbokskritiker på DN (i 30 år) och Biblioteksbladet.¹³ Skrev 1902 *Våra barns nöjesläsning*.

Lindroth, Ludvig rektor som uttalade sig om barn och ungdomars nöjesläsning 1902.

Lindström, P. E. ecklesiastikminister som i ett föredrag 1911 uttalade sig om Sveriges ungdom. Föredraget återgavs i Svensk Läraretidning 1911:32 under rubriken *Folkuppfostran och folkbildning*.

Ljungberg, Eva fader överstelöjtnant, moder född Boheman. Examen från Anna Sandströms skola 1920. Sagoberättare på SBUB, extrabitråde på Gustav Vasa församlings bibliotek 1924-1927 och Stockholms stadsbibliotek 1927-?¹⁴

Long, Harriet amerikansk biblioteksforskare som bl. a. skrivit om barnbiblioteksverksamhet i Amerika. De åsikter vi tar upp i uppsatsen har vi hämtat från hennes artikel i Reader in American Library History, nämligen *The Beginning of Public Library Service to Children* 1971.

Lord miss, gjorde en undersökning vid Pratt Institutes bibliotek i Brooklyn angående bokstöder från öppna hyllor.

Lundberg, Hildur född 1878, fadern fiskeriinspektör och fil. dr., examen från Statens normalskola för flickor 1897 och Privata högre lärarinneseminariet 1908, biblioteksskurs 1908, biträdande bibliotekarie vid Pedagogiska biblioteket 1908-14, bibliotekarie vid Gustav Vasa församlings bibliotek 1909-27, vid Centralförbundets för nykterhetens undervisning bibliotek 1915-20, 2:e bibl. vid Stockholms stadsbibliotek 1927-?, medlem i SABs styrelse, höll föreläsningar vid bibliotekskurser 1926-32, biblioteksstuderande i Tyskland 1912, Norge 1913, 1920, Danmark 1924, 1926.¹⁵ Satt med i SBUBs styrelse 1911-1927.

Lyttkens, Alice har skrivit *Kvinnan söker sin väg* 1976, ur vilken vi hämtat material till vår uppsats.

Magnusson, Paul Stockholms stadsfullmäktiges representant i SBUBs styrelse från 1921.

McMullen amerikansk biblioteksforskare som på 1970-talet gjorde en undersökning av folkbiblioteksutvecklingen i USA. Resultatet av undersökningen, som vi redovisar i uppsatsen, har vi hämtat från Magnus Torstenssons artikel *Varför uppstår modern folkbiblioteks-verksamhet? Fallet Boston* 1988.

Medin, Oskar 1847-1927, professor i pediatrik vid Karolinska institutet i Stockholm.¹⁶ Donerade pengar till SBUB.

Mickelson amerikansk biblioteksforskare som bl. a. uttalade sig om aktörerna i folkbiblioteksfrågan i USA. Åsikterna vi tar upp i uppsatsen är hämtade från Magnus Torstenssons artikel *Varför uppstår modern folkbiblioteksverksamhet? Fallet Boston* 1988.

Moll, Lizzie född 1888, gift med Knut Tynell.¹⁷ Arbetade vid Gustav Vasa församlings bibliotek, var föreståndarinna på SBUB och skrev om sina erfarenheter från SBUB i Biblioteksbladet 1916.

Montelius, Agda aktiv ledamot i Föreningen för Vålgörenhetens Ordande, grundat 1889. Var med och grundade Fredrika Bremerförbundet 1884, Förenade rösträttskommittén och Centralförbundet för socialt arbete. Hon ansåg att det krävdes ett avlönat, professionellt engagemang för att den organiserade vålgörenheten skulle fungera bra.

Moore, Anne (Annie) Carroll var en inflytelserik person vad gällde barnbiblioteks-verksamheten i USA. Hon gav ut bokförteckningar över rekommenderad barnlitteratur och 1906 blev hon chef för barnverksamheten vid New York Public Library. Moore anses vara en av Valfrid Palmgrens inspirationskällor när det gäller barn och bibliotek.

Munch-Petersen, Jon dansk professor som 1911 gifte sig med Valfrid Palmgren.

Munch-Petersen, Valfrid Palmgren se Palmgren, Valfrid

Munthe, Alf 1892-1971, textilkonstnär och målare.¹⁸ Målade en stjärnhimmel i taket på barnavdelningen på Stockholms stadsbibliotek.

Nachmanson bankdirektör som donerade pengar till SBUB.

Nilsson, F. bibliotekarie som var teoretisk anhängare till öppna hyllor, men såg många problem med systemet. Uttalade sig om ämnet 1916.

Nyhuus, Haakon utbildad bibliotekarie i USA. Blev chef för det reorganiserade Deichmanska biblioteket i Oslo år 1900.

Nyström, A. fil. dr. som 1880 grundade Stockholms arbetareinstitut.

Ohlsson, Ola fru, arbetade på Gustav Vasa församlings bibliotek någon gång mellan 1910 och 1923.

Ottelin lektor som skrev *Böckerna och vi*, till vilken Hildur Lundberg hänvisade när hon talade om att bokens innehåll är det viktigaste för den otränade läsaren.

Palmgren, Karl Edvard 1840-1910, gift med Ida 1853-1937, f. Pohl, far till Valfrid Palmgren. Arbetade omväxlande som lärare och telegrafassistent. Grundade 1876 Praktiska arbetsskolan för barn och ungdom, vilken 1891 döptes om till Palmgrenska samskolan, där han arbetade som rektor och lärare fram till 1907. Palmgrenska samskolan tog emot barn mellan 5 och 14 år och skulle inte ge ensidigt intellektuell skolning. Utbildningen skulle innehålla mycket teckning, slöjd, bokbinderi, knyttflätning o. s. v. för att barnen skulle "... vinna ökad aktning för kroppsarbete". 1880 förenades skolan med slöjdlärarseminarium för män och kvinnor och 1888 fick man rätt att anordna studentexamen.

Den grundläggande idén i P:s pedagogiska verksamhet var att en allmänbildande skola - till skillnad från en fackskola - måste vara öppen för alla oavsett kön och samhällsställning och att hela människan - både fysiskt och psykiskt - skulle utvecklas med det verkliga livet och dess mångskiftande möjligheter som bakgrund. Målet var att bibringa eleverna inte i första hand en viss kunskapsmängd utan förmåga att skaffa sig kunskaper och att använda dem i olika livsuppgifter: 'Att lära och skapa, veta och tillämpa vetande måste oskiljaktigt förenas'.

Palmgren menade att slöjd och handarbete var bra, dels eftersom det var socialt värdefullt, dels eftersom det ledde till att manuella sysslor uppvärderades. Eftersom samuppfostran skedde naturligt i hemmet ansåg Palmgren att det skulle vara så i skolan också. Han eftersträvade jämställdhet i skolan (namn i bokstavsordning i skolkatalogen). Språklig fostran - tala, lyssna och sjunga - var viktig. Musikalisk fostran skulle gå ut på att låta alla delta, inte bara de bästa, man skulle väcka kärlek till sång och en känsla av samhörighet. Estetisk fostran överhuvudtaget var viktig. Enligt artikeln i Svenskt biografiskt lexikon var Palmgrens inflytande att jämföras med Ellen Keys.¹⁹

Palmgren, Valfrid 1877-1967, startade 1911 föreningen Stockholms barn- och ungdomsbibliotek, se vidare om henne i kapitel 1.

Philip, Greta tog studentexamen 1904, fil. kand. 1910, gick kurs för Valfrid Palmgren 1910 och skrev om SBUB i Dagny 1912.²⁰ Arbetade på Gustav Vasa församlings bibliotek någon gång mellan 1910 och 1923.

Philip, Ruth arbetade på Gustav Vasa församlings bibliotek någon gång mellan 1910 och 1923.

Poole, William definierar modern folkbiblioteksverksamhet av public library-typ, en definition som nu blivit klassisk, i rapporten *Public Libraries in the United States of America - Their History, Condition and Management* 1876. Enligt honom skulle ett public library vara grundat på statliga lagar, underhållet av lokal beskattning och frivilliga gåvor, det skulle vara folkets gemensamma egendom och det skulle vara till för alla invånare, inte bara forskare och yrkesverksamma.²¹

Putnam, Herbert chef på Library of Congress som var mycket inflytelserik i den amerikanska biblioteksvärlden.

Richter Velander, Jenny skrev om ungdomens nöjesliv i Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet 1914.

Ringenson, Eva född 1893, fadern lektor, examen från Anna Sandströmska lärarinnesseminariet 1914, längre bibliotekskurs vid bibliotekskonsulenternas biblioteksskola 1926, assistentjänst på SBUB 1916-27, 2:e assistent vid Stockholms stadsbibliotek 1927, 1:e assistent 1929-?.²²

Robson, Ann en amerikansk biblioteksforskare som bl. a. uttalade sig om aktörerna i folkbiblioteksfrågan i USA. De av hennes åsikter som nämns i uppsatsen är hämtade från Magnus Torstenssons artikel *Varför uppstår modern folkbiblioteksverksamhet? Fallet Boston* 1988.

Rockefeller donerade bl. a. pengar till bibliotek i USA.

Romare, P. B. ingick i kommittén som tillsattes av Stockholms stadsfullmäktige 1910 för att utreda frågan om ett centralbibliotek i Stockholm.

Roosevelt, Theodore amerikansk president som intresserade sig för och stimulerade det amerikanska biblioteksväsendet.

Sachs, Joseph 1872-1949, köpman och VD för NK 1902-1937. Donerade medel till Sachska barnsjukhuset i Stockholm.²³ Donerade pengar till SBUB.

Sandberg, Alvida skrev 1914 om bibliotekarieutbildning i USA. Hon skrev även om vad man borde fordra av barnböcker i *Bibliotek och biblioteksskötsel*.

Sanders, Minerva bibliotekarie vid ett allmänt bibliotek i Pawtucket, Rhode Island. Hon trodde på ett bibliotek för folket och introducerade tidigt öppna hyllor i sitt bibliotek. Hon uppmuntrade arbetarna att komma till biblioteket och gjorde 1887 iordning en barnavdelning i ett hörn av de vuxnas lärum.

Sandler, Rickard uttalade sig 1907 om folkskolans del i att väcka avsmak för god litteratur.

Sandström, Anna 1854-1931, tog examen vid högre lärarinnesseminariet. Hon var reformpedagog och bildade tidskriften *Verdandi* (tidskrift för ungdomar, målsmän och vänner 1883-1927). Grundade 1883 Anna Sandströmska skolan, en samskola som 1895 blev flickskola och som 1900 utökades med ett lärarinneseminarium. Sandström var även verksam i Folkbildningsförbundet och tilldelades Illis quorum.²⁴

Setterwall, Sigrid extra biträde på SBUB som senare blev assistent på Stockholms stadsbibliotek.

Shera, Jesse har forskat och skrivit mycket om amerikansk bibliotekshistoria. De av hans åsikter vi tar upp i uppsatsen har vi hämtat dels från Magnus Torstenssons artikel *Varför uppstår modern folkbiblioteksverksamhet? Fallet Boston* 1988 och dels från två av hans artiklar i Reader in American Library History, nämligen *Causal Factors in Public Library Development* och *The Expansion of the Social Library* 1971.

Siljeström, Per Adam 1815-1892, framstående person inom både skolan och biblioteksvärlden. Liberal folkbildningskämpe. Gjorde studieresor till England och USA på 1850-talet. Var en av Valfrid Palmgrens föregångare vad gällde att föra in amerikanska biblioteksidéer i Sverige.

Siwerson, Dagny arbetade på Gustav Vasa församlings bibliotek någon gång mellan 1910 och 1923.

Steenberg, Andreas Schack var överlärare och bibliotekarie vid Horsens lärda skola, han blev sedermera professor. Han hade från 1893 verkat för upprättandet av folkbibliotek. Från 1897 var han medlem av statens kommitté till understödjande av folkbibliotek i Danmark. Sedan 1899 verkade han för befrämjandet av barnbibliotek. Han företog studieresor bl. a. till England och Förenta staterna och deltog i internationella bibliotekskongresser. Han skrev även i svenska tidskrifter och höll föredrag vid de svenska sommarkurserna i biblioteksteknik i Stockholm.²⁵

Sundbärg, Gustaf genomförde 1907-1913 en, 1903 av riksdagen beställd, utredning om emigrationens orsaker, i vilken han kom fram till att Sverige led av social och ekonomisk efterblivenhet.

Sunnerdahl, Magna ärvde en förmögenhet 1908. Samma år gav hon bort 4 miljoner kronor avsedda att komma skötsam ungdom till godo. Hon gjorde donationer till Stockholms stad 1914, 1928 och 1935 till uppförandet av hyreshus avsedda för fattiga, barnrika arbetarfamiljer. Hon donerade också pengar till SBUB och andra humanitära och kulturella intressen.

Tegen, Martin musikforskare som uttalade sig om musiklivet i början av seklet.

Tengbom, Ivar född 1878, läste vid Chalmers och Konstakademien och erhöll Kungliga medaljen. Var utomlands

1905-1906. Hade egen arkitektverksamhet i Stockholm och var professor i arkitektur vid Konsthögskolan. Var redaktör för *Arkitekten*.²⁶ Ritade möbler till och inredde SBUBs lokaler 1911.

Therborn, Göran har skrivit *Hur det hela började. När och varför det moderna Sverige blev som det blev* 1988, ur vilken vi hämtat material till vår uppsats.

Thulin, Hedvig arbetade på Gustav Vasa församlings bibliotek någon gång mellan 1910 och 1923.

Thörn, Kerstin, har skrivit *Föreningen för Vålgörenhetens Ordande och bostadsfrågan* 1995, ur *På tröskeln till välfärden*, ur vilken vi hämtat material till vår uppsats.

Torstensson, Magnus av hans bibliotekshistoriska artiklar har vi i uppsatsen använt oss av *Att analysera folkbiblioteksutveckling - exemplet Sverige och några jämförelser med USA* 1994, *Library history research in Sweden - a field in development* 1988, *Varför uppstår modern folkbiblioteksverksamhet? Fallet Boston* 1988 och *Idéer om bibliotek för folket - fallet Gävle* 1996.

Tynell, Knut fil. dr., amanuens vid Lunds UB, 1:e bibliotekarie vid Lunds UB, bibliotekarie vid Folkbildningsförbundets bibliotek i Katarina och Maria församlingar, sekreterare i stadsbibliotekskommittén 1918-22, bibliotekskonsulent, kassör i SAB, vice ordförande i föreningen SBUB 1918-27.²⁷

Tynell, Lizzie se Moll, Lizzie.

Wallander, Elna se Zweigbergk, Elna von.

Wallgren, Anita arbetade på Gustav Vasa församlings bibliotek någon gång mellan 1910 och 1923.

Warburg, Karl 1852-1918, var fil. dr. litteraturhistoriker, tidningsman, universitetslärare och professor i estetik. Bibliotekarie vid Nobelbiblioteket 1900-1909. Skrev för Nordisk familjebok, satt i Stockholms stadsfullmäktige 1904-? och var liberal riksdagsman 1905-1908. Kämpade för ett centralbibliotek i Stockholm.²⁸ Ingick i kommittén som tillsattes av Stockholms stadsfullmäktige 1910 för att utreda frågan om ett centralbibliotek i Stockholm.

Whitlock, Anna 1852-1930, var reformpedagog, rösträttskämp och personlig vän till Ellen Key. Tog examen vid högre lärarinneseminarier. Studerade skolväsen utomlands och hemkommen till Sverige blev hon liberal reformvän och var socialt medveten. Hon var förmögen. Engagerades vid Arbetarinstitutet 1882 och startade privatundervisning 1878. Öppnade 1893 Stockholms nya samskola som 1905 bytte namn till Whitlockska samskolan. Hon var föreståndarinna för skolan till 1918. Var även duktig affärskvinna och fastighetsmäklare. Hon trodde på samskolan, små klasser, konfessionslöshet, valfri religionsundervisning och praktisk verksamhet. Anses som en av de främsta inom kvinnorörelsen och tilldelades dessutom Illis quorum.²⁹

Widegren, Matilda 1863-1938, var pedagog och fredskämp, arbetade som lärarinna och bibliotekarie vid Högre lärarinneseminarier i Stockholm. Biträdande föreståndarinna vid Normalskolan för flickor. Tilldelades Illis quorum.³⁰

Widerström, Karolina blev 1888 Sveriges första kvinnliga läkare. Donerade pengar till Gustav Vasa församlings bibliotek.

Wieselgren, Oscar uttalade sig om Nick Carter-litteraturen som ett andligt berusningsmedel.

Wight, John Burt pastor och lagstiftare i Massachusetts vid mitten av 1850-talet. Uttalade sig om public library-systemet.

Williams, Robert amerikansk biblioteksforskare som 1986 publicerade en undersökning om den amerikanska folkbiblioteksutvecklingen. De av hans åsikter som vi tar upp i uppsatsen har vi hämtat från Magnus Torstenssons artikel *Varför uppstår modern folkbiblioteksverksamhet? Fallet Boston* 1988.

Wolgast, Heinrich folkskollärare från Hamburg. Gav ut boken *Vår ungdomslitteraturs elände. Ett bidrag till ungdomens estetiska fostran*. Wolgasts tankar kan sammanfattas i att om man vill skriva något som ungdomar ska läsa, bör man inte skriva för ungdom. Särskild barn- och ungdomslitteratur bör undvikas.

Wranér, Signe arbetade på SBUB 1914-1927, samtidigt som hon var ansvarig för utgivningen av Sagabiblioteket.

Wright Plummer, Mary föreståndarinna för biblioteksskolan i New York City som uttalade sig om vad som borde finnas på en barnavdelning i *Library Journal* 1897.

Wählin, Lars bibliotekarie vid Göteborgs stadsbibliotek, d. v. s. biblioteket vid Göteborgs högskola.³¹ Uttalade sig med skepsis över öppna hyllor 1916.

Zweigbergk, Elna von anställd vid Gustav Vasa församlings bibliotek och SBUB.

Åberg, Ingrid har skrivit *Filantroper i aktion 1995* ur *På tröskeln till välfärden*, ur vilken vi hämtat material till vår uppsats.

Åberg, Åke har intresserat sig mycket för, och skrivit om svensk bibliotekshistoria. I uppsatsen har vi främst använt oss av hans artikel *Barnbibliotekets begynnelse* från 1983.

Åhsberg, Iris arbetade på Gustav Vasa församlings bibliotek någon gång mellan 1910 och 1923.

Noter till personförteckningen

1. Nordisk familjebok 1904
2. Nationalencyklopedien
3. Nordisk familjebok 1904
4. Nationalencyklopedien
5. Österberg 1990
6. Ibid.
7. Nordisk familjebok 1962
8. Nationalencyklopedien
9. Svensk biblioteksmatrikel 1932
10. Vem var det 1944
11. Svensk biblioteksmatrikel 1932
12. Österberg 1990
13. ibid.
14. Nationalencyklopedien
15. Svensk biblioteksmatrikel 1932
16. Vem var det 1944
17. Svensk biblioteksmatrikel 1932
18. Nationalencyklopedien
19. Svenskt biografiskt lexikon 1992-1994
20. Nationalencyklopedien
21. Torstensson 1996, s. ?
22. Svensk biblioteksmatrikel 1932
23. Vem var det 1944
24. Österberg 1990
25. Steenberg 1904, s. 865-867
26. Nordisk familjebok 1919
27. Svensk biblioteksmatrikel 1932
28. Nordisk familjebok 1921
29. Österberg 1990
30. ibid.
31. Torstensson 1996, s. 34

Högskolan i Borås

Institutionen bibliotekshögskolan

Högskolan i Borås är en nationell högskola. Studenter kommer från hela landet för att studera här. Högskolan består av fem institutioner och utbildningsprogram och kurser ges inom områdena bibliotek och information, textil, teknik, pedagogik samt data och ekonomi.

Högskolans lokaler ligger mitt i centrala Borås.

1977 grundades Högskolan i Borås, men de textila utbildningarna har sitt ursprung ännu längre tillbaka i den statliga Tekniska Väfskolan som inrättades redan 1866.

Forskning och utvecklingsarbete är en expanderande del av högskolans verksamhet. Högskolan samverkar här med företag, statliga myndigheter och kommuner i Sjuhäradabygden och i andra delar av landet och utlandet.

Bibliotekshögskolan har funnits i Borås sedan 1972.

I många år var bibliotekshögskolan i Borås landets enda specialhögskola för bibliotekarier, men genom universitetens och högskolornas nya frihet har bibliotekarieutbildningar inrättats även på andra universitet.

Bibliotekarieutbildningen leder till en magisterexamen som omfattar sammanlagt 160 poäng (motsvarar åtta terminer), varav minst 80 poäng inom ämnet biblioteks- och informationsvetenskap.

Forskarutbildning i biblioteks- och informationsvetenskap ges vid Göteborgs universitet.

Institutionen bibliotekshögskolan

Högskolan i Borås
Biblioteket

16000 000090279

Borås
RÅS
40 00

BADA – BORÅS AKADEMISKA DIGITALA ARKIV

Detta är en inskannad och digitaliserad magisteruppsats från BHS (Bibliotekshögskolan) vid Högskolan i Borås. Magisteruppsatsen skrevs som examensarbete på bibliotekarieutbildningen mellan åren 1995 och 2006.

Bibliotek & läranderesurser (BLR) vid Högskolan i Borås har utfört digitaliseringen och har använt de exemplar som funnits i bibliotekets samlingar i befintligt skick.

De digitaliserade magisteruppsatserna är publicerade i Borås Akademiska Digitala Arkiv (BADA), som är högskolans system för digital publicering. <http://bada.hb.se>

Upphovsrätten tillhör författarna.

Publiceringsår i BADA: 2014

HÖGSKOLAN I BORÅS
VETENSKAP FÖR PROFESSION